

HACI İBRÂHİM EFENDİ’NİN “ŞERH-İ BELÂGAT”I (METİN)

Abdülkadir DAĞLAR*

ÖZET

Ahmed Cevdet Paşa Mekteb-i Hukuk’ta okuttuğu belâgat dersi notlarını 1882 yılında “Belâgat-ı Osmâniyye” adıyla kitaplaştırıp bastırmıştır. Cevdet Paşa’dan sonra aynı okulda Belâgat derslerine giren Hacı İbrâhim Efendi bu eseri ders kitabı olarak işlemiş ve şerh etmiş, 1884 yılında sadece “mukaddime” bölümünün ders notlarını ve şerhini “Şerh-i Belâgat” adıyla yayımlamıştır. Bu çalışmada eserin transkripsiyonlu metni yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: belâgat, şerh, Belâgat-ı Osmâniyye, Hacı İbrâhim Efendi, Şerh-i Belâgat

HACI İBRÂHİM EFENDİ’S “ŞERH-İ BELÂGAT” (TEXT)

ABSTRACT

Ahmed Cevdet Paşa gave rhetoric lessons in Mekteb-i Hukuk/Law School and published his knowledge about rhetoric as a book called “Belâgat-ı Osmâniyye” in 1882. Hacı İbrâhim Efendi, who gave rhetoric lessons in the same school after Ahmed Cevdet Paşa, used and commentaried this book in his rhetoric lessons. In 1884 he published only notes and commentary of the part of introduction as a book called “Şerh-i Belâgat”. In this study the text of this book takes place.

Key Words: rhetoric, commentary, Belâgat-ı Osmâniyye, Hacı İbrâhim Efendi, Şerh-i Belâgat

Bilindiği üzere Türk bilim geleneğinde belâgat dersleri asırlar boyu Arapça belâgat kitaplarının, bilhassa Sekkâkî’nin “Miftâhu’l-Ulûm” adlı eseri ve bu esere Kazvîni’nin “Telhîsu’l-Miftâh” adıyla yazdığı özetin tercüme ve şerhlerinden okutulmuştur. Üskübî Mehmed bin Mehmed Altıparmak’ın “Şerh-i Telhîs-i Miftâh”¹, İsmâil-i Ankaravî’nin “Miftâhu’l-Belâga ve Misbâhu’l-Fesâha”²’sı bu çerçevede kaleme alınan eserlerdendir.

Tanzimat döneminde modern tarzdaki okulların müfredatında yer alan edebiyat ve belâgat derslerinde okutulmak üzere şekil ve üslûp açısından nispeten daha modern, Türkçe belâgat kitapları yazılmıştır. Ahmed Hamdî’nin 1876’da basılan “Belâgat-ı Lisân-ı Osmâni”³’si, Ahmed Cevdet Paşa’nın 1881’de fasiküller halinde neşredilip 1882 yılında kitap olarak basımı yapılan “Belâgat-ı Osmâniyye”⁴’si gibi, belâgatı geleneğe uygun olarak “fesâhat, me’ânî, beyân, bedî” şeklinde tam kadro halinde ele alan, ancak buna karşılık, örneklendirmelerde tamamen Türkçe örnekleri kullanan kitaplarla, Recâizâde Mahmud Ekrem’in “Ta’lîm-i Edebiyyât”⁵’i gibi batıdaki “rhétorique”i de belâgat çerçevesine dahil edip kullanan daha batılı belâgat kitapları

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, adaglar@erciyes.edu.tr

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Atabey Kılıç, *Üskübî’nin Şerh-i Telhîs’i*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1990; Atabey Kılıç, “Altıparmak Mehmed Efendi’nin Şerh-i Telhîs-i Miftâh’ında Şerh Metodu”, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, 10-12 Nisan 2006, Bildiriler, Kayseri 2007, s. 731-736.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Ülken, *Şeyh İsmail Ankaravî’nin Miftâhu’l-Belâga ve Misbâhu’l-Fesâha’sı*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1990.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Atabey Kılıç, *Ahmed Hamdî, Belâgat-ı Lisân-ı ‘Osmâni (İnceleme-Metin-Dizin)*, Laçın Yayınları, Kayseri 2007.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, (haz. Turgut Karabey-Mehmet Atalay), Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kâzım Yetiş, *Talîm-i Edebiyat’ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, AKM Yayınları, Ankara 1996.

arasında onlarca eser kaleme alınmıştır. Bu belâgat kitapları genelde Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Mülkiyye gibi okullarda okutulan edebiyat ve belâgat gibi derslerin ders notlarının bir araya getirilip basılması ile ortaya çıkmıştır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın Mekteb-i Hukuk'ta verdiği belâgat dersi notlarının bir araya getirilip 1882 yılında basılmasıyla ortaya çıkan "Belâgat-ı Osmâniyye", Ahmed Cevdet Paşa'dan sonra aynı okulda ilgili derslere giren Hacı İbrâhim Efendi tarafından ders kitabı olarak okutulmuştur. Hacı İbrâhim Efendi derslerinde eseri ayrıntılı bir şekilde işleyip şerh etmiş, ancak, sadece "mukaddime" bölümünün ders notlarını 1884 yılında "Şerh-i Belâgat"⁶ adıyla iki cüz halinde neşretme imkânı bulabilmiştir.

Bu eseri, şerh ve belâgat çalışmaları çerçevesinde daha önce bir tebliğ⁷ ile tanıtmaya, ardından bu tebliği geliştirip genişleterek makale⁸ halinde inceleme imkânı bulmuştuk. Bu çalışmada ise "Şerh-i Belâgat"a dâir daha fazla bilgi vermeden sadece transkripsiyonlu metnini ilim âleminin istifâdesine sunma amacındayız. Metni hazırlarken bilhassa noktalama işaretlerinin kullanımında metne bağlı kalmaya çalıştık. Metnin sayfa numaralarını parantez içinde gösterdik. Metinde yer alan tüm örnekleri ve alıntılarını italik; şerh edilen cümleleri parantez içinde italik; belâgat terimlerini, şerhi söz konusu olan kısmın Belâgat-ı Osmâniyye'deki sayfa numaralarını ve özel olarak şerh edilen kelimeleri de koyu olarak gösterdik. Eserde örnek olarak verilen mısra ve beyitlerle Arapça kısımları paragraf başında verip bu Arapça kısımların izahını dipnotlarda göstermeye gayret ettik. Son olarak, metnin 128. sayfasında bulunan "tashihât" kısmındaki düzeltmeleri metne uygulayarak bu bölüme metinde yer vermedik.

(2) Şerh-i Belâgat**

Bi'smi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

Bârgâh-ı aḳdes-i ḥâzret-i Rabb-i 'izzete 'arz-ı taḳdime-i ḥamd ü şenâ ve dergâh-ı muḳaddes-i cenâb-ı Faḫr-ı risâlete taḳdîm-i hediye-i şalavât u teḥyâ kılındıḳdan şoñra temhîd-i dîbâce-i kelâma şu vechile ibtidâ olunur ki sâye-i tûbâ-vâye-i ḥâzret-i pād-şâh-ı 'âlem-penâh maḳarr-ı 'adl ü dâd ve muḥâfazagâh-ı ḥuḳûḳ-ı 'ibâd olduḳu gibi riyâz-ı şükûfe-zâr-ı mu'ârefe daḫı feyz-efzâ ve ezhâr-ı gûn-â-gûn-ı fûnûn u 'ulûma bâ'îş-i nezâret-i neşv ü nemâdır.

Ḳıṭ'a

Sâye-i Ḥaḳ ḥâzret-i Sulṫan Ḥamîd-i 'âdilîñ

Sâye-i 'adli cihan ḫalḳına oldu mültecâ

An-be-an bulmaḳda ravzât-ı ma'ârif ibtihâc

Dem-be-dem çün cûy-ı luṫfu olmada nazret-fezâ (3)

İşte viḳâye-i ḥuḳûḳ-ı enâm için teşkil olunan meḫâkim-i 'adliyye bu müdde'âya şehâdet etmekde ve teraḳḳî-i fûnûn maḳşadıyla ṫaraf ṫaraf küşâd buyurulan mekâtib-i 'âliyye 'uluvv-

⁶ Eserin ön iç kapağında şunlar yazılıdır: Şerh-i Belâgat, Eşer, El-Ḥâc İbrâhim, İstanbul, Ma'ârif nezâret-i celîlesinin ruḫşatıyla Maṫba'a-i 'Osmâniyyede ṫab' olunmuştur, fi-seneti 1301. Eserin boyutları 170x115 mm olup, 128 sayfadır.

⁷ Abdülkadir Dağlar, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye'sine Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerhi: Şerh-i Belâgat", *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 10-12 Nisan 2006, Bildiriler*, Kayseri 2007, s. 707-716.

⁸ Abdülkadir Dağlar, "Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ına Dâir", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/2, Spring 2007, S. 2, www.turkishstudies.net, (Ed. Prof. Dr. Gurer GULSEVİN- Dr. Mehmet Dursun ERDEM), p. 161-178.

** Bu kitabı okumamı büyükbabam Ahmet Dağlar tavsiye ederek elindeki matbu nüshayı hediye etmiştir. Üzerimdeki hakkı büyüktür. Hem kendilerine hem de Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu ile Okt. Mehmet Çetinkaya hocalarımıza, metnin Arapça kısımlarının okunuş ve izahında verdikleri destekten dolayı minnettarım. Metnin kontrollerini yapan mesai arkadaşlarım Arş. Gör. Kezban Paksoy ve Okt. Zehra Gümüş'e teşekkürlerimi bir borç bilirim. Bilhassa, şerh ve belâgat sahalalarına bizi yönlendirip ilgili metinler üzerinde çeşitli çalışmalar yapmamız konusunda teşvik eden hocam Doç. Dr. Atabey Kılıç'a çok şey borçlu olduğumu belirtmek isterim.

himm-i pād-şâh-ı dil-âgâha delâlet eylemekdedir. Ez-cümle neş'etgâh-ı hükkâm olmağ üzere te'sîs buyurulan mekteb-i huquq bir dârü't-tedris-i fûnûn-ı şettâ ve 'ahd-i qaribde bu mekteb-i feyz-meksebden müsta'idd-i hâkimiyet nice erbâb-ı ehliyyet yetiŕecegi bî-imtirâdır.

Çünkü maqâm-ı hâkimiyete hâ'iz-i isti'dâd olanlara işbu mektebde lâzım gelen fûnûn-ı mu'tebere ta'lîm olunduğı gibi fenn-i celîl-i belâgat dağı tedris olunmağda olduğından müsta'iddân-ı talebe kavâ'id-i belâgata kesb-i vuquf ederek taħşîl-i ser-mâye-i edeb etmekle kelâmları maqbûl u mu'teber ve bu cihetce dağı kendüleri muhterem ü muvaqqar olacağlarında şübhe yoğdur.

Belâgat hüsn-i beyândır ki kelâmı hâlîñ ve maqâmıñ muhtezaına muṭabıq olarak söylemekden 'ibâretdir bu meleke-i celîle yalıñız hâkimleriñ degil maħkûmlarıñ bile muhtâc oldukları mühimme-i 'umûmiyyedendir. Çünkü gerek qâlen ve gerek qâlemen serd olunan kelâm muhteza-yı hâl ü maqâma muṭabıq olur ise hüsn-i qabûl ile telaqqı olunup 'aksi olur ise şâyân-ı istimâ' u iltifât bile olmaz. Ve o mişillü kelâmıñ şâhibi

Huve'ilezî yeteklemu ve qalbî minhu yete'ellemu'

kelâmına mâ-şadağ olur. (4)

Her qavmiñ lisânında esâlîb-i kelâm muhtelif olduğı gibi bizim lisânımızda dağı öyledir. 'Ale'l-huşuş bizde kelâm-ı şifâhî başka yolda ve kelâm-ı taħrîrî başka üslûbdadır. Ve ma'lûmdur ki bizim bir lisân-ı mâder-zâdımız ve bir de lisân-ı 'ilm ü edebimiz vardır. Lisân-ı mâder-zâdımızñ başlıca elfâzı biñ 'aded kadar elfâz-ı Türkiyyeden 'ibâret olup bu lafzlar ancak beyne'n-nâs havâyic-i ekl ü şürbe ve mu'amele-i dâd u sitede müte'allıq olarak te'âfî olunan ma'nâları ifâdeye kifâyet edebilecek bir derecede ve lisân-ı 'ilm ü edebimiz ise elfâz-ı 'Arabîyye ile imtizâc etmesinden ṭolayı deryâlar kadar tevessü' edip kâffe-i me'âniyi ifâdeye ma'a-ziyâde kifâyet edecek bir mertebe-i 'âliyyededir. Lisân-ı mâder-zâdımız hengâm-ı tufûliyyetden beri me'lûf u ma'rûfumuz olmağıla onuñ kavâ'idini biz ṭab'an ve selîkaten biliriz. Lâkin lisân-ı 'ilm ü edebimiz 'Arabîyle tevessü' etmiş olduğından biz bunda kavâ'id-i 'Arabîyye ta'allûmüne ve kelâmı muhteza-yı hâle tevfiğde dağı belâgat-ı 'Arabîyye uşûlünü iltizâma mecbûruz. Zîrâ isti'mâl etdigimiz müfredât-ı elfâz-ı 'Arabîyyeyi biz 'Arablar gibi taṣrif etmekte olduğumuzdan meşelâ *lafz* kelimesini elfâz mefûz telaffuz mütelaṭfız gibi şekillere şoqup bunlarıñ her birinde başka başka ma'nâ kaşd etdigimizden lisân-ı 'Arabîniñ kavâ'id-i taṣrifîyyesini bilmek bizim için vecîbedendir. Ve kezâlik elfâz-ı müfredeyi terkîb ü te'lîf ile kelâm tertîb etdigimizde kelimâtiñ yek-dîgere irtibât u ta'alluğunu bilmek (5) ya'nî kelâmda qanğı lafz qanğı lafza isnâd olunmuş ve qanğı lafz fi'le fâ'il veyâ mef'ûl veyâḥud hâl veyâ ta'lîl vâkı' olmuş olduğunu ve bunlara müteferri' olan şeyleri añlamak için kavâ'id-i naḥviyye-i 'Arabîyyeyi dağı ta'allüme muhtâcız. Bir lisânıñ ki kavâ'id-i taṣrifîyye ve terkîbiyyesini ta'allüm bizim için umûr-ı zarûriyyeden ola artık onuñ kavâ'id-i belâgatından infikâke mecâl olmayacağı bedîhidir. Binâ'en 'aleyh mine'l-ḳadîm belâgat-ı 'Osmâniyyede kavâ'id-i belâgat-ı 'Arabîyye carî vü mer'î olagelmiştir. Bu sebebe mebnî niḥrîr-i zemân ve fâzıl-ı deḳâyıqdan fûnûn-ı şettâda mâhir ve mü'ellefât-ı celîlesi eydiyy-i i'tibârda dâ'ir olan Cevdet Paşa cevvezâ bi'l-hayr evvelki sene kütüb-i belâgat-ı 'Arabîyyeyi me'ḥaz edinerek Belâgat-ı 'Osmâniyye nâmıyla bir kitâb-ı müsteṭâb te'lîf edip bu kitâbı mekteb-i huquq talebesine tedris buyurmuşlardır. Geçen sene dağı fenn-i belâgatıñ tedrisi bu 'abd-i 'âcize teklîf olunup her ne kadar beyân-ı adem-i istiṭâ'atla ṭarîḳa-i i'tizâra sâlik olmuş isem de bu bâbda vuqu' bulan ilḥâh-ı mevfür bu kemîne-i kem-bizâ'ayı qabûl-i teklîfe mecbûr eylemekle mütevevssilen bi-tevfiği'llâhi te'âlâ kitâb-ı mezkûrdan müzâkere-i fenne şurû' eyledim. Ancak ol kitâb-ı mu'teber bir metn-i metin-i muhtaşar olup ḥayli maḥalleri şâyân-ı izâh olmağıla eṣnâ-yı müzâkerede tavzîḥât-ı lâzımeye girişilmekde ve şadede müte'allıq ba'zî fâ'ide-i zâ'ide dağı 'ilâve-i maḳâl edilmektedir. Bu cihetle ifâdât-ı vâkı'amız metn-i mezkûra bir şerḥ hükmünü kesb (6) ederek ṭab' u temşile

⁹ "O, bana doğru konuşuyor; ama, benim kalbim hüznleniyor."

elverecek bir hâlde görünmüş olduğundan ma'arif nezâret-i celîlesinin ruhşatıyla bu kerre tebeyyüz olunan işbu cüz'ün tab'ına ibtidâr olunmuş ve bi-lu'fîhi ve 'avnîhi te'âlâ müzâkere-i derse devâm olunduğuca eczâ-yı âtiyenin dağı pey-â-pey tab'ı muşammem bulunmuşdur.

Hemân cenâb-ı Hâk 'aşr-ı mes'ûd-ı hâzret-i pād-şâhiye envâ'-ı âşâr-ı nâfi'aya maşdar ve zât-ı hümâyün-ı şehen-şâhiyi evreng-i hilâfet-i 'uzmâda ilâ-yevmi'l-kıyâm kâm-yâb u kâmver buyursun âmîn.

Tenbîh

Ânifen hâme-güzâr-ı iş'âr olduğu üzre İzâhâtına ta'arruz edeceğimiz 'ibâre-i metn metn-i maḥbû'uñ kaḅı şâhîfesinde vâkı' olduğuna remzen ve işâreten metnîñ 'ibâresinden evvel **m ş** harfleri yazılacak ve ba'dehu bir de raqam vaz' u terkîm kılınacaktır. Ve bunlardan **m** harfi metne ve **ş** harfi şâhîfeye remz olup raqam dağı şâhîfenin 'adedine işâret olacaqdır. Ve bizim 'ibâremizden metnîñ 'ibâresi temeyyüz etmek için 'ibâre-i metn kavş içine alınacak ve faqaḅ ba'zı kerre bizim sözümüzle metnîñ sözü mezc olunmak lâzım gelip de şâhîfeye ve 'adede işârete dağı hâcet görölmez ise ol hâlde yalnız metnîñ 'ibâresi kavş içine alınmakla iktifâ kılınacaktır.(7)

Mü'ellif ba'de'l-besmele şu vechile fetḥ-i bâb-ı kelâm eder ki

m ş (*Ṭavâ'if-i mütemeddine kendi lisânlarının kavâ'idini cem' ile bir fenn-i maḥşûş olarak tedvîn edegelmişlerdir ve buña eñ ziyâde i'tinâ eden 'Arablardır.*)

Ṭavâ'if-i mütemeddineden maḅşad müdn ü emşârda temekkün ü tavattun eden şunûf-ı aqvâm olup bunların kendi lisânlarının kavâ'id-i maḥşûşasını cem' ü tedvîn etmelerine bâ'is olan hâl kendilere ecnebî olan kavmler ile ihtilâḅ u ülfet eylemelerinden nâşî lisânlarına fesâd u taḅyîr 'arîz olmak havfidır. Çünkü bir kavmiñ efrâdı diğerkavmiñ lisânını müşâfehe vü mükâleme tarîkıyla öğrenseler bile aşl-ı lisânîñ şâhibleri gibi dürüstce tekellüm edemeyip elbette çok yerde ḥaḅâ vü ḡalaḅ etmeleri muḥakkıqdır. Aqvâm-ı muḥtelife beyninde keşret-i ihtilâḅ ve vefret-i ülfet ḥâşıl olunca bunların bu ḥaḅâları aşl-ı lisânîñ şâhiblerine dağı sirâyet ederek onlar da kendi lisânlarında lahn u ḥaḅâ etmege başlarlar ve bu hâl gitdikce ta'ammum edip elsineye bi'l-külliyeye fesâd u taḅayyür îrâş eder. Mütemeddin olmayan veyâḥud temeddünde kâşır olan aqvâmın içlerine ise çokluḅ ecnebî girmeyecegi ve bu cihetle lisânlarına ḥalel ü fesâd gelmeyecegi ecilden onlar kendi lisânlarının kavâ'idini zabḅta muḅḅarr degillerdir. İşte el-ḥâletü hâzihi aqvâm-ı 'âlem nazâr-ı mülâḥazaya alındıḅda bunlardan mütemeddin olanların kavâ'id-i lisâniyelerini zabḅ u tedvîn olunmuş ve mütemeddin olmayanların (8) kavâ'id-i lisânları kendilerininin şâḥâ'if-i selîka-i aşliyelerinde şâbit bulunmuş olduğu mu'âyene olunur.

Ḳable'l-İslâm kavm-i 'Arab dağı bevâdî vü şâḥârîde mütemekkin ve ḡayr-ı mütemeddin ve ihtilâḅ u ecânible lisânlarına ḥalel ü fesâd taḅarruḅundan muḅma'in olduklarından ol vaḅt kendiler için lisânlarının kavâ'idini zabḅta lüzüm u ihtiyâc yoḅ idi. Ba'de'l-İslâm nûr-ı hidâyet-i dîn-i Aḥmedî ile kavm-i 'Arab minhâc-ı medeniyyete sâlik ve rub'-ı meskûnda nice eḅâlîm ü memâlike mâlik olmuş olduklarından A'câm ve Etrâk ve Ervâm mişillü aqvâm ile beynerinde ihtilâḅ u ülfet ḅarârgîr olduğu ve diyâr-ı ba'ide ahâlîsinden nice efrâd-ı muḥtelifenin ceziretü'l-'Araba âmed ü şüdleri vuḅü' bulduğu cihetle ol ešnâda ya'nî şadr-ı evvel-i İslâmda lisân-ı 'Araba dağı ḡalaḅât-ı ecnebiyye ve elḥân-ı A'cemiyye ḅarışmaḅa başlamış idi. İşte bu hâl lisân-ı 'Arabînin kavâ'idini zabḅ u tedvîne sebep olmuşdur.

ş m 1 (*Çünkü esâs-ı diyânet-i İslâmiyye olan ve feşâḅat ü belâḅatın ḅabaḅa-i ḅuşvâsında olmaḅıla mu'cizât-ı bâhireden bulunan Ḳur'ân-ı Kerîm lisân-ı 'azbû'l-beyân-ı 'Arabî üzre nâzil olduğundan onun kavâ'idini ḥalelden viḅâye bir ḥidmet-i dîniyye olmaḅıla 'ulemâ-yı 'Arabiyye buña fevḅa'l-'âde i'tinâ etmişler idi.*)

Lisân-ı 'Arabî bir lisân-ı aşîl ü şerîf olup onu fesâd u ḥalelden muḥâfaza etmek 'uzamâ-yı kavm-i 'Arabîñ muḅtezâ-yı ḥamiyyet (9) ü himmetleri olmaḅla ber-â-ber maşdar-ı şer'-i kavîm olan Ḳur'ân-ı Kerîm dağı 'Arabî olduğundan lisân-ı 'Arabînin ziyâ'ı Ḳur'ânîñ ziyâ'ını mücib olacağı mülâḥazası kavâ'id-i 'Arabiyyeyi zabḅ u tedvîne bir ḅat daha ehemmiyyet vermişdir. Ḥattâ

zabıt-ı kavâ'id-e eñ ibtidâ himmet eden Emîrül-mü'minîn 'Alî kerreme'llâhu te'âlâ vechehu hazretleri olduğu mervî ve kıssası dağı şu vechile mahkîdir ki eyyâm-ı hılâfetlerinde a'yân-ı devletden Ebu'l-Esvedî'd-Dü'eli bir gece 'ıyâl ü evlâdıyla saḥb-ı beytde hem-nişin-i muşâhabet iken Ebu'l-Esvedî'n bir duḥter-i sa'd-aḥteri cânib-i semâya im'ân-ı nazar edip semânî'n vaz' u hey'etine ve onu tezyîn eden nücümü'n tele'lü' ü leḫâfetine müte'accib ü ḫayrân olur ve babasına ḫiṭâb edip *yâ ebeti mâ aḫsenu's-semâ'* der. Aḫsen kelimesini'n nünunu zammıla telaffuz etmiş olduğu için ma'nâ-yı kelâm *ey baba gök yüzünü'n eñ güzel şeyleri nedir* demek olmağıla Ebu'l-Esved dağı *nucümü'hâ yâ buneyye* deyü cevâb verir ki *yıldızlarıdır* ey kızcağız demek olur. Duḥter der ki *ben senden semânî'n güzel şeylerini su'âl etmiyorum ben ancak hey'et-i âsmânî'n ḫüsnu'ne ta'accüb ediyorum*. Ebu'l-Esved dağı *mâdâm ki murâdu'n ḫüsn-i semâdan izhâr-ı ta'accüb imiş niçün fetḫ-i nünıla 'mâ aḫsene's-semâ'* demeyip *nünü maẓmûm etmekle ta'accübü istifhâma taḫvîl eyledi'n* diyerek kerîmesini 'itâb eder. Ve öyle bir kerîme-i aḫsiyyeni'n lisânından böyle bir laḫnî'n şudûrunu meşâ'ibden 'add ederek 'arz-ı (10) şekvâ için ferdâsı gün ḫuzûr-ı hılâfet-penâhiye gider. Çünkü *mâ aḫsene's-semâ'* terkîbinde aḫsen lafzını'n nünü maẓmûm olarak telaffuz olunur ise mâ istifhâmiyye olup muḫaddim-i ḫaber ve aḫsen lafzını'n merfû' olması lâzım gelmekle ol dağı mu'aḫḫir-i mübtedâ olmuş olur ve bu şüretce ma'nâ *semânî'n güzel şeyleri nedir* demeye varır. Ve eger *mâ aḫsenî'n* nünü meftûḫen telaffuz olunur ise bu şîğa inşâ-i ta'accübe naḫl ü taḫşîş kılınmış olur ve bu şüretce *mâ aḫsene's-semâ'* terkîbi *gök yüzü ne güzeldir* deyü terceme kılınır. İşte lisân-ı 'Arabda bir ḫarekeni'n değışmesinden ma'nânî'n bu derecede değışmesi lâzım gelir.

Vaḫtâ ki Ebu'l-Esved ḫazret-i Emîre mülâkî olur ma'raẓ-ı te'essüfde yâ emîre'l-mü'minîn bizim işitdiğimiz şeyler şimdi evlâdımızdan işidilir oldu diyüp kıssayı naḫl ü ḫikâye eder. ḫazret-i Emîr der ki bu ḫâle sebeb 'Arabları'n ecânible keşret-i iḫtilâttır. İmdi lisânı ḫalelden muḫâfaza için kavâ'idini zabıtâ lüzûm taḫaḫkuḫ eylemiştir. Ve bundan sonra kırtâs u devât taleb edip kavâ'id-i naḫviyyeni'n üss-i esâsı olan şeyleri Ebu'l-Esvede imlâ eder ya'nî ḫazret-i emîr söyleyip Ebu'l-Esved ketb ü taḫrîr eder ki imlâ olunan sözler bunlardır.

Aḫsâmu'l-kelâm selâsetun ismun ve fi'lun ve ḫarfün câ'e li-ma'nâ ve cumletun mine't-ta'accub.

Ya'nî kelimeni'n aḫsâmı üçdür ki ism ve fi'l ve ma'nâya (11) gelen ḫarfdır ve bir de ta'accüb cümlesidir. Bundan sonra der ki *unḫu naḫave ḫâzâ ve zid fiḫi yâ Ebe'l-Esvedu* ya'nî sen dağı bu yola ve bu maḫşada teveccüh edip işbu uşûlü'n üzerine aḫvâl-i lisândan ḫâtırına gelen fûrû'-ı mühimmeyi ziyâde kıl demek olur. İşte fenn-i naḫve naḫv ıtlâḫına İmâm 'Alî kerreme'llâhu te'âlâ vechehunu'n *unḫu naḫave ḫâzâ* kelâmı sebeb olmuşdur.

Ebu'l-Esved fermân-ı ḫazret-i Emîr ile itmâm-ı emre me'mûr olmağıla kavâ'id-i lisândan mühimm olanları ḫazret-i emîri'n vaz' etdiği aḫla tefrî' ederek ve ara şıra ḫazret-i emîr ile müzâkere eyleyerek bir risâle te'lîf etmiştir.

Ondan sonra 'uzemâ-yı ehl-i milletden Meymünü'l-Aḫran ba'dehu 'Anbese bin 'Abdân ve ba'dehu 'Abdu'llâh bin Ebî İshâḫa'l-ḫaḫramî ve Ebü 'Amr (ve) bin el-'Ulâ' ve ḫalîl bin Aḫmed biri birini vely ederek gelip her birisi Ebu'l-Esvedî'n te'lîf-kerdesi olan risâleye fevâ'id-i zevâ'id zamm u 'ilâve ederek 'ilm-i naḫvi tevsi' etmişlerdir. Ondan sonra Sîbeveyh ḫazretleri İmâm ḫalîlden 'ulûm-ı 'Arabıyyeyi aḫz u itḫân edip meşhûr-ı âfâḫ olan Kitâb-ı Müsteḫabî te'lîf etmiştir ki kendüden sonra gelenler hep onu'n baḫr-ı kitâbindan muḫterif ve 'ulûm-ı 'Arabıyyede imâm-ı küll olduğunu muḫırr u mu'terif olmuşlardır.

İşte kavâ'id-i lisânı zabıt eylemek lisânî'n fesâd u ḫalelden muḫâfazasına kâfil olmağıla ber-â-ber ecânibi'n dağı ta'allûmüne bâ'îş olur. (12) Eger kavâ'id-i lisân-ı 'Arabîyi vaḫtiyle erbâb-ı himmet zabıt etmiş olmayalar idi ne biz ve ne de başka ḫavmler 'Arabîden ḫarf-i vâḫid ögrenebilirler idi.

m ş 2 (*Ulemâ-yı 'Arabıyye lisân-ı 'Arabîni'n kavâ'idini cem' ederek 'ilm-i naḫvi tedvîn etmişler idi ki kelimeni'n aḫvâlinden baḫş eden bir 'ilm demektir sonra ulemâ-yı müte'aḫḫirîn*)

bunu iki fenne taḫsīm edip birine ‘ilm-i şarf ve dīgerine ‘ilm-i naḥv tesmiye etdiler. ‘İlm-i şarf zāt-ı kelimeniñ aḥvālinden baḫş eden bir fendir ‘ilm-i naḥv kelimeleriñ ḥīn-i terkībinde ‘arız olan aḥvālinden baḫş eden bir fendir bu iki fenn ile kelāmiñ aḫl-ı ma’nāyı ifādesi keyfiyyeti bilinir. Ve ikisi daḫı bir maḫşada ḫıdmet etdigi cihetle ḫaḫikat-i ḫālde bir ‘ilm demek olur.)

‘İlm-i naḥvi İmām ‘Alī kerreme’llāhu te‘ālā vechehu ḫazretleri ne vechle vaż‘ edip bu ‘ilm gitdikce naşıl tevessü‘ etmiş olduğuna dā’ir bundan evvel i‘tā-yı tafşilāt olunmuş idi. O tafşilātından müstefād olur ki ḫazret-i ‘Alīniñ *unḫu naḫave ḫāzā yā Ebe’l-Esvedu* kelāmı ‘ilm-i şarfa daḫı şāmildir zīrā kelimeniñ aḫsāmı ism ve fi‘l ve ḫurūf olup ism ile fi‘lde hem aḥvāl-i i‘rābiyye ve hem de aḥvāl-i taşri‘iyye vardır binā’en ‘aleyh kütüb-i müteḫaddiminde ‘ilm-i naḥv ile ber-ā-ber ‘ilm-i şarf daḫı mezkūr bulunmuş ve ḫattā ‘allāme Zemaḫşeri kavā‘id-i ‘Arabiyyeyi mübeyyin olarak te‘lif etmiş olduğu Mufaşşal nām kitābına (13) hem ‘ilm-i naḥvi ve hem de ‘ilm-i şarfi memzūcen derc eylemiştir ve kitāb-ı mezkūru dört kısma taḫsīm edip birincisine kısım-ı esmā’ ve ikincisine kısım-ı ef‘āl ve üçüncüsüne kısım-ı ḫurūf ve dördüncüsüne kısım-ı müşterek demiştir. Ve kısım-ı esmā’da ismleriñ her nev‘ini ya’nı gerek maşdar ve ism-i fā‘il ve ism-i mef‘ul ve şıfat-ı müşebbehe ve ism-i zemān u mekān ve ism-i ālet ve ism-i tafđil mişillü esmā’-i müştakḫayı ve gerek zāmāyir ü esmā’-i işārāt u mevşülāt mişillü esmā-i mebniyyeyi ve gerek ḡayr-ı müştakḫ olan esmā’-i mu‘rebeyi ve māhiyet-i i‘rābı ve merfū‘āt ve menşübāt ve mecrūrātı. Ve kısım-ı ef‘alde fi‘l-i māzī vü muzāri‘ ve emr ü nehyi ve ef‘āl-i şülāşıyye vü rubā‘ıyye vü mezīdün-fihāyı ve ef‘āl-i ḫulūb u muḫārebe ve ef‘āl-i medḫ ü zemmi ve ta‘accüb fi‘illerini. Ve kısım-ı ḫurūfda ḫurūf-ı cārre ve ḫurūf-ı müşebbehe bi‘l-fi‘li ve ḫurūf-ı cevāzım ü tevāşıb u ‘avāḫıfı ve ḫurūf-ı tenbīh ü taşđıḫ ve taḫrīb ü istiḫbāl ve istiḫām u ta‘lil ve te’nīb ü te’kidi. Ve kısım-ı müşterekde imāle ve ibdāl ve taḫffif-i hemze ve i‘lāl ve zū’l-ziyādeyi beyān eylemiştir. Fenn-i naḥv ü şarfa aḫnā olanlara ḫafı olmayacağı üzre aḫsām-ı erba‘a-i mezkūrede mesā‘il-i naḫviyye vü şarfiyye biri birine tedāḫül etmiştir. Ve müte‘aḫḫirin bunları bir dereceye ḫadar yek-dīgerden tahlīş edip başka başka fenn ḫükmüne idḫāl etmişler ise de yine bi‘l-küllıyye tahlīş etmek mümkün olamamıştır. Çünkü ba‘zı kelime vardır ki kendilerde hem aḥvāl-i taşri‘iyye ve hem de aḥvāl-i i‘rābiyye mevcüddür. Kelime-i vāḫide (14) ise taḫsīm ḫabül etmez ki bir kısmında aḥvāl-i taşri‘iyye ve bir kısmında aḥvāl-i naḫviyye beyān olunsun. Ez-cümle *yenşuru* fi‘li ki muzāri‘dir bu fi‘l fi‘l-i māziniñ evveline bir yā ziyāde ḫılınıp āḫırı merfū‘ edilmekle şüret bulur ve bunuñ evveline bir cāzım gelir ise meczūm ve nāşıb gelir ise menşüb olur. İşte yenşurunun evveline yā ziyāde ḫılınması ḫā‘ide-i taşri‘iyyeden ve āḫırınıñ merfū‘ veyā meczūm u menşüb olması kavā‘id-i naḫviyyedendir. İşbu iki ḫā‘ideyi bu kelimedden tefriḫ etmek bir vechile mümkün olamaz. Ve kezālik naşara kelimesi fi‘l-i māzī olup naşara maşdarından müştakḫdır. Naşaranıñ maşdar-ı mezkūrdan müştakḫ olması mebāḫiş-i taşri‘iyyeden ve āḫırına bir zāmīr-i mütekellim getirip naşartu dedigimizde bunlar fi‘l ile fā‘ilden mürekkeb bir kelām olup bu daḫı mebāḫiş-i naḫviyyeden olmağıla bunda daḫı ḫā‘ide-i şarfiyye vü naḫviyye müctemī‘ olmuştur ki tefriḫi ḫayr-ı mümkündür. İşte bu sebebe mebnidir ki kütüb-i müteḫaddiminde naḥv ile şarf birlikde mezkūr olmuştur.

ḫafı degildir ki bir lisāniñ kavā‘idi demek ol lisāniñ elfāzınıñ efrāden ve terkiben aḥvāl-i demektir efrāden aḥvāl-i her bir lafz-ı müfrediñ aḥvāl-i ebniyesi ve terkiben aḥvāl-i elfāz-ı müfredeniñ yek-dīgerle aḥvāl-i terkibiyyesidir. Eger aḥvāl-i elfāz-ı müfrede lāyıḫıyyla bilinmez ise terkibden bir şey aḫlaşılmaz ve kavā‘id-i terkibiyye daḫı bilinmez ise (15) elfāz-ı müfredeniñ aḥvāl-i bilmek fā‘ide vermez. Bu iki nev‘iñ daḫı şānına i‘tinā’en müte‘aḫḫirin bunları başka başka birer fenn i‘tibār edip birine ‘ilm-i şarf ve birine ‘ilm-i naḥv demişlerdir.

m ş 6 *(Bu da ma‘lūmuñ olsun ki ‘ulūm-ı ‘Arabiyye on iki fenn olup bunlara ‘ulūm-ı edebiyye daḫı denilir. Bunlarıñ sekizi uşūl ve dördü fūrū‘dur. Uşūl-i şemāniye luḡat ve şarf ve iştiḫāḫ ve naḥv ve me‘ānī ve beyān ve ‘arūz ve ḫāfiye fenleridir. Fūrū‘-ı erba‘a inşā ve ḫarz-ı şir ve muḫāzarāt ve ḫaḫ ya’nı imlā fenleridir. Bunlarıñ tefāşili Beyānü’l-Unvān nām risālemizde olmağıla oraya mūrāca‘at oluna.)*

Beyânü'l-Ünvân gerek 'ulûm-ı işneyn 'aşerîñ ve gerek sâ'ir-i 'ulûmuñ mâhiyetlerini 'alâ-vechi'l-icmâl mübeyyin olmağıla ma'lûmât-ı nâfi'ayı hâvidir. Lâkin mādâm ki 'ulûm-ı mezkûreniñ ismleri burada yād u irād olunmuş ve mādâm ki terākib-i edebiyeye bu 'ilmle ta'alluqdan ğayr-ı hālî bulunmuşdur bunlarıñ mâhiyetlerini burada ta'rîf ü beyân etmege lüzüm görünmüşdür.

İlm-i luğat bir 'ilmdir ki min-hayşî'l-mevâdd onda elfâz-ı müfrededen bahş olunur şöyle ki kütüb-i luğatda kâffe-i elfâz-ı müfrede cevâhir ü mevâdd i'tibârıyla hemzeden yāya kadar **hurûf-ı hecâ** tertîbi üzere mürettebdir ve bu tertîbe elfâz-ı mevâdd-ı aşliyyesiniñ eñ evvelki harfiyle eñ şoñraki harfinde ri'āyet iltizâm olunup tertibde hurûf-ı (16) zâ'ideye i'tibâr olunmamışdır. Ve harf-i ahîr bâb ve harf-i evvel faşl i'tibâr olunup be-her bâb bir çok fuşlü müstemildir meşelâ *ibâ'* ve *işâ'* ve *icâ'* mişillü hurûf uşûlünüñ hem evvelki ve hem de şoñraki harfleri hemze olan luğatlar hemze bâbınıñ hemze faşlında ve *bed'* ü *bürü'* mişillü harf-i ahîri hemze ve harf-i evveli bâ olan luğatlar hemze bâbınıñ bâ faşlında ve *tenü'* ve *tenâ'e* mişillü harf-i ahîri hemze ve harf-i evveli tā olanlar hemze bâbınıñ tā faşlında ve hâkezâ bir bâba mensüb olan luğatlar tertib-i mezkûr üzere kısm kısm ol bâbıñ faşl-ı maşşûşlarında şırasıyla zıkr olunur ve luğatlar hurûf-ı aşliyyesinden ikinci ve üçüncü harflerde dağı hurûf-ı hecâ tertîbi gözedilir meşelâ *bed'* luğatından evvel *ber'* luğatı zıkr olunmaz ve *'anber* yazılmazdan evvel *'anter* yazılmaz. Ve mevâdd-ı aşliyyeniñ mezidün-fihî olan luğatlarıñ hurûf-ı zâ'ideleri gerek evvelde olsun ve gerek ahîrde bulunsun onlar dağı mevâdd-ı aşliyyeniñ zîrlerinde zıkr olunup evvelde veyâ ahîrde vâkı' olan hurûf-ı zâ'ideye tertibde *i'tibâr* ve ri'āyet olunmaz meşelâ *ibtidâ'* lafzınıñ hem evvelki hem şoñraki harfi hemze olduğı hâlde bu lafz hemze faşlında zıkr olunmayıp *b d'* maddesinde ya'nî bâbü'l-hemze faşlü'l-bâda mezkûr olmuşdur. Zîrâ ibtidâsında bulunan hemze ile vasafta bulunan tā *bed'* lafzı üzerine ziyâde kılınmış olduğundan bu ziyâdeleriñ tertibde medhali yokdur. Ve kezâlik *zerkam* ve *raşan* lafzlarıñ ahîrlarındaki mîm ile nûn zâ'id olduğundan bu luğatlar mîm (17) ve nûn bâblarında zıkr olunmayıp kâf ve şîn bâblarında mezkûr olmuşdur zîrâ *zerkam ezrak* ve *raşan* mürte'ş ma'nalarına olduğundan bunlardaki mîm ile nûnuñ zâ'id olduğuna añaşılmışdır.

Kütüb-i luğatıñ bu şüretle tertîbi 'abeş ve bî-hüde olmayıp buña sebep iştikâkdır çünkü luğât-ı 'Arabiyeniñ aġleb ü ekşeri beyninde iştikâk ya'nî lafzen ve ma'nen tenâsüb vardır ki bu hâl elsine-i sâ'irede yokdur olsa bile bu kadar vâsi' degildir. Uşûl-i luğât-ı 'Arabiyeden her birine on on beş yigirmi ve daha ziyâde luğatlar teferrü' eder. Meşelâ *'ilm* luğatına *'âlim ma'lûm i'lâm ta'lîm ta'allûm isti'lâm* mişillü luğatlar teferrü' edip kütüb-i luğatda bu lafzlarıñ maşhall-i zikri *'Im* maddesidir ya'nî bâbü'l-mîm ve faşlü'l-'ayndır. Ahterî ve Luğât-ı 'Osmâniyye mişillü elsine-i sâ'ire luğat kitâblarına tevfiķan yazılmış olan kitâblarda fûrû'ât mevâdd-ı aşliyyeden tefriķ edilmiş olduğundan meşelâ aşl olan *'ilm* lafzı kitâbıñ ortasına te'hîr edilip onuñ fer'î olan *i'lâm* kitâbıñ üst başına geçirilmiş idüğünden bunlar çok kimseleriñ 'Arabîden bî-behre qalmalarına sebep olmuşdur. Zîrâ bu kitâblara mürâca'at edilmekle luğât-ı 'Arab öğrenilmez. Luğât-ı 'Arabiyeniñ zabt u ta'allûmünü teshîl eden şey 'ilm-i iştikâk u taşrif olmağıla bu 'imler 'ilm-i luğatıñ miftâhıdır.

Bu tafşîlâtdan müstefâd olur ki on iki fennden 'ibâret olan 'ulûm-ı 'Arabiyeniñ başı 'ilm-i luğat ve 'ilm-i luğata vâsi'ta-i tevaşşul (18) dağı 'ilm-i iştikâk u taşrifdir lâkin ġarîbdir ki bu 'imler bizde ġarîb qalmışdır daha aġrebi budur ki ba'zı kimseler 'ilm-i şarf çocuklara lâyıkdır büyük adamlara münâsib olan 'ilm-i me'ânî ve 'ilm-i beyândır derler de şarfdan ve luğatdan taşşil-i ser-mâye etmeksizin 'Arabîniñ me'ânî ve beyânına heves ederler.

Tafşîlât-ı sâbıķa zımnında iş'âr olduğuna üzere **'ilm-i iştikâk** elfâz-ı müfrede beyninde lafzen ve ma'nen mevcûd olan münâsebeti bilmekten 'ibâretdir ve iştikâk dağı üç dürlüdüdür birisi ma'a't-tertîb-i hurûf-ı uşûlde ve ma'nâda bir lafzıñ diġer lafza olan muvâfaķatıdır meşelâ *darb* ile *darîb* gibi ki *darb* lafzında *d r b* harfleri mevcûd olduğuna gibi *darîbde* dağı mevcûddur *darbda* *dâd* evvel *râ* şoñra *bâ* daha şoñra olduğuna gibi *darîbde* dağı hâl böyledir faķať bunda zâ'id olarak bir elif vardır. İşte ma'a't-tertîb-i hurûf-ı uşûlde muvâfaķat budur. Ve ma'nen muvâfaķat dağı budur ki

darb vurmağ ve *dārib* vurucu ma'nāsına olup ikisinde de kötek mefhūmu mūndericdir ve faqat zā'id olarak *dāribde* bir de fā'iliyyet ma'nāsı vardır. Bu mişillü olan iştikākā **ıştikāk-ı aşğar** derler ve 'umde olan iştikāk budur. İştikākın bir nev'i de iki lafz beyninde ħurūf-ı uşūlde ve ma'nāda muvāfaqat olup tertībde muhālefet olmağdır. *Tarḥ* ile *taḥr* gibi ki ikisinde de *t r ḥ* harfleri mevcūd olup ikisi de atmağ (19) ma'nāsınadır işte bu lafzlar ma'nāda ve ħurūf-ı uşūlde yek-digere mütevāfiğ olup faqat tertībde müteḥālifdir *zīrā tarḥda* rā evvel hā soñra *taḥrda* bunuñ 'aksidir bu mişillü iştikākā **ıştikāk-ı sağır** derler. İştikākın bir nev'i de iki lafzın ma'nāda mütevāfiğ ve ħurūf-ı uşūlün ba'zısında müteḥālif olmasındır *selm* ile *selb* gibi ki bunların ikisi de bir ma'nāya olup biriniñ harf-i aḥiri *mīm* ve diğeriñ *bād*ır. Bu mişillü iştikākā da **ıştikāk-ı ekber** denilir.

İlm-i şarf bir 'ilmdir ki onuñla kelimeleriñ binālarının i'rābdan ğayrı olan aḥvāli bilinir. Kelimātda i'rābın ğayrı olan aḥvāl-i ebniye-i kelimātın kimisi üç ve kimisi dört ve kimisi beş ve kimisi daha ziyāde ħarfli olması gibi. Ba'zı kerre de kelimātın aḥvāl-i ebniyyesi ḥācāt-ı ma'neviyye için ya'nī min-ciḥeti'l-ma'nā lüzūm görünen umūr için olur me'ānī-i mütenevvi'fa ifāde için bir aşldan teferrū' eden **māzī** vü **muzāri'** ve **emr** ü **nehy** ve **ism-i fā'il** ü **ism-i mef'ul** ve **şfat-ı müşebbehe** vü **ism-i tafđil** ve **ism-i zemān** u **mekān** ve **ism-i ālet** ü **ism-i taşğır** ve **ism-i mensüb** u **cem'** gibi. Ba'zan umūr-ı lafziyye için olur kelimātdan ba'zı ħarfiñ ba'zı ħarfe ḳalb ü ibdāli ve ba'zı ħarfiñ ḥazfi ve ba'zısının iskānı ve hemzeleriñ taḥffı ve ħurūf-ı mütecānise vü müteḳaribeniñ idğāmı ve iki sākiniñ ictimā'ı gibi ki bunlar maḥzā elfāzı taḥff için iltizām olunur. (20)

İlm-i nahv bir 'ilmdir ki onuñla kelimāt-ı müfredeniñ te'diye-i ma'nā için aḥvāl-i terkibiyyesi bilinir. Ve kelimāt-ı müfredeniñ terkibiyle kelām te'lif olunduğda fā'il ve 'alā-sebīli't-teşbih fā'ile mülḥağ olan mübtedā ve ḥaber ve sā'ire **merfū'**. Ve mef'ul ile mef'ule mülḥağ olan ḥāl ve temyiz ve müsteşnā ve sā'ire **menşüb**. Ve muzāfun ileyh ile ħurūf-ı cārreniñ dāḥil olduğı ismler **mecrūr** olur.

İlm-i me'ānī bir 'ilmdir ki onuñla kelāmın muḳtezā-yı ḥāle taḥbiğ olunmasınıñ keyfiyyeti bilinir. Ve bu 'ilm ile te'diye-i ma'nāda ḥaḫādan iḫtirāz olunur.

İlm-i beyān ile ma'nā-yı vāḥidi delāletde vuzūḥı muḫtelif şüretlerle ya'nī mecāz ve isti'āre ve kināye ḫarīkiyle irād u ifāde etmeniñ uşūlü bilinir. Ve bu 'ilm ile ta'ḳid-i ma'nevīden iḫtirāz olunur ki gerek 'ilm-i me'ānīniñ ve gerek 'ilm-i beyānıñ tefāşili işbu kitābetde beyān olunacağdır.

İlm-i 'arūz min-ḥayşī'l-vezn terākīb-i mevzūneden baḫş olunan 'ilmdir. Ve terākīb-i mevzūneden maḫşad eş'ardır. Ve eş'ar-ı 'Arabiyyeniñ evzān-ı maḫşūşaları eş'ar-ı Fārsiyye vü Türkiyye gibi ḳalilü't-tağayyūr olmayıp pek çok tağayyūrātı ḥā'izdir bunuñ için her bir baḫrden gelen eş'ar-ı 'Arabiyye ebyātında veznen pek çok teḫālūfāt bulunur ve e'imme-i fenn 'Arabların şī'rlerini tettebbu' u istiḳrā' edip kaffe-i aḥvālini zabḫ etdikleri gibi evzānca olan aḥvālini daḫı başkaça zabḫ ederek 'ilm-i 'arūz tesmiye eylemişlerdir. (21)

'İlm-i 'arūz kaffeten burada yazmağ vazifemiz degil ise de māhiyyetini mümkün mertebe izāḫ için evzānıñ ba'z-ı aḥvāliyle fenn-i 'arūzıñ ba'z-ı işlāḫātını beyān ve ba'z-ı emşile irād edelim.

İmdi eş'ar-ı 'Arabiyyeniñ 'inde't-taḫfi' cüz'leri **fe'ülün fā'ilün mütefā'ilün müfā'āletün müstef'ilün mefā'ilün fā'ilātün mef'ulātün** veznlerine tevāfuğ edip bunların ḥāricinde vezn yokdur ve bu cüz'leriñ her biri sebeb ve veted ve fāşıladan terekkeb eder. Ve bunların da her biri ikişer nev'dir. Bir harf-i müteḫarrikden soñra bir harf-i sākini ḥāvi olan lafza **sebeb-i ḫaff** derler *lem* gibi. Ve iki müteḫarrik harfden 'ibāret olan lafza **sebeb-i saḳil** derler *ere* gibi. Ve iki müteḫarrik harfden soñra bir sākin harfden mürekkeb olan lafza **veted-i mecmū'** derler *lekum* gibi. Ve iki müteḫarrik harfiñ arasında bir sākin harfi şāmil olan lafza **veted-i mefrūğ** derler *ḳāl* gibi. Ve üç müteḫarrik harfden soñra bir harf-i sākinden terekkeb eden lafza **fāsıla-i şuğrā** derler *büleğā* gibi. Ve dört müteḫarrik harfden soñra bir harf-i sākinden mürekkeb olan lafza **fāsıla-i kübrā** derler

belegakum gibi. Ve bunların cümlesini *lem ere 'alâ-re'si cebelin semketin*¹⁰ terkibi câmi'dir ki cebelin ile semketindeki tenvînler birer harf-i sâkin hükümündedir.

Ve eş'âr-ı 'Arabî'nin kâffesi on beş bahırdan gelmiştir ki bahırlar bunlardır (22) **Bahr-ı Tavîl Bahr-ı Medîd Bahr-ı Basîf Bahr-ı Vâfir Bahr-ı Kâmil Bahr-ı Hezec Bahr-ı Recez Bahr-ı Remel Bahr-ı Serî Bahr-ı Münserih Bahr-ı Hâfif Bahr-ı Muzâri Bahr-ı Mukteżab Bahr-ı Müctes Bahr-ı Mütekâribdir.**

Kağı bahırdan gelir ise gelsin bir beyti'nin mışrâ'-ı evvelini'nin cüz'-i ahîrine **'arûz** ve mışrâ'-ı şânîsini'nin cüz'-i ahîrine **darb** derler ve eş'âr-ı 'Arabîyyeye ekşeriya 'arîz olan tağayyürât 'arûz ile darbda olur ve ol tağayyürâta **'illet** derler ve her 'illeti'nin lağab-ı maşşûsu vardır ve 'ileli'nin kâffesi yigirmi üçdür ki bunlardır.

Habn İzmâr Tayy Habl Kabz 'Aşab Kaşr Kaç Keff Kesf Vakf Kaçf Huz Şalm Teş'îş Hazf Betr Cüz Şaır Nehk Terfil İzâle Tesbîğdir.

Ve her bir bahıra ne kadar 'ilel 'arîz olmuş ise ondan ziyâde olmaz ez-cümle bahr-ı tavîlden gelen şî'rleri'nin 'arûzları ya'nî mışrâ'-ı evvelleri'nin cüz'-i ahîrleri dâ'imâ maqbûz olup başka dürlü ya'nî ne sâlim ve ne de diğer güne 'illetle ma'lûl olamaz. Ve darbları ya'nî mışrâ'-ı şânîlerini'nin cüz'-i ahîrleri gâh sâlim ve gâh maqbûz ve gâh mahzûf olup başka dürlü olamaz **maqbûz** demek kendisine kabz 'illeti gelen **sâlim** demek. 'İlletden selâmetde bulunan **mahzûf** demek **hazf** 'illetine uğrayan demektir.(23)

Kabz 'illeti kelimeni'nin beşinci ve sâkin olan harfini'nin sükûtudur **hazf** 'illeti kelimeden sebeb-i hafifi'nin ya'nî bir müteharrik ve bir sâkin harfi'nin sükûtudur.

İfâdâtımız daha ziyâde tevażzüh etmek için emşile îrâd edelim.

Emşile mine'l-bahrî 't-tavîl

Tavîlun 'aleyye'l-leylu iz bette kâli'en

Cunûhu'd-ducâ ve'n-necmu yenkâdu li'l-cunhi

Tavîlun 'aleyye'l-leylu iz bette kâli'en

Cunûhu'd-ducâ ve'n-necmu kad hâra mezheben

Tavîlun 'aleyye'l-leylu iz bette hâ'imen

*Ve eykantu enne'l-'azle ifkun mudâcin*¹¹

İşte bu beytlerdeki 'arûzları'nın üçü de maqbûz ve darbları'nın biri sâlim ve biri maqbûz ve biri mahzûfdur.

Çünkü bahr-ı tavîlde aşl olan her bir mışrâ'-i'nin eczâsı fe'ülün mefâ'ilün fe'ülün mefâ'ilün evzânına muvâfık olmak iken tağayyürât vuķû' bulmuştur ve bu tağayyürât ta'ayyün etmek için ebyât-ı mezkûreni'nin elfâzını taķtî' edelim.

Tavîlun fe'ülün 'aleyye'l-ley mefâ'ilün lu iz bet fe'ülün te kâli'en mefâ'ilün işte 'arûz mefâ'ilün veznine muvâfık olacak iken maqbûziyyet 'illetine uğramıştır ya'nî beşinci (24) ve sâkin olarak vücûdu lâzım olan harf bulunmadığından mefâ'ilün veznini tutmamıştır *cunûhu'd* fe'ülün *ducâ ve'n-nec* mefâ'ilün *mu yenkâ* fe'ülün *du li'l-cunhi* mefâ'ilün işte burada darb mefâ'ilün veznine müsâvî olmağıla sâlim çalmıştır.

Beyt-i şânî

¹⁰ "Yüksek dağ başından daha yüceni görmedim."

¹¹ "Aşık leyle-i firâkdan müşteki olduğu hâlde der ki zulmeti'nin meyline ya'nî muzî-i leyle müterakķıb olduğum hâlde gecelediğim hînde gece benim üzerime uzadı.

Muzî-i leyle müterakķıb olduğum hâlde gecelediğim vaktde gece benim üzerime öyle uzadı ki necm dağı gidecek mekânında hayretde kaldı.

Ahval-i 'işkdan mütehayyir olduğum hâlde gecelediğimden gece benim üzerime uzadı." (Bosnevî el-Hâc Muharrem Efendi, *Muhsin el-Kayşerî 'ale'l-Endelüsî ve Derûnunda Metn-i 'Arûz-ı Endelüsî*, Dersâ'adet (Tarihsiz), s. 92.)

*Ṭavīlun ‘aleyye’l-leylu iz bette kāli’*en yukarıki beytiñ mışrā’-ı evveliniñ ‘aynı olmağıla taqṭī’e hācet yoqdur. *Cunūhu’d fe’ülün duca ve’n-nec mefā’ilün mu kad hā fe’ülün ra mezheben mefā’ilün.* İşte burada da ḍarbe ‘arūza geldigi gibi ḳabz ‘illeti gelmiştir.

Beyt-i şāliş

*Ṭavīlun ‘aleyye’l-leylu iz bette kāli’*en daḥı yukarıki mışrā’-ı evvellere muvāfiḳ olduğundan taqṭī’e lüzüm yoqdur. *Ve eyḳan fe’ülün tu enne’l-‘az mefā’ilün le ifkun fe’ülün mudācin fe’ülün* işte burada da ḍarb mefā’ilün veznine müsāvī olacaḳ iken ḥazf ‘illetine uğramış şöyle ki ḍarbdan sebeb-i ḥaffif sāḳıṭ olmuş olduğundan mefā’ilün vezni mefā’i ḳalmış ve mefā’i vezni ‘aded-i ḥurūf u ḥareke vü sükūnda fe’ülün veznine müsāvī olduğundan oña ḳalb olunmuştur.

İfādāt-ı vāḳı’amız ‘ilm-i ‘arūzdan bir nebze ve baḥr-ı ṭavīlden getirdigimiz mişāl daḥı le’ālī-i buḥūr-ı ‘arūzdan bir numūne olup tafşilātını murād edenler ‘arūz kitāblarına mūrāca’at eylesinler. (25)

‘ilm-i ḳāfiye bir ‘ilmdir onuñla şı’riñ evāḥırınıñ aḥvāli bilinir.

‘Ulemā-yı fenn ḳāfiyede iḥtilāf edip kimisi **ḥarf-i revīd**ir ya’nī beytiñ eñ soñraki kelimesiniñ eñ soñraki ḥarfidir demiş. Kimisi beytiñ aḥırından iki ḥarf olduğuna ḳā’il olmuş. Ve kimisi beytiñ aḥırından bir kelime ve kimisi de iki kelimedir demiş lākin ekser-i erbāb-ı fenn beyninde muḥtār olan İmām Ḥalīlīñ mezhebi imiş ki bu daḥı her beytiñ aḥırında bulunan bir müteḥarrrik ḥarf ile ondan soñra vāḳı’ olan iki sākin ḥarf imiş gerek ol iki sākin ḥarf ictimā’ etsin ḥāl gibi ve gerek ol iki sākin ḥarfīñ beyni başḳa ḥarf ile mefşūl olsun ḥālī ve menāzilī gibi ve gerek ḥurūf-ı ḳāfiye bir kelimedede bulunsun emşile-i mezkūrede olduğu gibi ve gerek iki kelimedede bulunsun min-İzami ve zī-Selemi gibi.

‘İlm-i ḳāfiye üç faşl ile bir ḥātımeyi müstemil olup faşl-ı evvel ḳāfiyeniñ envā’ını faşl-ı şānī ḳāfiyeniñ ḥurūfunu faşl-ı şāliş ḳāfiyeniñ ḥarekātını mutazammın ve ḥātıme daḥı ḳāfiyeniñ ‘uyubunu mebnīdir. Biz bu faşlılarıñ mesā’ilinden ba’zılarını burada zıkr ü beyān ile izāḥ-ı keyfiyyet edecegiz. V’allāhu’l-muvaffıḳ.

İmdi ḳāfiye iki sākin ḥarfīñ ictimā’ etmesi ve iftirāḳ etmesi i’tibārıyla bir ḳaç nev’e mütenevvi’dir. Eger iki sākin ḥarf ictimā’ eder ise oña **ḳāfiye-i müterādife** derler. (26)

*Yā ḥaliyye’l-bāl ḳad belbelte bi’l-bilbāli bāl
Fi’n-Nevā zelzelteni ve’l-‘aḳlu fi’z-zilzāli zāl¹²*

beytinde olduğu gibi ki işte burada zāle lafzında elif ile lām-ı sākine ictimā’ etmiştir. Eger iki sākiniñ arasında bir ḥarf bulunursa oña **ḳāfiye-i mütevātire** derler.

*Heceme’s-surūru ‘aleyye ḥattā ennenī
Min-‘ızami mā ḳad serrenī ebkānī¹³*

beytinde olduğu gibi ki *ebkānī*de elif ile yā²-i sākine arasına bir nūn gelmiştir. Ve eger iki sākiniñ beyninde iki ḥarf bulunursa oña **ḳāfiye-i mütedārike** derler.

*Ḳıfā nebki min-zıkrī ḥabibi ve munzilin
Bi-Sıḳṭı’l-livā beyne’d-Duḥūli fe Ḥavmelin¹⁴*

beytindeki *Ḥavmelī*de olduğu gibi ki bundaki vāv-ı sākine ile lāmıñ kesresiniñ işbā’ından ḥāşıl olan yā²-i sākine arasında bir mīm ile bir lām bulunmuştur. Ve eger iki sākin ḥarfīñ arasında üç ḥarf bulunursa oña **ḳāfiye-i müterākibe** derler.

*Em hebbeti’r-rīḥu min-tilḳā’i Kāzımetin
Ve evmeza’l-berḳu fi’z-ḳalmā’i min-İzamin¹⁵*

¹² “Ey gönümlü boş olan! Sen bir gönümlü ayrılrken terk ettin. Sen beni Nevāy beldesinde sarstın; halbuki akıl sarsılma anında gider.”

¹³ “Sevinç benim üzerime o kadar abandı ki, mutluluktan beni ağlattı.”

¹⁴ “Arkadaşlar! Durun. Sevgilinin hatrasına ve yurduna ağlayalım, Duhūl ve Havmel beldeleri arasındaki Sıkt-ı livā’nın bulunduğu yerde.”

beytinde oldu gibi *min-Izam*indeki nûn-ı sâkine ile mîmiñ kesresinden hâşıl olan yâ arasına bir hemze bir zâd bir mîm girmiştir. Hurûf-ı kâfiye dağı altıdır ki bunlardır *harf-i revî* (27) *harf-i redif harf-i te'sîs harf-i dağil harf-i vaşl harf-i hurûc*.

Harf-i revî beytiñ harf-i ağıridir ki kaşide oña nisbet olunur.

Meşelâ İmru'ü'l-Ğays'ın

*Ğıfâ nebki min-zikri ħabîbi ve munzilin*¹⁶

kaşidesine *Lâmiyye* ve Buşîri'nin

*E min-tezekkuri cîrânin bi-zî-Selemin*¹⁷

kaşidesine *Ğaşide-i Mîmiyye* denilir.

Ve her bir harf şîrde harf-i revî olabilir illâ fetħanıñ ve zammeniñ ve kesreniñ işbâ'larından hâşıl olan elif ve vâv veyâ ile tenvinden ve nûn-ı te'kiddeden ħâlet-i vağfda hâşıl olan elifler. Ve kezâlik lehu ve bihi ve lehâ mişillü zamâyirden soñra mâ-ğabilleri müteħarrik olarak melfûz olan vâvlar ve yâlar ve elifler. Ve *Hamza* ve *Talħa* mişillü tâ-i te'nîşden mübeddel olan hâlar harf-i revî şayılmaz. Ve ammâ eger hâ-i zamîriñ mâ-ğablindeki harf sâkin olursa harf-i revî şayılr.

İşte meşelâ

'Afeti'd-diyâra maħallehâ fe mağâmehâ

*Bi-minen te'ebbede ħülehâ fe recâmehâ*¹⁸

beytindeki *recâmehâ*da vâkı' hâ-yı zamîr harf-i revî olmayıp bunda harf-i revî mîm ve ammâ

İzâ rażiyet 'aleyve Benü Ķuşeyrin

*Le-'omru'llâhi a'cebenî rızâhâ*¹⁹

beytiniñ ağırındaki hâ-yı zamîr

ve kezâlik (28)

'Areftu 'ş-şerru lâ li'ş-şerre lâkinne li-tevağğihî

*Ve men lâ ya'rifu'l-ħayra mine'ş-şerri yaka'ü fihî*²⁰

beytinde vâkı' fihdeki hâ-yı zamîr harf-i revîdir.

Harf-i redif harf-i revîden evvel gelen harf-i meddir.

*Ve 'âdet 'avâdin beynenâ ve ħuğubun*²¹

mışrâ'ındaki ħuğubun lafzında vâkı' vâv gibi.

Harf-i te'sîs bir elifdir ki onuñla harf-i revî beyninde bir harf bulunur ve ol harfe dağı **harf-i dağil** denilir.

Leyse 'ale'llâhi bi-mustenkirin

*En yecme'a'l-'âlemu fî-vâhidin*²²

beytinde *vâhidin* lafzında dâl harf-i revî hâ harf-i dağil elif harf-i te'sîsdir.

Harf-i vaşl gerek işbâ'-ı zammeden hâşıl olsun ve gerek aşl olsun mâ-ğabli mazmûm-ı vâv ve mâ-ğabli meksûr-ı yâ ile işbâ'-ı fetħadan hâşıl olan elifdir ve kezâlik tenvinden bedel olan elif ile zamîr-i ħâ'ib-i mü'enneşe lâħik olan elif dağı harf-i vaşldır.

¹⁵ "Yoksa Kâzıma (Medine'nin bir başka adı) tarafından rüzgâr mı esti, zifiri karanlıkta Izam (Medine çevresinde bir dağ) dağından şimşek mi çaktı?" (Mahmut Kaya, *Kaside-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, (İkinci Baskı), TDV Fatih Şubesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 18.)

¹⁶ "Arkadaşlar! Durun. Sevgilinin hatırasına ve yurduna ağlayalım."

¹⁷ "Ey gönül, Selemli (Arap edebiyatında sevgilinin yaşadığı hayâli ülke) dostları anmaktan mı..." (Kaya, *a.g.e.*, s. 17.)

¹⁸ "Sevgilinin diyarı, onun yaşadığı yer ve evi barkı yok olup gitti. Artık Minâ'da geriye kum tepcikleri ve kuyu kapağında başka bir şey kalmadı."

¹⁹ "Kuşeyroğulları hoşnut olduklarında, Allah'a kasem olsun ki, onların hoşnutlukları beni şaşırtıyor."

²⁰ "Şerri tanıdım; lâkin, ondan sakındığım için şer olmadı. Her kim hayrı bilmezse şerre düşer."

²¹ "Aramızdaki düşmanlıklar ve unutulmayacak şeyler geri geldi."

²² "Bütün insanlık âleminin faziletlerini bir kimsede toplamak Allah'a göre zor bir şey değildir."

İşte

Mā bālu men evveluhu nuḫḫetun

*Ve cīfetun āḫīruhu yefḫaru*²³

beytindeki *yefḫaru*nuñ āḫırında melfūz olan *vāv*
ve *kezālik*

Lā ta‘cebū min-bilā ğılāletihī

*Ḳad zurrū ezrārehu ‘ale’l-ḳameri*²⁴

beytindeki *ḳamerde* olan *yā*
ve *kezālik* (29)

Yā Rab lā tes‘elnī ‘an-ḫubbiḫā ebeden

*Ve yerḫamu’llāhu ‘abden ḳāle āminen*²⁵

beytindeki *elif* ile

Lemmā ra‘et seetīdu mā ista‘beret

*Li’llāhi derrun el-yevme men lāmehā*²⁶

daki *elif* harf-i vaşlıdır.

Ḳarf-i ḫurūc *lehā* ve *lehu* ve *bihi* mişillü zamāyire lāḫik olan *elif* ile *vāv* ve *yā*³-i melfūzadır.

İşte

*‘Afeti’d-diyāra maḫallehā fe maḳāmehā*²⁷

mısrā‘ındaki *maḳāmehā*da *hādān* şoñraki *elif*
ve *kezālik*

*Tecerrede’l-Mecnūnu min-kisā’ihī*²⁸

mısrā‘ındaki *hādān* şoñra melfūz olan *yā*
ve *kezālik*

Uḳsimu bi’llāhi ‘an-yakīnin şādīḳin

Ve huve’ş-şehīdu ‘aleyye fi-mā ḳultuhu

Lev kuntu aḳdiru en ekūne mekāne mā

*Şaḫḫartuhu şevḳan ileyke le-kuntuḫū*²⁹

beytlerindeki *ḳultuhu* ve *kuntuḫū* zamīrlerinde melfūz olan *vāvlar* harf-i ḫurūcdur.

Ḳāfiyenīñ ḫarekātınıñ daḫı birer ismi olup faḳaḫ bunları beyānda çendān fā’ide olmadığından bunları terk edip ḳāfiyenīñ ‘uyūbundan ba’zılarını zıkr etmegi münāsib gördük.

İmdi ‘uyūb-ı mezkūrenīñ birisi iki harf-i revīnīñ muḫtelif olmasıdır. Meşelā harf-i revīnīñ birisi nūn ve birisi mīm olmak gibi. Ve birisi revīleriñ ḫarekātınıñ muḫtelif olmasıdır. Meşelā revīlerden birisi kesrile *bi’l-yed* olup da diğeri zammıla *yuḳad* olmak gibi. Ve birisi daḫil denilen ḫarfleriñ iḫtilāf-ı ḫarekeleridir ki meşelā ḳāfiyenīñ birinde harf-i daḫil fetḫile ve birinde (30) zammıla olmak gibi ki kesr-i nūn ile *mūmāni*‘ ve zamm-ı nūn ile *temānū*‘ bu ḳabīlendir.

Ve birisi ḳāfiyeleriñ harf-i te’sīsde iḫtilāfidır meşelā ḳāfiyenīñ birisi *mūrāğam* ve birisi *yentedim* olmak gibi. Ve birisi redifleriñ iḫtilāfidır.

Meşelā

²³ “Evveli meni, sonu kokmuş leş olanın övünmesi uygun mudur?”

²⁴ “Siz onun iç gömleğinin eskimesine şaşırmayın; zira, onun düğmeleri kamer üzerine iliklenmiş. Yani, onun gömleği kamer gibi olan bedeni üzerindedir.”

²⁵ “Yâ Rabbî! Onların aşkından ebediyen suāl sorma. Kim bu duaya âmin derse Allah ona merhamet etsin.”

²⁶ “Onu gözyaşı dökerken gördüğümde (ona) şefkatle davranırım. Âferin, bugün onu kınayana.”

²⁷ “Sevgilinin diyarı, onun yaşadığı yer ve evi barkı yok olup gitti.”

²⁸ “Mecnûnlar elbiselerinden soyuldu.”

²⁹ “Samimi ve kesin olarak Allah’a yemin ederim ki, o benim söylediklerime şahittir. Öyle bir konumda olabilseydim, onun ne olduğunu sana yazıp bildirirdim.”

*İzâ kunte fî-hâcetin mursilen
Fe ersil hakîmen ve lâ tûşihî
Ve inne bâbe emrin 'aleyke iltevâ
Fe şâvir lebîben ve lâ tu'şihî³⁰*

şîrindeki *tûşihî* ile *tu'şihî*de olduğu gibi. Ve birisi harf-i revî bulunan kelimeyi yedi beyt geçmedikçe tekrâr etmektedir. Ve birisi bir beytiñ eñ soñraki kelimesi ondan soñraki beytiñ eñ evvelki kelimesiniñ bi-hasebi'l-ma'nâ mu'allak ve merhûn kalmaktadır.

Ķarż-ı şîr bir 'ilmdir ki onuñla şîrde zarûret-i veznden tolayı hılâf-ı kıyâs olarak ihtiyâr olunan umûr bilinir. Meşelâ munşarif olan bir ismi ġayr-ı munşarif etmek ve ġayr-ı munşarifi munşarif eylemek gibi ve hemze-i vaşlıñ iskânı lâzım gelir iken tahrik eylemek ve tahriki lâzım gelmeyen yâyı kezâlik tahrik ve tahriki lâzım gelen vâvı iskân eylemek gibi. Bunlardan başka zarûret-i şîr için hılâf-ı kâ'ide ihtiyâr olunan şeyler var ise kâffesini beyâna lüzûm olmadığından yalnız ânifen zıkr olunan şeylere emşile irâdiyla iktifâ edelim. İşte munşarif iken ġayr-ı munşarif olarak isti'mâl olunan lafza mişâl (31)

*Fe mâ kâne hışnun ve lâ hâbisun
Yefûkâni mirdâse fî-mecma'in³¹*

İşbu beytde *mirdâse* lafzı munşarif olduğundan tenvîn ile *mirdâsen* denilmek lâzım iken *fe'ülün* vezni münkesir olmamak için ġayr-ı munşarif edilmiştir.

Bir ism ġayr-ı munşarif iken munşarif olarak isti'mâl olduğuna mişâl

*Subbet 'aleyve meşâ'ibun lev ennehâ
Subbet 'ale'l-eyyâmi şırne leyâliyâ³²*

İşbu beytdeki *meşâ'ibun* ġayr-ı munşarif olmağıla bilâ-tenvîn telaffuz olunmak lâzım gelir iken *mütefâ'ilün* vezni münkesir olmamak için tenvîn ile telaffuz olunmuştur.

Hemze-i vaşlıñ tahrik olduğuna mişâl

*İzâ câveze'l-işneyni sırnun fe innehu
Nebeşe ve teksîru'l-vuşâti kamînun³³*

mişâl-i diğeri

*Kullu sırrın câveze'l-işneyni şâ'a
Kullu 'ilmîn leyse fî'l-kırâsi zâ'a³⁴*

İşte bu beytlerdeki *işneyn* lafzlarındaki hemze hemze-i vaş olup derc ü işkâtı lâzım gelir iken *fâ'ilâtün* veznine hâlel gelmemek için işbât u tahrik kılınmıştır.

Ve hılâf-ı kıyâs olarak *tahrik-i yâya* mişâl

*Ve yevmen yuhâzînu'l-hevâ ġayra mâzî
Ve yevmen terâ minhunne ġülen tegûl³⁵*

Bu beytdeki *ġayra mâzî* lafzı kâ'ideten ġazf-i yâ ile *ġayra mâz* (32) olmak lâzım gelir iken *me'â'ilün* veznini muhâfaza için *yâ* işbât u tahrik kılınmıştır.

Tahriki lâzım gelen vâvıñ iskân kılınığına mişâl

*Ve ennâ ve in kunte İbne Seyyid 'Âmirin
Ve fârisehe'l-meşhûri fî-kulli mevkibin*

Femâ sevvedetnî 'Âmirun 'an-virâşetin

³⁰ "Bir aracıya ihtiyacın olursa bir hakîmi gönder, tavsiyede bulunma.

İşlerin çıkmaza girerse bir akıllı ile istişare et, ona karşı gelme."

³¹ "Bir toplulukta kale ve zindan bir balyozdan daha üstün, kuvvetli değildir."

³² "Üzerime dökülen sıkıntılar eğer günlerin üzerine dökülseydi, (günler) gece olurdu."

³³ "Bir sır iki kişiyi aşarsa yayılır, dedikoduya yol açar."

³⁴ "İki kişiyi aşan her sır yayılır. Yazılı olmayan her ilim de kaybolur."

³⁵ "Bir gün hevâ ve arzusuyla hareket eder; bir gün de (onu) kötülöklere dalmış cadılardan biri gibi görürsün."

*Ebe'llāhu en esmuve bi-ummin ve lā ebin*³⁶

Bu şi'rîñ eñ şoñraki mişrā'ında vākı' en esmuvenîñ vāvı menşüb olmak lâzım gelir iken *mefā'ilün* vezni münkesir olmamak için sükünla *en esmuve* denilmiştir.

‘İlm-i muhāzarāt fūnūn u ‘ulūma ve ahlāk u edebe ve kaşaş u hikāyāta ve ciddiyāt u muṭāyebāta ve mücādelāt u muhāverāta dā'ir nazmen ve neşren müstahsen ü maqbūl sözlerle mükālemātdır ki bu haşlet-i celīle edebiyātda mahāret-i kāmīle iḥrāz etmege mütevaḳḳıftır.

‘İlm-i inşā bir ‘ilmdir ki onuñla terākīb-i menşūrenîñ mehāsini ve me‘āyibi bilinir. Bu daḥı fūnūn-ı edebiyeyi bilmekle olur.

‘İlm-i inşāyı vech-i mezkūr üzre ta‘rīf etmişler ise de melekesi olmayan ‘ulūm-ı mezkūreyi taḥşīl etmiş olsa bile ḥüsn-i inşā-yı terākībe muḳtedir olamaz fe li-zālik münşī olan ‘ulūm-ı mezkūreyi bilmekle ber-ā-ber inşā-yı terākībe mümāreset eylemelidir.

‘İlm-i ḥaṭṭ bir ‘ilmdir ki onuñla elfāzıñ keyfiyyet-i taşvīr ü tersīmi (33) bilinir ve bu ‘ilmi bilenler evrāk üzerinde şuver-i elfāzı gördüklerinde onları lafzdan işitmiş derecesinde bulunurlar.

Gerek lafz ve gerek ḥaṭṭ ümmetleriñ iḥtilāfi i‘tibāryla muḥtelifdir burada bizim maḳşadımız ḥaṭṭ-ı ‘Arabīden baḥş etmek olduğundan oña dā'ir biraz şey söyleyelim.

Ma‘lūmdur ki her nev‘ ḥaṭṭ ḥurūf-ı hecā ile taşvīr olunduğu gibi ḥaṭṭ-ı ‘Arabī daḥı öyledir. Faḳaṭ soldan şağa yazılan yazılarıñ ḥurūfu muḳaṭṭa‘ olup ḥaṭṭ-ı ‘Arabīniñ ḥurūfu muvaşşaldır ya‘nī ḳā‘ide-i maḥşūşası üzre biri birine bitişikdir.

Ḥurūf-ı elfāzıñ böyle ittişālātından ṭolayı ba‘z-ı elfāz beyninde iltibās vuḳūf bulur ise de luḡāt u ḳavā‘id-i ‘Arabīyeyi gereği gibi bilenlere göre terākībdeki siyāk u sibāk ḳarīneleri o iltibāsı dāfi‘dir ḥattā evā‘ilde ‘Arablar yazılarına noḳta bile vaż‘ etmezler idi nitekim ḥālā İrānlılar Fārsī ‘ibāreleri ekşeriyā noḳtasız yazarlar buña sebep lisānda mahāretidir. Şoñraları ‘Arablar noḳtayı ve eşkālī ya‘nī elfāzıñ ḥarekātına remz olan üstün esre ötrü dedikleri işārātı iḥtirā‘ eylediler ki bu işārāt elfāz-ı muşavvereyi dürüstce telaffuz etdirmege kāfi vü kāfil olmağıla iltibās-ı maḥzūrī bi‘l-külliyeye mürtefi‘ olmuştur.

Her ne ḳadar beyinler için ma‘lūmu i‘lām ḳabīlinden olur ise de ‘ilm-i ḥaṭṭıñ esāsı ḥurūf-ı elfāzıñ ḳanḡılları yek-dīgerle ḳābil-i ittişāl (34) ve ḳanḡılları ḡayr-ı ḳābil-i ittişāl olduğuna bilmek olduğundan bunu burada zıkr eylemek ‘abeş olmaz. İmdi ḥurūf-ı hecādan *be te se cim ḥa ḥa sin şin şād zād ṭı zı ‘ayn ḡayn fe ḳāf kef lām mīm nūn he ye* ḥarfleri hem mā-ḳabline ve hem de mā-ba‘dine ḳābil-i ittişāldır ya‘nī bu ḥarfere kāffe-i ḥurūf rabṭ u tavşīl ḳılımlır. Binā‘en ‘aleyh biz ḥurūfuñ bu ḳısmına **ḥurūf-ı vāşıla** tesmiye eyledik ve ḥurūf-ı hecādan *elif dāl zāl re ze vāv* ḥarfleri mā-ḳabline vākı‘ ḥurūf-ı vāşılaya ittişāl ḳabūl edip mā-ba‘dinde bulunan ḥiç bir ḥarfe rabṭ u tavşīl ḳılınamaz biz ḥurūfuñ bu ḳısmına daḥı **ḥurūf-ı fāşıla** tesmiye eyledik. Bir kelime temāmen ḥurūf-ı vāşıladan ‘ibāret olur ise ol kelimeniñ ḥurūfu yek-dīgere muttaşıl ve mürtebiṭ olur kelime ve *lafz* ve *fi‘l* gibi. Ve eger ḥurūf-ı fāşıladan ‘ibāret olursa veyāḥud ḥurūf-ı vāşıla ḥurūf-ı fāşıladan şoñra gelirse kelimeniñ ḥurūfu yek-dīgerden munfaşıl olur *devā‘* ve *ridā‘* ve *devḥ* ve *düvel* ve *devābb* ve *ism*³⁷ gibi. Ve eger vasaṭ-ı kelimeye ḥurūf-ı fāşıla bulunur ise ḥurūf-ı muttaşıla münḳasım olur *muşālaḥa* ve *mütevāfik* gibi. Ve yigirmi sekiz eşkāl-i ḥurūfuñ kāffesi telāffuz olunur ya‘nī meḥāric-i femden aşvāt-ı mütenevvi‘a iḥrācına sebep olur lākin ḥaṭṭ-ı ‘Arabīde ba‘zı ḥarf ba‘z-ı kerre resm-i ḥatda işbāt olunur da telaffuz olunmaz meşelā *innā* lafzında nūndan ve *naşarū* mişillülerde *cem‘ vāv*ndan şoñra yazılan elifler ve *ve‘l-leyl* ve *ve‘llezi* ve *ve‘smuhu* mişillülerin (35) evvellerinde bulunan *hemze-i vaşlar vūkelā‘* ve *buṭū‘* ve *mü‘min* ve *mübdī‘* mişillü mā-ḳabli

³⁶ “Sen Seyyid Âmir’in oğlu olsan veya her bölüğün meşhur süvarisi olsan ne ki...

Verasetiyle ilgili Âmir bana bir şey yazmadı; ana baba ile övünmemi Allah hoş karşılamaz.”

³⁷ Bu kelime orijinal metinde de “اسم” şeklinde olmakla beraber metnin 128. sayfasındaki “tashihât” bölümünde herhangi bir düzeltmeye uğramamıştır.

meftûh-ı hemzeden evvel yazılan *elif* ve mâ-ı kabli maẓmûm-ı hemzeden evvel yazılan *vāv* ve mâ-ı kabli meksûr-ı hemzeden evvel yazılan *yâlar* gibi.

Ve ammâ eger hemze-i ahîreniñ mâ-ı kabli sâkin olursa ne *elif* ve ne *vāv* ve ne de *yâ* yazılmaz *bed'* ve *cüz'* ve *mil'* gibi.

Ve ba'zı kerre resm-i haṭṭa mevcûd olmayan bir harf telaffuz olunur *Dāvūd* ve *İshâk* ve *İsmâ'il*deki *vāv* ve *elifler* gibi. Ve ba'zı harf daḥı vardır ki resmi bir dürlü ve telaffuzu diğerk dürlü *ḥublâ* ve *da'vâ* ve *buşrâ* ve *metâ* ve *ḥattâ* ve *ilâ* ve *'alâ* gibi. Daha ziyâde tafşil isteyen Şâfiyeniñ haṭṭ bâbına mürâca'at eylesin.

m ş 7 (Muḳaddime)

Mü'ellifler te'lif etdikleri kitâblarda maḳşada ya'nî baḡ u beyân edecekleri 'ilme şürû' etmezden evvel 'ilmiñ mâhiyetini 'alâ-vechi'l-icmâl mübeyyin olmak üzere birer maḳâle temhîd ederler. Tâ ki ṭullâb-ı 'ilm 'ilme başıret üzere şürû' etsinler ve ol maḳâleye muḳaddime derler. Mü'ellif daḥı mü'ellifin-i sâlifeniñ de'bine ittibâ' etmiş ve dîbâcede iş'âr etdiği üzere bu kitâbı bir muḳaddime ile üç bâba taḳsîm ve 'ale'l-'âde muḳaddimeyi ebvâba taḳdîm eylemiştir.

Muḳaddime lafzı muḳaddimetü'l-ceyşden me'ḥûz olup muḳaddimetü'l-ceyş arḳadan naşıl büyük bir 'asker ordusunun geleceğini müş'ir ise (36) muḳaddime-i 'ilm daḥı karîben bir 'ilm ordusunun te'âḳub edeceğini münbi'dir.

Muḳaddime lafzı *ḳademe* fi'linden muşâğ olup bu lafz dâliñ hem kesri ve hem de fetḥiyle telaffuz olunmak câ'iz ise de kesr fetḥden eşherdir eger kesr-i dâl ile *muḳaddime* denilir ise *taḳdîm eden* ve fetḥile *muḳaddeme* denilir ise *taḳdîm olunan* ma'nâsını ifâde etmiş olur. Ve bunda iki vechiñ cevâzi *ḳademe* fi'li ba'zı kerre lâzım ve ba'zı kerre müte'addî olarak isti'mâl olunmasından nâşidir. Eger *ḳademe* lâzım i'tibâr olunur ise muḳaddime ism-i fâ'il bünyesi üzere ya'nî kesr-i dâl ile olur ve eger müte'addî i'tibâr olunur ise ism-i mef'ûl bünyesi üzere ya'nî meftûhu'd-dâl olarak telaffuz ḳılınmak lâzım gelir.

m ş 7 (Feşâḥat elfâziñ telaffuz ve istimâ'ı taṭlı ve ma'nâsı zâhir ya'nî telaffuz olunur iken ma'nâsı zihne mütebâdir olmaḳdır.)

Feşâḥatıñ ma'nâ-yı luğavî-yi aşlîsi südüñ köpüğü gidip de ḥâlişi ḳalmaḳdır ve 'Arablar *fuşîha'l-leben* derler imiş ki *süd köpükden ḥâliş oldu* demek olur. Ba'dehu muṭlaḳâ bir şey'iñ şâ'ibeden ḥâliş olmasında isti'mâl olunmuşdur bu münâsebetle mütekellim ṭalîku'l-lisân olup kelâmı vâzîḥ u âşkâr ve laḥn u haṭṭadan ve lüknetden sâlim olarak söylemekde müsta'mel olmuşdur mü'ellifiñ *elfâziñ telaffuzı taṭlı* ta'bîrine bundan evvel i'tirâz vuḳû' bulmuş (37) olduğundan burada buña dâ'ir söz söyleyelim gerçi *taṭlı* lafzı maṭ'ûmâtıñ vaşfi olup mesmû'ata ḥaḳîḳat isnâd olunamaz ise de bu isnâd zıkr-i melzûm ve irâde-i lâzım ḳabîlindedir çünki burada *taṭlı* demek *ṭabî'atiñ meyl etdiği şey* demektir ve meyl-i ṭabî'at ise ḥalâvetiñ lâzımıdır nitekim kütüb-i beyâniyyeniñ teşbîh bâbında buña dâ'ir şarâḥat vardır. Şöyle ki ba'zı kerre teşbîhde vech-i teşbîh müsâmaḥaten zıkr olunmaz da onun yerine müstelzimi ve melzûmu zıkr olunur *el-keḷâmu'l-faşîhu huve ke'l-'aseli fi'l-ḥalâveti* terkibinde olduğu gibi ki burada ḥalâvet vech-i teşbîh olan meyl-i ṭabî'atiñ melzûmu ve müstelzimidir. Zîrâ kelâm-ı faşîḥ ile 'asel beynindeki cihet-i câmi'a meyl-i ṭabî'at olmağıla teşbîh-i mezkûrda vech-i teşbîh bu ise de müsâmaḥaten zıkr olunmayıp onun yerine onun melzûmu olan ḥalâvet zıkr olunmuşdur ki bu taḳdîrce ma'nâ *keḷâm-ı faşîḥ ṭabî'atiñ kendisine meyl etmesinde bal gibidir* demek olur mü'ellifiñ ta'bîri de işte bu ḳabîlindedir.

m ş 7 (Ehl-i lisân olan üdebâ lisânı ince elekden geçirip o mişillü elfâzi taḥarrî vü intihâb ederler.)

Mü'ellifiñ *lisânı ince elekden geçirdiler* ta'bîrine daḥı bundan evvel i'tirâz vuḳû' bulmuş ise de zânn ederim ki mü'ellif bu ta'bîri İbn Eşîrden aḡz eylemiştir çünki İbn Eşîr Meşel-i Sâ'irde der ki

İnne erbābe'n-naẓmi ve'n-neşri ġarbelu'-luġate bi-i'tibāri elfāzihā ve seberū ve ẓassemū
(38) *fe'ḥtāru'l-ḥusne mine'l-elfāzi ve'sta'lemūhu ve nefēve'l-ḳabiḥa*³⁸

İşte İbn Eşîriñ bu kelāmındaki *ġarbelu'-luġate* ta'biri *luġatı ẓaburladılar* demek olup mü'ellif *ẓaburladılar* yerine *ince elekden geçirdiler* demişdir ki *ziyādesiyle tenkīḥ etdiler* demegi murād eylemişdir.

m 7 (*Ve lisāna ṣaḳīl ve ẓulaġa kerīḥ gelen ve ma'nāsını añlamak için luġat kitābına ve fikr ile zihniñ ittibā'ına muḥtāc olan elfāzıñ isti'mālından ictināb ederler.*)

Lisāna ṣaḳīl ve ẓulaġa kerīḥ gelen ma'nāsını añlamak için luġat kitābına ihtiyāc veren elfāzdan mü'ellifin maḳsadı kendisinde **tenāfir-i ḥurūf** olan elfāz ile **elfāz-ı ġarīb**edir.

Ḥurūfunda tenāfirü telaffuzen ve istimā'en muḥaḳḳaḳ olan elfāzıñ ġayr-ı faşih olduğunda şübhe olmayıp faḳaḥ luġat kitābına muḥtāc olmamaḳ ṣāyān-ı baḥş ü nazardır çünki elfāzi ince elekden geçirip tenkīḥ eden üdebāniñ nazmen ve neşren söyledikleri kelāmında öyle elfāz vardır ki pek çok ādem onları añlayamaz. O mişillüler luġat kitāblarına veyāḥud o lafzları bilenlere mürāca'ata mecbūr olurlar.

Gerçi kütüb-i beyāniyye-i 'Arabiyyede bu söz var ise de orada elfāz-ı ġarībe ikiye taḳsım olunup bir kısmı **ġarīb-i ḥasen** ve bir kısmı **ġarīb-i ḳabiḥ** 'add olunmuş ve ġarīb-i ḥasen olanlar bi'l-ḳabül ġarīb-i ḳabiḥ olanlar ya'nī hem kendisinde ġarābet ve hem de tenāfir-i ḥurūfdan tolayı istimā'ında şıḳlet ve kerāhat bulunanlar redd edilmişdir demek isteriz ki (39) merdūd olan ġarīb-i ḳabiḥ olup mü'ellifin ifādesinde müsāmaḥa vuḳū' bulmuşdur.

m 7 (*Ve kelāmıñ aḥseni odur ki 'avām onuñ ma'nāsını añlar ḥavāş daḫı faẓl u meziyyetini taḳdīr eyler derler.*)

Bu kelām daḫı 'ale'l-ıtlāḳ olmamalıdır belki *'avāma tefhīmi lāzım gelen kelāmıñ aḥseni* demek olmalıdır zīrā bizim lisān-ı 'ilm ü edebimizde nice kelām vardır ki onuñ ma'nāsı zāhir ü vāziḥ olduğu ḥālede *'avāmdan* çok kimselere āşḳār degildir. Ve ḥattā ba'z-ı elfāz-ı nādire ve ġayr-ı mübtezeleniñ me'ānisi āşnā-yı devāt u ḳalem olan nice erbāb-ı hünere bile ḥafı olduğu te'emmül olunduḳda bizim için kütüb-i luġata mürāca'atdan ḥalāş mümkin olmayacağı muncelī olur.

m 7 (*Belāġat sözüñ faşih olmak şartıyla muḳteẓā-yı ḥāle muḥābiḳ olmasdır.*)

Belāġat luġatda *vuşūl* ve *intihā* ma'nāsındadır ki 'Arablar bir mekāna vāşıl u münteḥā olduklarında *belāġatü'l-mekān* derler ve bir şey'iñ münteḥāsına *meblaġu's-şey* ta'bīr ederler. Bu münāsebetle ḳavm-i 'Arab belāġatı *bir ādem belīġ olmak* ya'nī *feşāḥat-i kelām ile künh-i merāmını mevḳi-i beyāna iṣāl eylemek* ma'nāsında isti'māl eylemişlerdir ki bu keyfiyyet kelāmıñ muḳteẓā-yı ḥāle muḥābaḳat etmesiyle ḥāşıl olur binā'en 'aleyh mü'ellif belāġatı *sözüñ faşih olmak şartıyla muḳteẓā-yı ḥāle muḥābiḳ olmasdır* deyü ta'rif etmişdir.

m 7 (*Feşāḥat ile kelime ve kelām ve mütekellim muttaşif olur* (40) *ve belāġat ile yalnız kelām ve mütekellim muttaşif olur.*)

ya'nī *kelime-i faşihā* ve *kelām-ı faşih* ve *mütekellim-i faşih* denilir lākin *kelime-i belīġa* denilmeyip yalnız *kelām-ı belīġ* ve *mütekellim-i belīġ* denilir.

Feşāḥatla hem kelime ve hem kelām ve hem mütekellim vaşflanıp da belāġatla yalnız kelām ile mütekellim vaşflanmaḳ şunuñ içündür ki muḳteẓā-yı ḥāle muḥābaḳat ḥuşuşī kelime-i müfredede taḥaḳḳuḳ etmeyip ancak isnādı mutazammın olan kelāmında taḥaḳḳuḳ eder belāġat ise kelāmıñ muḳteẓā-yı ḥāle muḥābaḳat etmesinden 'ibāretir.

m 8 (*Tenāfir-i ḥurūf kelimeniñ lisān üzre şıḳletini ve telaffuzunuñ 'usretini icāb eden bir keyfiyyetdir ki ḥiss ü zevḳ ile bilinir mürtefi' ma'nāsına müsteşzir ve istatistik kelimeleri ve işsiz güçsüz lafzları gibi.*)

Müsteşzir lafzı İmru'ü'l-Ḳaysiñ beytinde vārid olmuşdur ki beyt budur.

³⁸ "Nazım ve nesir üstādi lafızlarını dikkate alarak, derin incelemelere tābi tutarak dili elediler, ayıkladılar. Lafızlardan güzel olanını seçtiler ve onları öğrendiler, çirkin olanlarını da ayırıp kaldırdılar."

*Ġadâ'iruhâ musteşzirâtun ile'l-‘ulâ
Tazillu'l-‘ıkâşi fı-muşnâ ve murselin*³⁹

Müteharrikât ma'nâsına *mütera'ra'ât* ve *mütekalâlât* dağı şıklette *müsteşzirât* gibi olduğu âşkârdır. Bu mişillü mütenâfirül-hurûf olan kelimâtda bulunan şıkletleriñ menşe'i hakkında akvâl vardır ba'zılar *şıklete sebeb hurûf-ı mütevâliyenîñ maħrecde yek-dîgere teķârübüdü* demiş ve ba'zılar başka şeylere zehâb olmuş ise de bunu bir zâbiṭa tahtına almak müşkil olduğundan evlâ olan ta'yîn-i tenâfir ḥuşûşunu zevke ḥavâle etmektir. (41)

m ş 8 (*Ġarâbet kelimenîñ vaḥşî olması ya'nî me'nüsü'l-isti'mâl ve zâhirü'l-ma'nâ olmamasıdır.*)

Meşelâ *âteş* lafzı miyânemizde zebân-zed olmuşdur 'Arabîsi olan *nâr* lafzı dağı müsta'meldir ammâ aşıl Türkçesi olan *od* lafzı mehcür olmağıla onda ğarâbet vardır şimdi İstanbulda *od* denilse ekşer-i nâs añlamaz.

Lisânımızda kelimât-ı ğarîbede olan ğarâbetiñ dereceleri vardır ba'zı kelime-i ğarîbe vardır ki bütün bütün **metrükü'l-isti'mâl**dir ez-cümle kâba Türkçede *tabîb* ma'nâsına *olçun* ve *el çarpmağ* ma'nâsına *taşşenki* gibi ki bunlar şimdi ne beyne'n-nâs muḥâtabâtda kullanılır ve ne de bundan evvel âşâr-ı edebiyede kullanılmışdır ve ne de bu lafzlar birer ma'nâ-yı nâdir ü laṭfî müfîd olmadığı için isti'mâllerine lüzüm u ihtiyâc vardır binâ'en 'aleyh bu mişillü elfâz endâhte-i ḥufre-i mehcürîyyet olmuşdur. Ba'zı kelime dağı vardır ki ba'zı diyârda ğarîb ise de dîger diyârda ğarîb degildir meşelâ *dümbây* lafzı gibi ki *manda* demektir *dümbây* İstanbulda **ğarîb** ise de Anadoluda **me'nûs**dur binâ'en 'aleyh bu lafz bi'l-küllîyye nefy ü taĝrîb edilmez ve kezâlik *od* lafzı İstanbulda ğarîb ise de ğarâbeti *olçun* ve *taşşenki* derecesinde degildir zîrâ nâdiren isti'mâl olunduğı da vardır işte *odu ocağı sönesi* kelâmı bed-du'â maķâmında söylenilen sözlerden ve *odla pamuk bir yerde тұrmaz* sözü nâdiren irâd olunan meşellerdendir (42) bu lafz ba'z-ı âşâr-ı edebiyede dağı vârid olmuşdur.

Nitekim Fuzûlî

İşğ odı yakdı beni yanumda тұrma ey gönül

Bir tutuşmuş âteşüm ben kurb u civârumdan şaķın

demişdi ve Süleymân Efendi dağı Mevlidde

Ger dilersiz bulasız oddan necât

İşğ ile şevk ile idüñ eş-şalât

beytinde *od* lafzını isti'mâl eylemişdir. Ve kezâlik *çağ* lafzı dağı elfâz-ı ğarîbeden ise de nâdiren isti'mâl olunur. *İş çağında gerek* sözü lisânımızda çarb olunan emşâlden olup ba'z-ı eş'ârda ve 'ale'l-ḥuşûş Fuzûlîniñ şi'rinde dağı vâķı' olmuşdur.

Nitekim

Ġonceler açıldı seyr-i bâğ idüñ ey ehl-i dil

Kim görüp güller gönüller açılan çağdır bu çağ

demişdir.

Od gibi *çağ* gibi lafzlar **nâdirü'l-isti'mâl** oldukları gibi bu mişillü isti'mâlî nâdir elfâz-ı Türkiyye lisânımızda ḳalîl olduğundan bunlar çendân baḥşe deger şeyler olmayıp aşl-ı şâyân-ı baḥş olan elfâz-ı mühimme elfâz-ı 'Arabîyyedir çünkü umûr-ı ma'lûmeden olduğu üzere elfâz-ı 'Arabîyye lisân-ı 'avâmda müsta'mel olmayıp elfâz-ı mezkûreniñ isti'mâlî lisân-ı 'ilm ü edebimizdedir.

³⁹ "Arkayı süslemekte olan sevgilinin o kömür gibi siyah ve sık, hurma salkımı gibi gür olan saçlarının saçbağı kısmı, başın yukarlarına doğru toplanıp bağlanmış ve saçın (sık ve gür olmasından dolayı) bağı olan bölükler bükülü ve sarkık olan dîger iki bölük saçların arasında kaybolarak gözükmemektedir." (Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 17.)

Ancak elfâz-ı mezkûreden ba'zılarının isti'mâl ü devrânı keşirdir *'ilm kitâbet ta'lîm ta'allûm te'dîb te'eddüb* gibi ve ba'zılarının isti'mâli nâdirdir *secencel* ve *ritâc* ve *taḥazzüb* ve *tecennüb* ve *ictinâ'* ve *seher* gibi ve pek çok elfâz-ı 'Arabiyye daḥı vardır ki âşâr-ı edebiyye-i 'Osmâniyyede isti'mâl olunduğu görülmemiştir meşelâ *da'vetsiz ta'âma gelmek* ma'nâsına (43) *vurüş* ve *da'vetsiz şarâba gelmek* ma'nâsına *vugûl* ve *ta'âma da'vet-i 'umûmiyye* ma'nâsına *cefelâ* ve *da'vet-i ḥuşûşiyye* ma'nâsına *intikâr* ve *gemi seyr ü hareket eder iken şuyu yarmaq* ma'nâsına *maḥr* ve *ağız ve sâ'ir şey'in râyiḥa-i kerîhesi* ma'nâsına *baḥr* ve *ete iştiḥâ* ma'nâsına *ḳarem* ve *âgaç bir sene yemiş verip bir sene vermemek* ma'nâsına *mu'âveme* ve *'ilmde veyâ 'amelde veyâ mâlda veyâ nuḫ u kelâmda baḥr gibi vüs'at peydâ etmek* ma'nâsına *isticâr* ve *uykusuzluk* ma'nâsına *teshîd* ve sâ'ire gibi ki lâ-yu'add ve lâ-yuḥşâdır.

Mi'yâr-ı zevk u vicdâna elfâz-ı mezkûreyi ve emsâlini ḥavâle etdigimizde tenâfir-i ḥurûf ve kerâhat-ı sem' mişillü muḥill-i feşâhat olan aḥvâlden sâlim buluyoruz ve bunlar kavm-i 'Araba maḥşûşdur deyü erbâb-ı semâtetin istikrâh etdikleri deve ve çöl mişillü ma'nâlara mevzû' olmayıp kâffe-i şunûf-ı benî-Âdemiñ 'indinde ma'rûf u maḳbûl olan me'ânîye mevzû' olduklarını daḥı aḥlıyoruz. Şimdi böyle elfâz-ı lisânımızda *nâdirü'l-isti'mâldir* veyâḥud *hiç isti'mâl olunmamıştır* diyerek onların hevâlarına ittibâ'en gayr-ı faşîḥ 'add edip hecr ü terk etmek revâ degildir. Elfâz-ı mezkûreniñ feşâhatlarıyla ber-â-ber ma'nâlarının ehemmiyeti ve lâ-siyyemâ ekşeriniñ me'ânî-i mürekkebeye mevzû'iyeti ḥuşûşları te'emmul olunur ise bunları hecr ü terk etmek degil belki her birine ḥâfıza-i ihtirâmda birer maḳâm vermek lâzımdır.

Az lafz ile çok ma'nâ ifade etmek belâgatın e'âzım-ı esbâbından (44) olduğundan aḳvâm-ı mütemeddine me'ânî-i mürekkebe için elfâz-ı basîte taḥarrî ederek ve kendi lisânlarında bulunmaz ise elsine-i ecânibden aḥz ü intihâl eyleyerek tevsî-i lisân ediyorlar bize Allâh te'âlâ vermiş iken bizde bunları isti' mâl ve taşarruf edemiyorlar ve ḥattâ ba'zılar elfâz-ı 'Arabiyye develerini isimlerinden 'ibâretdir diyerek 'Arabîyi mezemmet ü taḥḳîrde ḥaddi tecâvüz ediyorlar ve belâgat u edebiyâtı *getün getir* ve *bilün bilir* yazmaḳdan 'ibâret zann ediyorlar.

m ş 9 (*Ḳıyâsa muḥâlefet. Kelimeniñ kavâ'id-i 'Osmâniyyeye ve ehl-i lisânın isti'mâline muḥâlif olmasıdır.*)

Ḳıyâsa muḥâlefet kavâ'id-i 'Osmâniyyeniñ taşrîf kısmına râci' olur te'lîf ü terkîb kısmına râci' olmaz o kısma râci' olan kâ'idersizliğe **za'f-ı te'lîf** denilir nitekim mü'ellif onu daḥı ḳarîben başkaca beyân edecektir. Mü'ellifiñ kelâmından müstefâd olduğu üzre ḳıyâsa muḥâlefetiñ iki sebebi olup birisi kavâ'id-i 'Osmâniyyeye muvâfiḳ olması ve birisi ehl-i lisânın isti'mâline muḥâlif olmasıdır. Kavâ'id-i 'Osmâniyyeye muvâfiḳ olmayan *geldik* yerinde *geldik* ve *yazdik* yerinde *yazdik* ve *edebisizlik* yerinde *edebisizlik* ve *uygunsuzluk* yerinde *uygunsuzluk* gibi şeylerdir.

Çünkü lisân-ı 'Osmâni'de gerek maşdar olsun ve gerek maşdarın gayrı olsun bir kelimeniñ âḥırında ve vasaḥında *ḳâf* bulunursa (45) onuñ mâ-ḳablindeki ḥarf elbette **ḥurûf-ı faḥîmeden** ve eger *kâf* bulunursa mâ-ḳablindeki ḥarf **ḥurûf-ı raḳîḳadan** olur işte *tıḳmak* ve *ḳıḳık* ve *çıḳık* lafzlarındaki *tâ* ve *ḳâf* ḥurûf-ı faḥîmeden ve *petek* ve *inik* lafzlarındaki *kâf*ların mâ-ḳabillerindeki ḥarfler ḥurûf-ı raḳîḳadandır ve ba'zı ḥarf vardır ki lisânımızda gâḥ ḳalın ve gâḥ ince olur ve bu ḳalınlık ve incelik mâ-ḳabillerindeki ḥarfere veyâḥud ol ḥarfleriñ ḥarekelerine teba'iyettedir meşelâ *tolmak bulmak* ve *almaq* ve *bulmaq* ve *dönmek* ve *bölmek* ve *gelmek* ve *bellemek* lafzlarındaki *mîm*ler gibi ki bu mîmleriñ ḡılzat ve riḳkatleri mâ-ḳabillerindeki ḥarfere ve ḥarekelere muvâfaḳat içündür ve kezâlik *bendelik* yerinde *bendegiyyet* daḥı muḥâlif-i ḳıyâsıdır.

Çünkü bir ismiñ âḥırına *insâniyyet* ve *ḥayvâniyyet* lafzlarında olduğu gibi bir yâ'-i müşeddede-i nisbiyye ile bir tâ'-i te'nîş getirilse ol ism maşdar ma'nâsını ifade eder ammâ bu ḥâl esmâ'-i 'Arabiyyeye maḥşûş olup esmâ'-i A'cemiyyede olmaz onlarda ḳıyâs olan âḥarlarına yâ edât-ı Fârisiyye getirmekdir bendelik ve bendegî gibi işte kavâ'id-i 'Osmâniyyeye muḥâlif olanlar bu mişillü şeylerdir ehl-i lisânın isti'mâline muḥâlif olanlar daḥı *taḥrîrât-ı vâride* yerinde *taḥrîrât-ı mevrûde* ve *maḥbû'ât-ı mevḳûte* yerinde *maḥbû'ât-ı muvâḳqate* gibi kelimelerdir. *Vârid* ile *mevrûd*

lafzlarının hiç birisi muhâlif-i kıyâs değil ise de lûgat-ı 'Arabîyyeye hizmet edenlerin ma'fûmu olduğu üzere vârid yerinde *mevrûd* isti'mâl olunmak câ'iz (46) degildir çünkü *tahrîrât-ı vâride vürûd eden tahrîrât* demek olup *tahrîrât-ı mevrûde kendisine vürûd olunan tahrîrât* demek olmağıla hezeyân olur *mevkût* ile *muvaqqat* lûgatca iki dürlü müsta'meldir şöyle ki ba'zı kerre dağı *mevkût vaqt-i mu'ayyende işlenilen fi'l* ma'nâsında isti'mâl olunur ve *muvaqqat bir şey'e vaqt ta'yîn etmek* ma'nâsında kullanılır binâ'en 'aleyh beyne'n-nâs muvaqqatîni bir müddet devâm edip ba'dehu zevâl bulacak şeyde ve mevkûtun devâm u 'adem-i devâmı mülâhaza olunmaksızın vaqt-i mu'ayyende vukû' u vücûdu muqarrer olan şeyde isti'mâlî şâyi' olmuştur.

m ş 9 (*berrü's-Şâm yerinde beriyyetü's-Şâm ilh.*)

Eger *beriyye* tahtîf-i râ ve teşdîd-i yâ ile olursa *ra'yye* ma'nâsına olur ve cem'i *berâyâ* gelir ve eger rânîni ve yânîni teşdîdleriyle olursa *berr* ya'nî *çöl* ma'nâsına olur ve cem'i *berârî* gelir bu şürette râların teşdîdiyle *berrü's-Şâm* ile *beriyyetü's-Şâm* ikisi bir ma'nâya olup faqâat mü'ellifîni *ğalağat* dedigi muhaffefü'r-râ olan *beriyyeyi* müşeddedü'r-râ mevki'inde isti'mâl eylemekdir.

m ş 9 (*Munzam oldu denilecek yerde inzimâm etdi ve münkazî oldu denilecek yerde inkişâ etdi denilmek dağı bu kabildendir çünkü inf'âl bâbı lüzûm ve mu'âva'at içündür binâ'en 'aleyh olmak maddesiyle tereküb eder.*)

Fakîr derim ki *inzimâm* (47) *etdi inkişâ etdi* mişillü fi'ller kıyâsa muhâlif olmayıp olsa olsa isti'mâl muhâlif olur çünkü biz kelime-i 'Arabîyyeyi üslûb-ı 'Osmânî üzere taşrif edecek olduğumuzda yâ maşdarıla veyâhud şifâtıla taşrif ederiz maşdarıla taşrif eder isek *etmek* maddesiyle terkîb ederiz şifâtıla taşrif eder isek olmak maddesiyle terkîb ederiz meşelâ *ğarb etdi çârib oldu mağrûb oldu* ve *nuşret etdi nâşır oldu manşûr oldu* deriz. Bu kâ'ide ef'âl-i lâzimedede dağı câridir *duhûl etdi dâhil oldu ku'ud etdi kâ'id oldu hurûc etdi hâric oldu* gibi fi'lin lâzım olması *etmek* maddesiyle terekübüne mâni' olmadığından *inzimâm* ve *infîşâm* ve *infîşâl* ve *infikâk* mişillü meşâdir-ı mu'âva'anîni *etmek* maddesiyle terekübü hılâf-ı kıyâs olduğuna zâhib olmakdan ise üdebâ kelâmında kılet-i isti'mâlîne kâ'il olmak evlâdır zann ederim.

Ba'z-ı âşâr-ı 'Arabîyyede dağı kıyâsa muhâlefet olarak ba'zı kelime vârid olmuş ise de bu mağzâ zarûret-i şi'r içündür.

İşte ez-cümle Ebu'n-Necmiñ

*El-ğamdu li'llâhi'l-'Aliyyi'l-Ecell*⁴⁰

ğavlindeki *ecel* bu kabildendir. Çünkü kıyâsen lâmlarîni idgâmıyla *ecell* olmak lâzım gelir iken fekk-i idgâmla *ecel* denilmiş ve buña mâ-ğablindeki

*Ente Melîki'n-nâs Rabben fe aqbel*⁴¹

mışrâ'ınîni kâfiyesine ri'âyet sebep olmuştur eger *el-'Aliyyü'l-Ecell* demiş olaydı hem (48) vezn ve hem de kâfiye münkesir olur idi bizde de ba'zı kerre *müstedill* yerine fekk-i idgâmla *müstedlil* yazıldığı görülmüştür lâkin böyle yazmak bir ğarağ-ı mühimden neş'et etmediği ma'fûm olduğundan ğalağ u ğağaya ğaml olunur ve kezâlik mü'ellifîni mişâl olarak irâd etdiği üzere *ahâlî-i meskûnedeki meskûne* dağı ğağaya mağmûl olur çünkü *sekene* fi'li ef'âl-i lâzimededen olduğundan ondan ism-i mef'ûl işâğ olunmaz şavâbı mü'ellifîni iş'ârı vechile *ahâlî-i sâkine* olmağdır 'Abdü'l-Ħağ Ħâmid Begiñ dağı

Hem-dem-i şabâvet yâr-ı şebâbet

İllet-i idrâk sebab-i mağabbet

şi'rinde muhâlefet-i şavâb vukû' bulmuştur.

Çünkü *şebâb* gençlik ma'nâsına olup faqâat âhırına tâ gelmez burada Ebu'n-Necm kâfiye içün muhâlefet-i kıyâsı ihtiyâr etdiği gibi Ħâmid Beg dağı *mağabbete* kâfiye içün *şebâbet* demişdi

⁴⁰ "Hamd, yücelerin yücesi Allâh'ındır."

⁴¹ "Sen insanların sahibi ve yetiştiricisisin; yönel ve kabul et."

denilebilir ise de Ebu'n-Necm ile Hâmid Beg biri birine kıyâs olunamaz zîrâ Ebu'n-Necm kelâm-ı 'Arabî'nin ümerâsından olmağıyla kelimât-ı 'Arabîyyeyi iktizâsına göre taşarruf u isti'mâl etmekde hakkı vardır lâkin isti'mâl-i 'Araba muhâlif olarak elfâz-ı 'Arabîyye'ye tezyîd-i harf etmekde bizim hakkımız yokdur ve bir de Hâmid Beg bunu yalnız kâfiye olarak isti'mâl etmeyip kâfiyenin gayrıda da kullanmışdır.

İşte *birâder şebâbet fenâ-yâb imiş* sözündeki *şebâbet* kâfiye mevki'inde vâkıf degildir.

Ve kezâlik Evrâk-ı Perîşânda

Şu gördüğümüz mebnâ-yı 'azîm-i (49) saltanat ki altı yüz seneden beri inçilâbât-ı 'âlemiñ eñ büyük şadmelerine uğramış iken hâlâ maķâmında kâ'imdir

kelâmındaki *mebnâ mebnî* maķâmında kullanılmış olduğundan bu daħı ğalaťa maħmûl olur çünkü nûnûn kesriyle *mebnî* ism-i mef'ûl olup *mebnâ* ism-i mekândır ism-i mekân ise ism-i mef'ûl maķâmında müsta'mel olmaz ve eger kendi ma'nâsı murâd olacak olsa maķâma elvermez bu maķâmında evlâ olan *binâ-yı 'azîm-i saltanat* demek idi zîrâ o hâlde *binâ* hem *mebnâ*ın yerini tutar ve hem de *mebnâ*daki selâset-i lafziyye *binâ*da daħı bulunur idi.

Ve kezâlik Ta'lim-i Edebiyyâtın bir maħallinde *âhengi şan'ata fedâ etmemek icâb eder* terkibindeki *icâb eder* daħı ğalaťa maħmûl olup şahîhi *lâzım gelir* olmaķdır zîrâ *icâb eder* demek *bir şey'i vâcib ü lâzım kılar* demek olup maķâm-ı kelâm ise *lâzım gelir* maķâmıdır ve yine Ta'lim-i Edebiyyâtta mişâl olarak İrâd olunan münteħab kelâmıların birinde *hâtırâ gelmez nice meşâlih-i bâtıla* terkibindeki *meşâlih-i bâtıla* daħı ğalaťa maħmûldür zîrâ *meşâlih maşlahatın cem'i* olup *maşlahat* daħı *bir emriñ hayr u şalâhına bâ'is olan şey* demektir *bâtil* ise *hakkın zıddıdır* hakkın zıddı olan şeyde hayr u şalâh olur mu ki *meşâlih* lafzınıñ onuñla tavşifi münâsib olsun ve geçende birisi de Şinâsî Efendiye medh etmek şadedinde *Şinâsî hâriķa-i edebdir* demiş idi bu ta'bîr daħı ğalaťât sırasında ta'dâda şâyân olan şeylerdendir (50) çünkü *hâriķa hâriķın mü'ennesi* olup *hâriķ* daħı *haraķadan* ism-i fâ'ildir ve *haraķın* ma'nâsı daħı *yirtmaķ* ve *delmek*dir bu hâle göre *hâriķa-i edeb* demek *edebi yirtıcı bir kararı* demek olur biz geçenlerde *Şinâsî Efendi aňlayamamış* dedigimiz için kıyâmet kopardılar ve Şinâsiyi aňlayamamaķdan tebri'e ve tenzih ve taķdis etdiler de eñ soñunda kendileri böyle bir ta'bîr-i şeni' ile merħumu tavşif eylediler.

Bu tafşîlâtı i'tâdan maķşadımız 'ibârât u terâķib arasında hılâf-ı kıyâs u kâ'ide vuķû' bulan ğalaťlar ve haťalar fenn-i taşrîfe 'adem-i iťlâl'dan nâşî olduğunu beyândır fenn-i taşrif-i 'Arabî Fransızcanın ğrameri ve etimolojisi gibidir Fransızlar Latince'den ve Yunancadan aldıkları elfâzı tağyîr ü taħrîf etdikden soñra kendi lisânlarına katdıkları ya'nî cidden Fransızca hükmine şokduķları hâlde yine iştikâķ-ı aslıyi bilmekte ehemmiyyet görerek etimoloji ta'allüm ediyorlar bizde ise elfâz-ı 'Arabîyye lisânımızda bilâ-tağyîr velâ-taħrîf idhâl ü mezc olunmuş ve binâ-ber-în kelimât-ı 'Arabîyyenin kâ'ide-i taşrif ü iştikâķını bilmekçe bizim için taħaķķuķ eden lüzûm u ihtiyâc Fransızlar için etimolojiye olan ihtiyâcdan kat kat ziyâde bulunmuş olduğu hâlde bu emr-i ehemme aşlâ i'tinâ olunmaması istiğrâba şâyân olan umûrûn birincisidir biz fenn-i taşrifden bir kâ'ide bilir isek o kâ'idenin tahtında biñ (51) luğatı birden bilmiş oluruz kâ'ideden bî-ħaber kalır isek biñ luğatın her birini başka başka arayıp bulmaķ ihtiyâcında kalırız kâ'ide her 'ilmde elzem olup lâ-siyyemâ 'ilm-i lisânda cümlesinden ehemmdir. Kâ'ide bir kuvvetdir ki müfredâtı bir cihete cem' eder kâ'idesizlik bir rehâvetdir ki cem'i tefriķ u teştit eder lâyıķ mıdır ki vaťanımızn ebnâsı kâ'ide-i lisân gibi mühimme-i 'umûmiyyeden ğâfil kalsınlar revâ mıdır ki pây-tahtın ser-âmedân-ı üdebâsı zekâ-yı fevķa'l-'âdeleriyle ber-â-ber söyledikleri elfâzın ma'nalarını bilmesinler.

m ş 10 (*Kelâmın feşâhâtı eczâsı olan kelimeler faşih olmaķla ber-â-ber tenâfir-i kelimâtdan ve za'f-ı te'lîfden ve ta'ķiddan sâlim olmasındır tenâfir-i kelimât ba'z-ı kelimâtın ittîşâlâtından lisâna şıķlet gelmekdir meşelâ çok kâse-lîsler onun nân-h'âr-ı h'ân-ı ni'metidir 'ibâresindeki kelimeler hep lisânımızda me'nüsü'l-isti'mâl iken bir yere geldiklerinde ziyâde tenâfir hiss olunuyor aşçı aş pişmiş mi 'ibâresi ve elli lira terkibi*

Meylîn o serv-i revânîñ sū-yı aġyāra görüp

*Eylemişmiş yaş zebân-ı hâl ile ihâm şu
beytiniñ mısrâ'-ı sânisî dağı bu kabîlendedir.)*

Kelâmîñ feşâhatı hâliş u a'lâ hârcıla ve kâ'idesi vechile pişmiş bir ta'âmîñ ciyâdet ü hâlâveti gibidir hârc a'lâ olur da işçi de üstâd olursa ol ta'âmîñ âdemiñ yedikçe yiyeceği gelir kelimât dağı faşîh olur da mütekellim dağı te'lîf-i kelâmda hâzık (52) olursa ol kelâmî da âdemiñ diñledikçe diñleyeceği gelir demek olur ki mütekellim kelâmîñ hüsni nazm u te'lîfiyle ber-â-ber elfâzîñ ciyâdetine dağı i'tinâ eylemelidir hele elfâz ġalağ olursa ol kelâm kelâmdan ma'dûd olmayacak mertebede qalır binâ'en 'aleyh bundan be-ġâyet ihtirâz ile tenâfür-i elfâzdan dağı hâzer etmelidir.

m ş 10 (*Tenâfür-i elfâz beyne's-su'arâ mezmûm ise de ba'zan hicv ü tezyîf maġâmında isti'mâl ederler. Nitekim Sürûri*

ġara ġuru ġarı aldı Nu'mân

târîhini söylemişdir.)

Tenâfür-i kelimât ekşeriyâ hârfleri mütecânis veyâ mütekârib olan kelimeleriñ yek-dîgerden muttasıl olmasından neş'et eder faġağ ba'z-ı kelimâtîñ tenâfürü ba'zısından ehvendir şu'arâ ve üdebâ-yı sâlifeden ba'zıları böyle mütecânisü'l-hurûf veyâ mütekâribü'l-hurûf olan kelimâtîñ yek-dîgere itbâ' u irdâfını ba'zı kerre iltizâm eylemişlerdir.

Nitekim Fuzûlîniñ

Var ümîdüm mihr ü mâh itdükce devrân olasın

Kâm-yâb u kâm-rân u kâm-bahş u kâm-bîn

beytindeki kelimeler mişillü bu beytiñ bi'l-iltizâm böyle kelimât-ı mükerrereden tereküb eylediği âşkârdır.

Ba'zı kerre de mütecânisü'l-hurûf olan kelimâtîñ yek-dîgere te'âġubu min-ġayrı iltizâm vukû' bulmuşdur.

İşte Fuzûlîniñ

Sabâ luğf itdün ehl-i derde dermandan haber virdün

Ten-i mecrûha candan cāna cānandan haber virdün

(53) ve kezâlik

Cānı kim cānānı için sevse cānānın sever

Cānı için kim ki cānānın sever cānın sever

beytlerinde olduğı gibi.

İşbu beytlerde mütecânisü'l-hurûf kelimeler yek-dîgeri ta'ġib eylemiş ise de bunlar da

ġara ġuru ġarı aldı

mısrâ'ında olduğı gibi şıġlet olmadıġına baġılınca her yerde kelimât-ı mütecâniseniñ te'âġub u tevâlisi bā'ış-i tenâfür olmayıp bu hâl zevken ve vicdānen bilinecek umürdan olduğı añlaşıyor.

Kelimâtîñ ittişâlâtından tolayı hâşıl olan tenâfür iki nev' olup bir nev'î mütecânisü'l-hurûf veyâ mütekâribü'l-hurûf olan kelimâtîñ ittişâlâtından bir nev'î **tetâbu'-ı izâfât** dandır buraya ġadar nev'-i evvel beyân olundu mü'ellif şimdi nev'-i sâniyi dağı beyāna şurû' edip der ki

ş 10 (*Ulemâ-yı 'Arabiyyeden ba'zıları kelâmîñ fesâhatında 'ale'l-ıtlâġ tetâbu'-ı izâfâtından sâlim olmasını şart etmişlerdir ve ba'zıları tetâbu'-ı izâfât ekşeriyâ tenâfürü icâb ile feşâhatı ihlâl eder demişlerdir.)*

E'imme-i belâgat-ı 'Arabiyyeniñ e'âzımından Şeyh 'Abdü'l-ġâhir demiş ki

Tetâbu'-ı izâfâtîñ şıġletinde şekk yoġdur lâkin bu tetâbu' istikrâhdan selîm olursa lağif ve melîh olur (54)

İşte şeyhiñ bu kelâmîniñ şıġkı ġur'an-ı Kerimde vukû' bulan tetâbu'-ı izâfâtla sâbitdir tetâbu'-ı izâfâtîñ şıġletine kütüb-i me'âniyyede

Hamāmete cer‘ā havmete ‘l-cendeli’sce‘⁴²

mısrā‘ını mişāl getirip

*Mişle de‘bi kavmi Nūh*⁴³

ve

*Zikru rahmeti rabbik*⁴⁴

nazm-ı Kerimlerinde olan tetābu‘-ı izāfātın hıffet ü le‘āfetini teslīm ediyorlar.

Bundan sonra mü‘ellif tetābu‘-ı izāfātın keyfiyyetini beyānen der ki

(*Tetābu‘-ı izāfāt üçden ziyāde kelimelerin mütevāliyen biri birine muzāf kılınmasıdır fulānın konağının kapısının kilidi gibi ki dört kelime yek-digere muzāf kılınarak üç izāfet mütevāli olmağıla fesāhata hālel gelmiştir.*)

Ahvāl-i ma‘lūmeden olduğu üzere lisānımızda izāfetiñ esālīb-i muhtelifesi olup birisi üslūb-ı Türkidir. Bunda ba‘zan edāt-ı izāfet isti‘māl olunur *konağının kapısı* gibi ba‘zan edātdan mücerred olur *konağın kapısı* gibi bu üslūbda gerek edāt-ı izāfet bulunsun ve gerek bulunmasın izāfet üçü tecāvüz eder ise terkibde şiklet hāşıl olur metniñ mişālinde olduğu gibi üslūbuñ birisi de üslūb-ı Fārsidir *rāyihā-i gül* gibi birisi de üslūb-ı ‘Arabidir *nizāmü ‘l-‘ālem* gibi bu iki nev‘-i üslūb üzere olan izāfetler dağı haddi tecāvüz eder ise kelāma şiklet geleceğinde şübhe yoktur.

Nitekim Fuzūliniñ

m ş 10 (*ebkār-ı encüm táb-ı nezzāre-i (55) meşā‘ib-i havātīn-i harem-serāy-ı nübüvvet*)

‘ibāresinde olduğu gibi ki bunda bir muzāf ile beş muzāfun ileyh olmağıla ber-ā-ber zāten elfāzda dağı hıffet olmadığından bu terkibde şiklet pek çoktur ammā eger elfāzda hıffet bulunur da terkib dağı bir muzāf ile üç muzāfun ileyhden ‘ibāret olur ise şiklet ve istikrāhdan selim olur *vākıf-ı sırr-ı ‘ilm-i beyān* gibi.

İşte *fulānın konağının kapısının kilidi* terkibinde bir muzāf ile üç muzāfun ileyh olduğu hālde şiklet olup *vākıf-ı sırr-ı ‘ilm-i beyān* terkibi dağı kezālik bir muzāf ile üç muzāfun ileyhi mutazammın olduğu hālde bunda şiklet olmamasının sebebi evvelkinde tetābu‘ eden elfāzın fī-zātiñ şikletleriyle ber-ā-ber buña bir de üç kerre tekrār eden edāt-ı izāfet şikletiniñ munzamm olmasıdır.

Ber-vech-i mezkūr elfāzının hıffetiyle ber-ā-ber üç muzāfun ileyhi mutazammın olan terkib hıffetde iki muzāfun ileyh ile bir şıfatı veyāhud iki muzāfun ileyh ile bir ma‘tūfu mutazammın olan terkib gibidir.

İşte *vākıf-ı sırr-ı ‘ilm-i beyān* terkibiniñ hıffetçe *vākıf-ı ‘ilm-i celīl-i beyān* ve *vākıf-ı ‘ilm-i me‘ānī vü beyān* terkiblerinden farkı yoktur. Şeyh ‘Abdü’l-Kāhiriñ şıdk-ı kelāmı bizim lisānımızca olan tetābu‘-ı izāfātda dağı zāhir oldu.

İttişālāt-ı kelimātdan tılayı kelāma şiklet-i arūzu mütecānisü’l-hurūf veyā mütekaribü’l-hurūf olan kelimātın terādüfüyle tetābu‘-ı izāfāta maḥşuş olup te‘ākub-ı şıfat ve ta‘addüd-i haber bu kabilden degildir (56) üslūb-ı ‘Arabide hāl böyle olduğu gibi üslūb-ı Türkide dağı böyledir.

İşte *‘ālim kāmīl kātīb fāzıl edīb ādem böyle olur* dedigimizde bu kelāmda bir çok şıfat yek-digeri vely etmiş olduğu hālde kelāma ne lafzen ve ne de ma‘nen şiklet vermemiştir.

Ve kezālik *fulān kimse ‘ālim kāmīl zekī edīb māhir fāzıldır* kelāmında dağı haberin ba‘de-haber tekeşşür etdiği hālde kelāma şiklet gelmemiştir bunun için yek-digere muzāf olan kelimāt-ı keşiredeki tetābu‘-ı izāfāt şikletini ara yere bir şıfat girer ise ba‘zı mertebe tahfif eder.

İşte Fuzūliniñ *táb-ı nezzāre-i meşā‘ib-i havāteyn-i harem-serāy-ı nübüvvet* terkibindeki şikletten Nergisiniñ *‘azīmet-i meşā‘a-i kilk-i şüret-ārā-yı rākımu’l-hurūf* terkibindeki şiklet

⁴² “Ey büyük kayalığım kumluğunun güvercini, ö!” Bolelli, a.g.e., s. 26.

⁴³ “Nuh kavminin durumu gibi...” Mü‘min 31.

⁴⁴ “(Bu,)Rabbinin rahmetinin anılmasıdır...” Meryem 2.

ehvendir zîrâ ara yerdeki *şûret-ârâ* bir terkîb-i vaşfî olmağıla tetâbu'-ı izâfâtı faşl edip şıkletini bir dereceye kadar tahfîf etmiştir.

m ş 11 (*Zâf-ı te'lîf kelâmîni terkîbi kavâ'id-i 'Oşmâniyyeye ve beyne'l-üdebâ mer'î olan uşûle muğâyir olmağdır.*)

Ya'nî eczâ-yı kelâm olan kelimât kavâ'id ü uşûlün hılâfına olarak terkîb ü te'lîf kılınmağdır. Te'lîf-i kelâmdaki zâf u hâlel yâ taqdîm olunacak lafzîni te'hîri veyâ te'hîri lâzım gelen lafzîni taqdîmi veyâhud zikri lâzım gelen lafzlarıni hâzî ü terki ve terki lâzım gelenleri ni zikri veyâhud beyne'l-kelimât ri'âyeti (57) lâzım olan mu'tâbakata ri'âyet olunmaması veyâ ba'zî şîğânîni ve harekeni ni tağayyür olunması huşuşları ni neş'et eder.

Taqdîmi lâzım gelen şey'i te'hîrden tölâyı olan zâf-ı te'lîf mü'ellifi ni zikr etdiği üzre Nergisîni ni *hâme-i hāmāme-i mevzūn-terāne-i dil-keş-āvāz-ı ma'rifet-perdāz* 'ibāresindeki *hāmāmeni ni* te'hîr ve *hāmēni ni* taqdîm olunması gibidir ki *hāmāme* burada müşebbehün bih ve *hāme* müşebbeh olup hālet-i izāfetde bunu ni müşebbehün bihden te'hîri lâzım gelir iken 'aksi vukū'a getirilmiştir. Ba'zılar Nergisîni ni işbu *hāme-i hāmāme-i mevzūn-terāne* terkîbi *bāde-i āteş-reng* terkîbi gibi mevşūf ile şıfat olduğu bi'l-iddi'â mü'ellife i'tirāz etdiler ise de bu i'tirāz nâ-be-cādır zîrâ *āteş-reng* bir vaşf-ı terkîbi olup mâ-қablindeki bādeye şıfat olur. Ve ammâ *hāme-i hāmāme-i mevzūn-terāne* bu қабilden degildir. Çünkü *hāmāmeni ni* mâ-ba'dindeki *hemze* onu ni vaşf-ı terkîbi olmasına mâni'dir eger 'ibāre *hāme-i hāmāme-edā-yı dil-keş-nevā* olaydı ol zemān *bāde-i āteş-reng* қабilinden olur idi ve'l-hāşıl *hāmāmeni ni* *hāmēye* şıfat olmasına aşlā sebîl olmadığı ni bunu ni muzāfun ileyh olduğu āşkârdır ve müşebbehün bih olduğu için bi't-taqdîm *hāmēye* muzāf olmağ lâzım iken böyle olmamasından tölâyı kelâmda zâf-ı te'lîf taḥaққuқ etmiştir.

m ş 12 (*Kezālik Şefîk-nāmeni ni sulṭān-ı heft-iқlîm-i zerrîn-dihîm āftāb* 'ibāresi daḥî rekîkidir. Çünkü *zerrîn-dihîm* terkîbi (58) *sulṭānîni* şıfatı olduğu hâlde aralarına *sulṭānîni* muzāfun ileyi giirmiştir hālbuki *sulṭān-ı zerrîn-dihîm-i heft-iқlîm* olan *āftāb* denilseydi 'ibāre rekâketden sālîm olurdu.)

Şefîk-nāmeni ni 'ibāre-i mezkûresinde şıfatla mevşūfün arasına muzāfun ileyh girdiği için zâf-ı te'lîf vukū' bulmuşdur dediği ecilden mü'ellife bundan evvel i'tirāz vukū' bulmuş ve muzāf ile muzāfun ileyhi ni beynini faşl cā'iz olmaz denilmiş ise de üslûb-ı Fârsî üzre olan terākîb-i izāfiyyeden cüz'-i evvel ya'nî muzāf tavşîf olunmağ lâzım gelse şıfat muzāfun ileyhe taqdîm olunur ya'nî muzāfun ileyhi ni beyni ol şıfatla faşl ediliyor nitekim *memālik-i maḥrûse-i şāhāne* denilir.

Muzāf ile muzāfun ileyh beynini ni faşl edilmemesi üslûb-ı 'Arabî üzre olan izāfetlerde olur nitekim *'ibādu'llāhi's-şāliḥūn*⁴⁵ denilir başқа dürlü denilmez ve faқаṭ şî'rde zarf ile faşl olunması cā'izdir. *Li'llāhi derrun el-yevme men lāmeḥā*⁴⁶da olduğu gibi ki *Li'llāhi derrun men lāmeḥe'l-yevm* sebkindedir.

Şıfatîni mevşūfa şiddet-i ta'alluқı olduğu için lisānımızda muzāf ile muzāfun ileyhi ni beyni şıfatla meşşūl olmağ zâf-ı te'lîfden ma'dūd olmaz iken bunları ni beyni muzāfa ecnebi olan bir başқа şey' ile faşl olunur ise te'lîfe zâf 'ārîz olur.

İşte Evrāқ-ı Perişāndaki

O zamāna қadar reh-ber-i hareketi ilcā-yı zarûretden (59) *'ibāret olan ḥükümeti ni fikr-i dūr-bîn ile meslek-i müstaқîmini ta'yi ni etdi*

'ibāresinde olan *ḥükümeti ni fikr-i dūr-bîn ile meslek-i müstaқîmini* terkîbinde muzāfun ileyhi ni te'hîr olunmasından tölâyı zâf iddi'â olursa be-cādır çünkü *fikr-i dūr-bîn ile* terkîbi aşağıdaki *ta'yi ni etdi* fi'lini ni müte'alliқātından olup üst taraḫıfda vāқı' olan muzāfa muzāfun ileyh

⁴⁵ "Allah'ın salih kulları"

⁴⁶ "Âferin, bugün onu kınayana."

kadar cihet-i ittişâli olmadığından terkîb-i mezkûruñ muzâf ve muzâfun ileyh beynine haylûlet etmesi iki mümtezicîñ arasına bir ecnebîniñ girmesi şâbilindedir.

Büleğâ kelâmında taqđim ve te'hiriden ŧolayı vâkıf olan za'f-ı te'lif ekşeriyâ onların şî'rlerinde olur çünki şî'r söyleyenler vezn ü kâfiyeye ri'âyet mecbûriyyetinde olduklarından neşrde mañzûr ve mañzûr olan umûru onlar hasbe'z-zarûre ihtiyâr ederler.

İşte Fuzûlîniñ

*Perişan halk-ı 'âlem âh u efgân itdigümdendür
Perişân olduğum halkı perişân itdigümdendür*

beytiniñ mısrâc-ı evveli taqđim ü te'hiriden ŧolayı za'ifü't-te'lifdir şöyle ki mısrâc-ı mezkûr *halk-ı 'âlem âh u efgân itdigümden perişândur* sebkindedir çünki *halk-ı 'âlem* mûsnedün ileyh *perişândur* mûsned *âh u efgân itdigümdendür* ta'lildir.

Bu hâle göre bundaki za'f-ı te'lif ta'liliñ te'añhurundan ve haberiniñ teqaddümünden ve edât-ı haberiniñ habere gelmeyip ta'lile gelmesinden neş'et etmiştir. (60)

Zikri lâzım olan şeyleriñ terkinden ŧolayı vuķûc bulan za'f-ı te'life Fuzûlîniñ

*Ser-hadd-i mañlûb pür-miñnet tariķ-i imtiñân
Menzil-i mañsûd pür-âsîb râh-ı âzmün*

beyti bir mişâldir bu beytiñ her mısrâc'ında iki edât-ı haber ile bir mübtedâ metrük olduğundan za'f-ı te'lif tañakkuķ etmiştir şöyle ki bu mısrâc'lar *ser-hadd-i mañlûb pür-miñnetdir tariķ da tariķ-i imtiñândır menzil-i mañsûd pür-âsîbdır râh da râh-ı âzmündür* sebkinde olup faķať zarûret-i şî're mebnî edât-ı haberlerle mübtedâlar terk ü ĥazf olunmuşdur. Taşvîr-i Efkâr gazetesinden dañı mü'ellifiñ mişâl olarak irâd etdiği 'ibârede hem terki lâzım gelen şey'i zikrden ve hem de zikri lâzım gelen şey'i terkden ŧolayı za'f-ı te'lif vardır işte 'ibâre budur.

(*Pertev-i zekâ nev'-i beşeriñ başına konmuş bir nûrânî hümâdır ki sâye-i sa'âdetini ta'mîm edecek vâsiña bulunmaz illâ ki lüzümü kadar nihâl-i mañbû'u'l-endâmı ĥükümünde olan şaĥâyif-i mañbû'aniñ vüs'at u intişâridır şeh-bâl degil o bir berât-ı iķbâldır ki kanğı millete muķârin olsa refte refte zûlem-i cehâletiñ zencîr-i esâretinden âzâdına ĥüccet olur.*)

Mü'ellif der ki

(*Endâm kelimesi Fârsî olduğu ĥâlde üzerine lâm-ı ta'rîf getirilmesi feşâĥatı ihlâl etmiştir.*)

Lisânımızda 'Arabî olmayan ismlere lâm-ı ta'rîf getirmek 'âdet olmadığından getiriliyor ise za'f-ı te'lif vuķûc bulur ba'zılarıñ *li-ecli'l-fürûĥt* ve 'Abdü'l-Ĥaķ Ĥâmid Begiñ *İbnü'l-Mûsâ* yazması (61) za'f-ı te'lif envâ'ındandır zîrâ *fürûĥt* Fârsî ve *Mûsâ* 'İbrânî olduğundan bunlarıñ evvellerine lâm-ı ta'rîf getirmek kâ'ide-i lisâna muĥâlifdir.

Taşvîr-i Efkâriniñ 'ibâre-i mezkûresinde zikri lâzım gelen şey'iñ terkinden ŧolayı vuķûc bulan za'f-ı te'lif dañı *vâsiña bulunmaz illâ ki lüzümü kadar nihâl-i mañbû'u'l-endâmı ĥükümünde olan şaĥâyif-i mañbû'aniñ vüs'at ü intişâridır* terkibindedir. Çünki ehl-i lisânıñ ma'lûmu olduğu üzre lisânımızda bir fi'l-i menfiden soñra ĥarf-i istiñnâ gelir ise ondan soñra yâ bir fi'l-i müşbet veyâ bir şîfat-ı müşbete getirilmek kâ'idedendir. Meşelâ *buraya kimse gelmez illâ Aĥmed gelir* veyâĥud *buraya kimse gelmez illâ gelen Aĥmeddir* denilir.

İşbu kâ'ide-i külliyyeye kıyâsen terkîb-i mezkûruñ ĥaķķı *sâye-i sa'âdetini ta'mîm edecek vâsiña bulunmaz illâ bulunan lüzümü kadar ilâ-âĥirihi* olmaķdır mü'ellif 'ibâre-i mezkûrede *âzâdına ĥüccet olur* terkibinde dañı za'f olduğunu iş'âr eylemiş ise de faķîr derim ki bunda ta'ķîd vardır zîrâ *âzâd ma'tûķ* ma'nâsına olduğu ĥâlde terkîb-i mezkûrda *ıtķ* ma'nâsına isti'mâl olunmuş olduğundan bu terkîb mu'aķķaddır veyâĥud bu ta'bîr ĥalaťdır.

Taşvîr-i Efkâriniñ maķâle-i mezkûresinde muĥîll-i feşâĥat daha başķa ĥarîb ve 'acîb şeyler vardır. (62)

Şöyle ki *pertev-i zekâ nûrânî hümâ imiş de nev'-i beşeriñ başına konmuş pek a'lâ ve ol hümâ-yı nûrânîniñ saye-i sa'âdeti var imiş* bu da pek a'lâ *bu sâye-i sa'âdeti ta'mîm edecek vâsiña ol*

hümâ-yı nûrânîniñ lüzümü kadar nihâl-i maṭbû'ü'l-endâmı hükmünde olan şahâyif-i maṭbû'a imiş burası cā-yı nazar çünki nihâl demek ağacıñ dalı demek olup hâlbuki bundan evvel benî-beşeriñ başına kondurulan kuş idi kuşuñ dalı olmaz kanadı olur eger pertev-i zekâ benî-beşeriñ başında bitmiş bir ağaçdır denilmiş olaydı onuñ sâyesini ta'mîm edecek şey nihâl-i maṭbû'ü'l-endâmıdır demeye münâsebet hâşıl olur idi gelelim mâ-ba'dine şeh-bâl degil o bir berât-ı iḳbâldır ya'nî hümâ kuşunuñ maṭbû'ü'l-endâm olan dalları kanad degildir bir berât-ı iḳbâldır diḳkat ediñiz hümâ kuşuna evvelâ dal budak şalıverdirildi ba'dehu bu dal budak kanad degildir berâtdır denildi. Sübhâne'llâh kuşa münâsib olan şey selb olundu da aşlâ yakışık almayacak şeyler isnâd olundu.

Taḥayyülât-ı ğarîbe-i mezkûre Sürürîniñ

Dil-ber olurduñ kulaḳ işitmemiş göz görmemiş

Sürme çeksem güşuña mengüş taḳsam çeşmüñe

beytini hâṭıra getirmiştir.

Haydi bunu da geçelim *dal da degilmiş kanad da degilmiş de berât (63) imiş* diyelim *kanġi millete muḳârin olursa* sözüne ne diyelim? *Berât milletlere muḳârin olur veyâ olmaz* ta'birî münâsib degildir zîrâ berât istiḫâb olunur haḳḳ-ı 'ibâre *o bir berât-ı iḳbâldır ki kanġi millet istiḫâb eder ise* veyâḫud *kanġi millete naşib olur ise* olmaḳdır.

Fuzûlîniñ

Şorma zühhâda Fuzûlî reh-i resmin 'ışkuñ

Ne bilürler revîş-i ehl-i ħired nâ-danlar

beytinde daḫı edât-ı mef'ûlün ḫazfinden ṭolayı za'f-ı te'lîf vardır haḳḳ-ı 'ibâre *revîş-i ehl-i ħiredi* olmaḳdır.

Bejne'l-kelimât lâzım gelen muṭâbakata 'adem-i ri'âyetden ṭolayı vuḳû' bulan za'f-ı te'lîf *ruḫşat-ı kâmil* ve *aḳvâm-ı keşir* mişillülüdür. Çünki ruḫşat lafzen ve aḳvâm daḫı cemâ'at te'vîliyle ma'nen mü'enneş olup bunlarıñ şıfatları kendülere muṭâbîḳ olarak *ruḫşat-ı kâmile* ve *aḳvâm-ı keşire* denilmek lâzım iken bu muṭâbakata ri'âyet olunmamaḳ za'f-ı te'lîfi mücib olur.

Ma'lûmdur ki lisânımızda mevşûf şıfata taḳaddüm eder ise beynlerinde ifrâden ve cem'en ve tezkîren ve te'nîşen muṭâbakat lâzımdır.

Recül-i fâzıl ve *'ulemâ-yı 'âmilîn* ve *Fâtıma-i Mışriye* ve *ruḫşat-ı kâmile* gibi ve eger şıfat mevşûfa taḳaddüm eder ise te'nîşen ve cem'en 'adem-i muṭâbakat iltizâm olunur *Mışrılı Fâtıma* ve *kâmil ruḫşat* ve *'âlim âdemler* gibi. (64)

Bunuñ ḫılâfi vuḳû' bulur ise za'f-ı te'lîfden ma'dûd olur.

Nitekim mü'ellifiñ irâd etdiği üzre Zıyâ Paşanıñ

Dil-rübâlar böyle dâmen-keş degildi bezmden

Her gice 'aşık ararlar mâh-rûlar var idi

beytinde bu hâl vâḳı' olmuştur çünki *ararlar* kelimesi *mâh-rûlanıñ* şıfatı olup müfred olması lâzım gelir iken cem'lenmesi lisânımızdın ḳâ'idesine muḫâlifdir ve Evrâḳ-ı Perîşânda Bursa şehriniñ vaşfi haḳḳında *bu şehir-i ğarrâyı maḳarr etmişdir* 'ibâresinde daḫı şıfatla mevşûfuñ 'adem-i muṭâbakatından ṭolayı za'f-ı te'lîf vardır zîrâ *ġarrâ ağarnn* mü'enneşi olup *ağarr* daḫı *ğurreden* vaşfdır ve *ğurre beyâzlıḳ* ve *nûrânîlik* ma'nâsınadır ki *ğurre-i hilâl* bundan me'ḫûzdur.

Şehr lafzı mü'enneş olmadığı ḫâlde bunu mü'enneş bir vaşf ile tavşif etmek ḫılâf-ı ḳâ'idedir.

Ve ammâ Bâḳîniñ

'Arîzuñda ol iki zülfi girih-ğirün senün

Şuya konmuş iki ġarrâ taze sünbüldür baña

kelâmındaki *ğarrâ* bu ḳabilden degildir çünki burada *ğarrâniñ* mevşûfu te'ḫîr etmiş olduğundan beynlerinde muṭâbakat aranılmaz. Lâkin Bâḳîniñ sözünde de başka dürlü münâsebitsizlik var şöyle ki *ğarrâ beyâzlıḳ* ma'nâsına olan *ğurreden* vaşf olduğu için Bâḳîniñ

'Arîzuñda ol iki zülfi girih-ğirün senün

deyü hîṭāb etdiği kimse *aķ Őaĉlı bir koca karı imiŐ* demek olur. Ve ammā Őu'arāniñ zülfi dil-dārı (65) sūnbüle teŐbih etmeleri rāyiĥa-i ṭıbbiyyesinden ve kıvrıcıklıĥından ṭolayı olup beyāzlıĥından nāŐı olmadıĥı emr-i celidir.

Ba'zı sıĥanıñ taĥyir olunmasından neŐet eden za'f-ı te'lif Fuzūliniñ

Gonceler aĉıldı seyr-i bāĥ idūñ ey ehl-i dil

Kim görüp güller gönüller aĉılan ĉaĥdır bu ĉaĥ

beytiniñ mıŐrā'-ı Őānisinde olduĥu gibidir ki bunda taĥyir olunan lafz *aĉılan* lafzıdır ĥaĥķ olan *aĉıldıĥı* olmaĥdır zirā mıŐrā' *gülleri görüp de gönülleriniñ aĉıldıĥı zemāndır bu zemān* sebkindedir.

Ve taĥyir-i edāt u ĥarekeden neŐet eden za'f-ı te'lif Fuzūliniñ

Kimi dost didüm oldı dūŐmen-i cānum

Kimi yār didüm oldı 'āķıbet āĥyār

beytindeki kimi lafzlarından neŐet eden za'f-ı te'lif gibidir ki *kime dost didüm* ve *kime yār didüm* olmalı idi.

Za'f-ı te'lif ĥaĥķında vukū' bulan tafŐilātımız beyān-ı maĥşada derece-i kifāyetde bulunduĥundan Őimdi muĥill-i feŐāĥat olan umūruñ üçüncüsü olan **ta'ķid**iñ beyānına Őürü' edelim mü'ellif der ki

Ő 14 (*Ta'ķid iki kısımdır biri ta'ķid-i lafzıdır ki ber-veĥ-i bālā 'ibāreniñ sebkinde vāķı' olan ĥalelden nāŐı kelāmiñ ma'nā-yı murāda delāleti zāhir olmamaĥdır seni gördükde pek ziyāde memnūn oluyorum* (66) *denilecek yerde pek ziyāde seni gördükde memnūn oluyorum* denilmek gibi)

Sebk-i 'ibārede vāķı' olan ĥalel ol keyfiyyetdir ki sāmi'iñ fikrini maĥall-i Őarfından kaydırıp maĥşud olan ma'nāya ṭarīķ-i tavaŐşulü taŐ'ib etmekle sāmi' fehvā-yı kelāma nereden vāŐıl ve ma'nā-yı maĥşud ĥanĥı ṭarīķ ile ĥāŐıl olacaĥını bilemez bu daĥı elfāziñ tertibi taĥdīm veyā te'ĥir veyā ĥazf veyā ızmar veyā bunlarıñ ĥayı umūr sebebiyle me'āniniñ tertibine muvāfiķ olmamaĥdır nitekim *pek ziyāde seni gördükde memnūn oluyorum* terkibinde olduĥu gibi ki

(*Ziyāde lafzı memnūn oluyorum fi'liniñ kaydı olduĥu ĥāilde onuñ yanında getirilmeyip de müte'allıķı olan gördükde cümlesiniñ üst tarafına geĉirilmekle mu'aĥķad olmuŐdur.*)

Çünkü bu kelāmdan iki dürlü ma'nā ĉıkmaĥ mümkün olup birisi *pek ziyāde görürse memnūn olmaĥ* ki *pek o ĥadar ziyāde görmez ise memnūn olmamaĥ* birisi de *ne vaĥt görse pek ziyāde memnūn olmaĥ*dır ma'nā-yı maĥşud ikinci ma'nā ise de 'ibāreniñ tertibi zihni evvelki ma'nāya daĥı sevk etdiği cihetle ma'nā-yı maĥşud vehleten anlaŐılamaz mü'ellifiñ getirdiĥi iŐbu miŐāilde ta'ķid var ise de Fuzūliniñ

Güneş levĥi degül gökde Şu'ā' üstinde zerrin ĥaĥĥ

Felek almış eline bir varaĥ ĥüsnüñ kitābindan

beyti daha ziyāde mu'aĥķaddır. Çünkü bu beytiñ ma'nāsı *levĥ-i* (67) *Şems gök yüzünde Şu'ā' degildir belki felek eline seniñ ĥüsnüñ kitābindan üzeri zerrin-ĥaĥĥ bir varaĥ almıŐdır* demek olup ĥālbuki beyt-i mezkurdan bu ma'nāyı istiĥrāc etmek için zihn ĥayli yorĥunluĥ ĉeker bu yorĥunluĥa sebep esbāb-ı ta'ķid iñ bir ĥaĥ maĥalde bulunmasıdır. Birisi kelime-i nefy olan degil lafzınıñ menfi olan Şu'ā' lafzı üzerine taĥaddüm etmesi ve birisi kelime-i nefy ile menfi beynini gökde lafzınıñ faşl etmesi ve birisi üstünde zerrin-ĥaĥĥ cümlesi bir varaĥ lafzınıñ Şıfatı iken felek almış eline cümlesi bunlarıñ arasına girmesidir.

Ve kezālik

Silk-i ehl-i ĥāle ĉekmiŐ zāhidi eŐķ-i riyā

Sen gibi bir sım ĥadrin bildirür sım-āb āña

beytiniñ mışrâ^c-ı sâni^si evvelki beytten daha mu'aqqaddır. Çünkü bunuñ ma'nâsı *onuñ kadr-i sîm-âbını ya'nî sîm-âb gibi olan kadrini oña seniñ gibi bir sîm bildirür* demek imiş *el-ma'nâ fî-batnî's-şâ'ir*⁴⁷ bundaki ta'kidîñ şiddetine sebep ehl-i lisân beyninde ahlâ ma'rûf olmayan bir üslubu ihtiyâr etmektedir ki o da kadr-i sîm-âb terkibinde edât-ı mef'ûl olan *n* cüz²-i sâniye gelmeyip cüz²-i evvele gelmesidir ya'nî kadr-i sîm-âbın denilmeyip kadrin sîm-âb denilmiştir.

Fuzûlîniñ zıkr olunan beytlerindeki ta'kidlere nisbeten mü'ellifîñ mişâl olarak İrâd etdiği (68)

Telh ider âdemiñ elbette mezâk-ı 'ıyşın
Bâde nüş eyle bu gün eyleme fikr-i ferdâ

beytindeki ta'kid ehvendir çünkü bunda olan ta'kid *bâde nüş eyle* cümlesiniñ *telh ider* fi'li ile fâ'iliñiñ beynine duhûl etmesinden ve bir de tenâzu^c-ı fi'leynden neş'et etmiştir ki bunuñ ikisi de ara sıra kelâmda câri olan ahvâldendir.

Tenâzu^c-ı fi'leyn iki fi'li bir isme teveccüh edip ol ism fi'liñ birine fâ'il ve diğesine mef'ûl vâkıf olmasından ibâretir 'Arabîde *darabtu ve darabeni Zeyd* gibi ki tercemesi *ben dögdüm Zeyd de beni dögdü* olup *ben Zeydi dögdüm Zeyd de beni dögdü* sebkinde olacaktır. İşte beyt-i mezkûrda dañı tenâzu^c-ı fi'leyn vardır.

Şöyle ki

Telh ider âdemiñ elbette mezâk-ı 'ıyşın
mişrâ^cındaki *telh ider* fi'liniñ fâ'ili
Bâde nüş eyle bu gün eyleme fikr-i ferdâ

mişrâ^cındaki *fikr-i ferdâ*dır ve işbu *fikr-i ferdâ telh ider* fi'line fi'li olmakla ber-â-ber *eyleme* fi'line dañı mef'ûl olmuş ve *telh ider* fi'li ile *eyleme* fi'li beyninde *fikr-i ferdâ* üzerine tenâzu^c vukûf bulmuştur.

Ba'zılar za'f-ı te'lîf ile ta'kid-i lafzîyi şey²-i vâhid 'add etmişler ise de şahîh olan bunlarıñ beyninde 'umûm ve huşuşun min-vech olmağdır çünkü ba'zı terkib vardır ki onda yalnız za'f-ı te'lîf olup ta'kid yokdur ba'zı kelâm dañı vardır ki onda yalnız ta'kid olup za'f-ı te'lîf yokdur ba'zı kelâm dañı vardır ki onda hem za'f-ı te'lîf ve hem de ta'kid vardır (69) za'f-ı te'lîf olup da ta'kid olmayan yukarıda zıkrî güzâr eden *li-ecli'l-fürûht* ve *maḥbû'u'l-endâm* ve *İbnü'l-Mûsâ* gibi şeylerdir ta'kid olup da za'f-ı te'lîf olmayan mü'ellifîñ İrâd etdiği

Şarâbdır diyerek şundu baña sâkî cām
Havâs-ı ḥamse ile ḥiss olundu bâde temām

beyti mişillülerdir. Çünkü

§ 14 (*Şarâb içilir iken tu'm u rāyihası tıyulur ve rengi görünür ve kadeḥ ele alındıḡda şanki ḥiss-i lems dañı ḥişsedâr edilmiş olur yalnız ḥiss-i sem' kalır. Sâkî şarâbdır diyecek o dañı ḥişsesini alır bu ḥâlde bâde ḥavâs-ı ḥamse ile ḥiss olunmuş olur lâkin bu ma'nâyı ifâde için kadeḥi elime aldım ve şarâbı görerek ve rāyihasını tıyarak içdim* demek lâzım gelir yoḡsa bu cümleler hep maḥzûf iken yalnız **şarâbdır diyerek** sözünden bu ma'nâlara intikâlde şu'ûbet olduğundan kelâmıñ mu'aqqad olduğü der-kârdır.)

Hem za'f-ı te'lîf ve hem de ta'kid olan kelâm yukarıda zıkr olunan Fuzûlî beytleri ile

Telh ider âdemiñ elbette...

ilâ-âhırîhi beyti ve ḥissiyât-ı 'âliyye mişâl olmak üzere Ḥâmid Begiñ Ta'lim-i Edebiyyâtda İrâd olunan

Yalnız qaralarıñ sultânı degil İslâmiyyeti deñizleriñ dañı mâlikesi görmek isterim.
sözü gibidir.

Ta'kid-i lafzî baḡşine mü'ellif važ^c-ı nokta-i ḥitâm etdikden soñra der ki

⁴⁷ "Manâ şâirin karnındadır."

§ 15 (*Ta'kid-i ma'nevî bi-hasebi'l-luğat münfehim olan ma'nâdan (70) ya'nî ma'nâ-yı haşikîden ma'nâ-yı mecâzîye yâ ma'nâ-yı kinâ'îye zihni-sâmi'în intikâlinde vâkı' olan hâleden nâşî kelâmın ma'nâ-yı maşşûda delâleti zâhir olmamağdır.*)

İşte böyle ma'nâ-yı maşşûda delâleti zâhir olmayan kelâmın ma'nâsını mütekellim güyâ 'ağd ü bend etmiş olmağıla ol kelâma **mu'akkadu'l-ma'nâ** ve onuñ hâline **ta'kid-i ma'nevî** denilir.

Ve ol hâl kelâmın kavâ'id-i fenn-i beyâna mu'tâbık olmamasından nâşî olur kavâ'id-i beyâniyyeye mu'tâbağat eden kelâm ta'kid-i ma'nevîden ol kadar hâliş u sâlim olur ki sâmi' onuñ elfâzınıñ ma'nâ-yı lâzımını ya'nî mütekellimiñ maşşûdu olan ma'nâ-yı mecâzî veyâ kinâ'isini lafz kable't-temâm orta yerinden fehm etmek mertebesine tağarrüb eder.

İşte Fuzûlîniñ

Oldı 'âlem şâd senden ben esîr-i ğam henüz

mısrâ'ındaki *esîr-i ğam* gibi ki *mağlûb-ı ğam* demektir bu mevki'de *esîr* lafzı telaffuz olunmağla ber-â-ber bu ma'nâ sâmi'în hâtırına tebdür edip *harb esîri* veyâhud *'abd-i müştērâ* murâd olunmadığına tefatun eder ta'kid-i ma'nevî bulunan kelâmda ise bu hâl olmaz.

Nitekim

§ 15 (*Dergeh-i luğfina gelmem zîrâ*

Seni her dem görebilmek dilerim

beytinde olduğı gibi ki cânânıñ dergâhına gelmek orada bulunmamağı (71) iktizâ etdigine mebnî gelmeğı nefyden dâ'imâ orada bulunmağ ma'nâsı murâd olunmuşdur.)

Beyt-i mezkûr hâce-i cihânıñ Menâzır-ı İnşâda irâd etdigine

Men nemî âyem ez-an dergâh-ı tû

Tâ tüvânem dîd dâ'im rû-yı tû

beytiniñ tercemesidir.

m § 16 (*Ve kezâlik*

Şabâha kalma şem'üz Yûsuf-âsâ olma dâmen-keş

Bizüm engüştümüzden destümüz ey mâh kütehdür

beytinden şâ'iriñ murâdı biz 'âciziz bizden bî-hüde dâmen-keş-i ictinâb olma demektir. Çünkü şabâha karşı mumuñ üst tarafı yanmış olur ve dibi kışa kalır ki şâ'ir onu deste ve ol hâlde uzanan fetilini engüşte teşbih ve destin kışalığını 'acizden kinâye etmişdir lâkin bunda pek ziyâde ta'kid vardır.)

Fağır derim ki vâkı'â fetili engüşte ve bağıyye-i şem'î deste teşbih edip ba'dehu onu 'acizden kinâye eylemekte ta'kid var ise de başka bir tevcihle bu beyt ta'kidten kurtulur.

Çünkü beyt-i mezkûrda ta'kid mülâhaza etmek mısrâ'-ı evveli mısrâ'-ı şâniye merhûn i'tibâr etmemekden neş'et edip hâlbuki mısrâ'-ı evvel şâniye merhûn edilse şöyle ki

Şabâha kalma şem'üz Yûsufâsâ olma dâmen-keş bizüm engüştümüzden (72) denilip

orada vağf olunsa ma'nâ *biz 'âciziz sen etegini bizim engüştümüzden çekme* demek olur ve mâ-ba'dindeki *destümüz ey mâh kütehdür* cümlesi dağı mağâm-ı ta'lilde getirilmiş bir kelâm-ı müstağill olmağıla bu hâlde beyt-i mezkûr ta'kidten selâmet bulur.

Ta'kid-i ma'nevîyi biz âşâr-ı eslâfdan ziyâde terâkib-i ahlâfda ya'nî edebiyât-ı cedîdede buluyoruz gerçi edebiyât-ı cedîde aşhâbı kudemânıñ âşâr u 'ibârâtına zebân-dırâz-ı ta'n u teşni' olmağda iseler de üdebâ-yı cedîdeniñ kelâmlarındaki ta'kidât-ı ma'nevîyeniñ pek çoğı hâl olunmaz derecededir âşâr-ı kudemânıñ eñ ziyâde hedef-i ta'n u teşni' olan Nergisî 'ibârâtı olup fağat onda şikâyete bâ'ış olan ahlâf lafzî şeylerdir yoksa Nergisî 'ibârâtında ta'kid-i ma'nevî pek az bulunur Nergisîniñ ba'z-ı 'ibârâtındaki tetâbu'-ı izâfâtıñ ve tetâbu'-ı izâfâta şebih terâkib-i tavşifiyyeniñ şikleti mu'tâlî'ine fütür verir şeylerden idüğü gayr-ı münker olduğı gibi ekşer-i 'ibârâtıñ hâvi olduğı me'ânî-yi dağıka ve isti'ârât-ı lağife ve teşbihât-ı ğaribe ve şanâyî-i bedî'a dağı inkâr olunur umûrdan degildir edebiyât-ı cedîde tekellüfât-ı lafziyyeden 'ârî olduğı mişillü ciyâdet-i ma'nevîyeden dağı hâlidir ma'nâca ciyâdet ü leğâfetden hâlî olduğuna göre bâri lafzen

saķatâtdan sâlim olsa hâl-i vasaṭda bulunabilir idi hâlbuki lafzen muḥill-i feṣâḥat olan şeylerden daḥı ğayr-ı hâlidir. Bu müdde'âmız (73) ṣâbit olmak için âṣâr-ı kâdime vü ḥadîsedden burada birer miṣâl irâd edip beynlerindeki farkı ta'ýin edelim.

İşte Nergisi Ķapudân-ı deryâ Ķılıç 'Alî Paṣanın vefret-i cüd u seḥâsını mübeyyin olan bir kıṣṣaya Şu vechile ibtidâ edip diyor ki

Keṣṫî-bân-ı deryâ-yı seḥâ derbend-güṣâ-yı ḥalku'l-vâdî-i bezl ü 'atâ merḥûm Ķapudân-ı deryâ Ķılıç 'Alî Paṣa ki vezîrân-ı kâḡ-kârân-ı devlet-i 'aliyye beyninde cüd u semâḥatda 'alem ü mânend-i Berâmike vü Hâtem bî-bâk-i 'atâ-yı mebzûlü'l-kerem bir sa'âdetmend-i 'âlî-ṣân-ı müslim-himemdir tertîb ü tecemmül-i kâḡ-rânîye Şarf-ı gencîne-i taḳayyüd eṣnâsında âṣnâ-yı devât u ḳalem bir ğulâm-ı maṭbû'u'l-ḳıyâfeye ârzümend-i temellük olup ğüṣ-ı bendegân-ı me'zûnu'l-mu'âmeleyi bu mengûṣ-ı tenbîh-i ekîd ile teṣnîf eyledi ki bâzâr-ı esîr-fürûṣâna ḥavâle-i câsûs-nazar ḳılıp ḳâbil-i 'ilm ü Şan'at-ı kitâbet bir nev-cevân-ı terbiyet-kerde mezâd olunduḳda vesâṭat-ı maṣlaḥat-güzâr dirhem ü dînâr ile ber-âverde-i âĝûṣ-ı istiṣḥâb ideler.

İşte Nergisiniñ bu terkibinde ne lafzen ve ne de ma'nen ta'ḳid olmayıp faḳaṭ bir çok teṣbîhât u isti'ârât var.

Gerçi bu teṣbîhâtüñ içinde esîr bâzârına gönderilen ḥıdmetkârlarınñ ḳulaḳlarına küpe taḳmak gibi nâ-münâsib şey daḥı var ise de ḳulaĝa küpe taḳmak bütün bütün ḥılâf-ı 'âdet olmadıĝından ḳuṣa ḳanad yerine dal taḳmaḳdan yine ehvendir.

İşte Nergisi 'ibâresinde yaḳıṣıksız bir teṣbîhden baṣḳa muḥill-i feṣâḥat ne lafzen ve ne de ma'nen ta'ḳid bulamadıĝımız için 'ibâre-i (74) mezkûreniñ ma'nâsını ḳolayca añladık Şimdi Kemâl Beg Efendi ḥâzretleriniñ Ta'lim-i Edebiyyâta yazmıṣ olduĝu taḳrîzden bir parçayı da burada irâd edelim baķalım onu da ḳolaylıkla añlayabiliyor muyuz.

Söz bir ḥurṣîd-i rûḥânîdir eb'âd-ı muṭlaḳa-i zî-ḥayâtı olan fikr-i nâ-maḥdûd-ı beṣerden zıyâ-pâṣ olduĝu 'avâlim-i taṣavvurî elvân-ı ğün-â-ĝünü eṣkâl-i reng-â-rengi ile nigâh-ı ibtiṣâra izḥâr eder lâkin mâhiyetini añlamak için âyîne-i nazar ve deryâ-yı ḥayâle 'aks etdirilmek istenildikçe görünen 'aynı degil nûrânîligini bütün bütün ĝâ'ib etmemekle ber-â-ber Şa'ṣa'a-i 'âlem arasından tecerrüd etmiş bir muṣṫarib sâyesidir.

Te'emmül ve mülâḥaza olunsun ki biz ya'nî 'âmmeten 'Oṣmânîlar laḳırdıyı böyle mi söyleriz veyâḥud ḥâṣṣaten üdebâ-yı cedîde böyle mi tekellüm ederler laḳırdı Őırası geldikde biz laḳırdıyı söyledigimiz gibi yazarız deyü iddî'â ediliyor hâlbuki yazılan yazılarda bu iddî'ânın ḥılâfı ṣâbit oluyor.

Gelelim 'ibâre-i mezkûreniñ ma'nâsını añlamak için taḥlîline söz bir ḥurṣîd-i rûḥânîdir ya'nî o bir rûḥânî ĝüneṣdir eb'âd-ı muṭlaḳa-i zî-ḥayâtı olan fikr-i nâ-maḥdûd-ı beṣerden ya'nî ol ĝüneṣiñ muṭlaḳ ve ḥayât ṣâḥibi olan bu'dları ki o bu'dlar fikr-i nâ-maḥdûd-ı beṣerdir işte ondan zıyâ-pâṣ olduĝu 'âlem-i taṣavvurî nigâh-ı ibtiṣâra izḥâr eder ya'nî söz ĝüneṣi zıyâ dökdüĝü taṣavvur 'âlemini ibtiṣâr-ı nigâhına izḥâr eder. Her ne kadar ibtiṣâr lafzını luĝat kitâblarında bulamadık ise de bulduk farz ederek baṣîret ma'nâsına isti'mâl olunmuş (75) diyelim ve her ne kadar zî-ḥayât ile mevṣûfu olan eb'âd beyninde te'nîṣen muṭâbaḳat bulunmamıṣ ise de oña daḥı baķmayalım da Şimdi taḥlîl etdigimiz terkibi ḥulâṣa edelim.

Söz bir ḥurṣîd-i rûḥânîdir ki muṭlaḳ ve zî-ḥayât eb'âdı olan fikr-i nâ-maḥdûd-ı beṣerden zıyâ dökdüĝü taṣavvur 'âlemini elvânıyla ve eṣkâliyle baṣîret-i nigâhına izḥâr eder.

Sözü ḥurṣîde teṣbîh etmekde be'is yok ve mâ-dâm ki söz bir şey'-i maḥsûsa teṣbîh olundu oña velev ki vehmen olsun eb'âd-ı Őelâse nisbet etmekde de be'is yok lâkin ol eb'âd-ı muṭlaḳ ile ve zî-ḥayât ile taḳyîd ü tavṣîf etmekde ne ma'nâ var ve ne fâ'ide var eger eb'âd-ı muṭlaḳadan murâd eb'âd-ı mücerrede ise mücerred ta'bîri var iken muṭlaḳa niçün denilmeli ve bu'd-ı mücerredde ḥayât taṣvîrine imkân yok iken onu niçün zî-ḥayât deyü tavṣîf etmeli ve bir şey'iñ eb'âdı ol şey'iñ zâtında ḳâ'im olup ondan infikâki muḥâl olduĝu ḥâlde niçün söz ḥurṣîdiniñ eb'âdı fikr-i beṣerdir deyü ḥükm etmeli cemî'-i ḥalk-ı 'âlem söz baṣḳa fikr baṣḳa olduĝunu bilir iken niçün bunuñ

hılâfını kâ'il olmalı ve mâ-dâm ki söz güneşe teşbîh olunup onuñ eb'âdı da fikr-i beşerdir denilmekle güneş ve eb'âdı ve fikr-i beşer şey²-i vâhiddin 'ibâret şayıldı ba'dehu fikr-i beşer niçün oña bir ma'la' u maşrıq hükmünde tutulmaqla ol güneşin zâtından tefriğ edildi ya'nî ol (76) güneş fikr-i beşerden ziyâ-pâş olur denildi işte ta'birât-ı mezkûre ma'nâ-yı maşşûdu bi'l-külliyeye girih-bend-i ta'kid etmekle ol 'uqdeyi hall için ezhân-ı sâmi'in ü mu'tâli'in pek çok ta'ab u meşakkat çekmekte ve çok kimseler 'ibâre-i mezkûreniñ ma'nâsını añlamaksızın mâ-ba'dine geçmekdedir.

Mâ-dâm ki söz güneşe teşbîh olunmuşdur ve mâ-dâm ki her bir söz de fikrden tulu'f etmekte bulunmuşdur. Terkiib-i mezkûrda fikri dağı ma'la'-ı hürşide bi't-teşbîh *söz bir hürşid-i rûhânîdir ki ma'la'-ı nâ-mahdûd fikr-i beşerden ziyâ-pâş olur* demeli idi ki bu şüretle

*İnne'l-kelâme lefi'l-fu'âdi ve innemâ ca'ale'l-lisâne 'ale'l-fu'âdi delîlen.*⁴⁸

hükümü bilâ-ta'kid vâzihan beyân edilmiş olur idi.

Biz Kemâl Beg Efendi hazretlerinin edebiyâtta üstâd-ı ekrem olduklarını teslim etdigimiz gibi onlar dağı 'ibâre-i mezkûrelerinde ta'kidâtı taşdik eyleyeceklerine itikâd ederiz.

Te'lîf-i kelâma sevğ-i hâme edecek münşiyeye terettüb eden vazîfe-i mühimme nazm-ı kelâmı lafzen ve ma'nen ta'kidâta giriftâr etmemek için evvelâ lâyıkiyla te'ennuk u mülâhaza eylemekdir nazmında vu'û' bulan halelden tolayı mu'aqqad olan kelâm her ne kadar me'ânî-i hasene vü ceyyideyi mutazammın olsa bile intizâmsızlığından nâşî onuñ hüsn ü ciyâdeti gider nitekim bir a'lâ kumâş biçki bilmeyen bir terziniñ eline geçse de onu lüzûmundan (77) ziyâde bol veyâ tar veyâ uzun veyâ kısa veyâ çarpık yapmaqla ol kumâş yâ bütün bütün zâyî' olur veyâhud kıymetinden düşer ve bir üstâd terzi 'âdî bir keten bezinden bir setrî biçip dikse onuñ ustalığı o beziñ hasâset ve redâ'etini setr edip kıymetini tezyid eder. Demek isteriz ki münşî olan üslûb-ı nazma ittikân edip hüsn-i te'lîf-i kelâm iktidârına mâlik olmalıdır bu ele gelmezden evvel veyâhud bu emrde ittinâyı terkle hissiyât-ı 'âliye ve 'ulviyyet-i fikr mişillü şeylerden dem vurup bâlâ-pervâzlık etmemelidir 'uluvv-ı fikr ve cevdet-i qarîha mişillü haşâ'îş-i hulki vü cibilli keyfiyyât olup kâ'ide tahtına girer şeyler degildir fikr ü qarîhasında vüs'at ü ciyâdet olanlar bir nehr-i 'azîmden şu alır gibi ihrâc-ı me'ânî ederler bunlarda uşul ü kavâ'id cereyân edemez. Uşul ü kavâ'idin carî olduğu ma'hall-i kelâm(ın)⁴⁹ nazm u te'lîfdir. Nazm u telîf kelâma muqtedir olup da vüsât-i qarîhaya mâlik olmayan kimse mu'âhaze olunamaz *kullu inâ'in yeteraşşahu bimâ fihir*⁵⁰ lâkin qarîhasında vüs'at ü ciyâdet ve fikrinde 'uluvv u diğkat olan münşî nazm-ı kelâmda kuşur eder ise ma'zûr tutulmaz zîrâ ta'allümen kesbi mümkün olan şeyde tekâsül ve rehâvet veyâhud hîn-i nazmda gaflet etmiş demek olur biz şıkk-ı ahîre ya'nî 'an-gafletihî vu'û' bulan ba'zı kuşûra mişâl olmak üzere Evrâk-ı Perişânı ortaya koyalım.

Onuñ şâhibiniñ hads ü zekâsı ve fehm ü dehâsı müsellemlen iken Evrâk-ı Perişânın ba'zı ma'halleri saqaâtıdan hâlî degildir ve bu saqaât şâhibini (78) şimdiye kadar edebiyâtça tutmuş olduğu mevki'-i mühimden işkâta sebep olamaz. Ma'lûmdur ki her bir fenniñ erbâbı beyninde yek-digere ihtilâfât u ta'rizât vu'û' bulmağ 'âdet-i müstemirredendir. Hattâ 'uzemâ-yı e'imme ve bülegâ-yı kavm hağklarında bile o mişillü taqavvülât-ı muhâlefet-kârî vu'û' bulmuşdur.

Daha büyüklerini temsil etmeyelim. Ez-cümle İmâm Sibeveyhe ba'zı şeyde ba'z-ı nuhât ve İmâm Sekkâkiye ba'z-ı re'yye ba'z-ı erbâb-ı fenn-i belâgat muhâlefet ü ittirâz etmişlerdir lâkin yine Sibeveyh Sibeveyhdur ve Sekkâki Sekkâkidir maqşad ancak bâriqa-i hağikat olup bu dağı muşâdeme-i efkâr ile meydâna çıkar. İşte bu maqşada mebnî bendeñiz müzâkeresiyle müstefid olduğum kitâb-ı belâgatın bile ba'z-ı ma'hallerine muhâlefetden çekinmiyorum. Çünkü eger muhâlif etdiği muhâlefetde muşib ise hağikatın zuhûruna ma'hall olmağıla kitâbın kadri dü-bâlâ olur ve eger degil ise kitâbın kadrine halel gelmez.

⁴⁸ "Söz, kalpteki gibidir ve kalpte bulunanın bir delili olarak dile gelir."

⁴⁹ Terkip "ma'hall-i kelâmın" yerine "ma'hall-i kelâm" şeklinde olmalı.

⁵⁰ "Her kap, içindekini sızdırır."

Bu muqaddemâtı serd etmekden maqsadımız Evrâk-ı Perîşanca vukû' bulacak ihtârâtımız Evrâk-ı Perîşânî câmi' olduğu mehâsin-i edebiyeyi perîşân etmeyip belki cem'iyetini te'yîd edeceğini te'kiddir.

Gelelim Evrâk-ı Perîşândan îrâd-ı mişâl ile tafşil-i bahşe
İbâre

Pâd-şâhuñ himmet-i maşşûşası tevsi'-i memâlik-i İslâmîyye'ye ma'ûf idi 'askeriniñ ise fezâ'il-i zâtiyyesi ve tecârib-i keşîre ile melekât-ı (79) gâlibiyetleri bir dereceye varmış idi ki bir fırka 'Osmanlı hangi cânibe teveccüh etse bi-eyyi hâl şadme-i ihtimâmıyla zafer kapıları feth olur.

Bu 'ibâredeki *bi-eyyi hâl* lafzı kelâmı ta'kid etmiştir zîrâ *eyyü* kelimesi kelime-i istifhâm olmağıla ma'nâsı kanğı demektir bu şüretde *bi-eyyi hâl zafer kapıları feth olur* demek *kanğı hâl ile zafer kapıları meftûh olur* demek olup hâlbuki maqâm maqâm-ı istifhâm değil maqâm-ı te'kiddir binâ'en 'aleyh burada *bi-eyyi hâl* denilmeyip *elbette* veyâhüd *lâ-cerem* veyâhüd *behemehâl* mişillü te'kid ifade edici lafzlardan biri isti'mâl edilmeli idi.

İbâre

Ve belki eşi'a-i şemşirleri bir iklîme pertev-bahş olmadan evvel ol âvâze-i şöhret-i gâlibiyetleri münteşir oldukça semi'nâ ve e'tânâ cevâbıyla telaqqî olunurdu.

Hattâ bu millet-i gâlibeniñ hânedân-ı hükümetinde perverde olan kahramânlardan Şeh-zâde Süleymân Paşa Rûmeliniñ fütûhâtına topu seksen kadar dil-âverle ibtidâ etmiştir. Zemân-ı devletinde birâderi 'Alâ'ü'd-dîn Paşa ki haşâ'il ü fezâ'il-i fevka'l-'âdesiyle 'âlem-i insâniyyete medâr-ı mefharet olan küberâdandır zâten hânedân-ı saltanatda erşed ü ekber ve haqq-ı verâşet-i ber-ıaraf istihkâken mu'tâ'-ı cihâniyân olmağa lâyıq bir server iken milletine pederâne izhâr-ı şefkatle birâderiniñ vezâreti maqâmına tenezzül etmiştir. (80)

Bu 'ibârede vâkı' *zemân-ı devletinde*deki zamîri kâri'inden ensâb-ı me'âlî-intisâb-ı Âl-i 'Osmanlı bilmeyenler qariben zikri güzâr eden Şeh-zâde Süleymân Paşaya ircâ ediyorlar ve 'Alâ'ü'd-dîn Paşayı Süleymân Paşanın birâderi zannına düşüyorlar tâ ki beş altı satır soñra birâderiniñ vezâreti maqâmına tenezzül etmiştir 'ibâresine geldiklerinde Süleymân Paşanın vezîri olamayacağını te'emmül ederler ise 'ibâreniñ daha evveline ya'nî bir şahîfe kadar yukarısına mürâca'at edip Sulţân Orhan hazretleriniñ ismini bulduklarında *zemân-ı devletinde*deki zamîriñ oraya râci' olacağını añlıyorlar. Bu şüretle vukû' bulan it'âb-ı zihne sebep zamîriñ qaribinde zamîre merci' olmağa münâsebet olacak bir ismiñ bulunmasıdır. Böyle mahallerde ya'nî ba'ide râci' olacak bir zamîriñ qaribe rücû'u muhtemel olan yerlerde evlâ olan ism-i zâhir isti'mâl eylemektir tâ ki kâri'in ve mu'tâli'in merci'-i zamîri aramaqla it'âb-ı zihn eylesinler ve bir de 'ibâre-i mezkûrede 'Alâ'ü'd-dîn Paşaya nisbet olunan haşâ'il ü fezâ'il fevka'l-'âde ve haqq-ı verâşet ve erşediyyet ü ekberiyet mu'tâ'-ı enâm olmağa istihkâk veren esbâb iken müşârun ileyh haqqında haqq-ı verâşet-i ber-ıaraf istihkâken mu'tâ'-ı cihâniyân olmağa lâyıq bir server demekden haqq-ı verâşet ve fezâ'il-i fevka'l-'âde ve erşediyyet esbâb-ı istihkâkdan şayılmamak çıkar. Binâ'en 'aleyh bu hâlleri mülâhaza eden erbâb-ı mü'tâla'a bu maqâmda istihkâken lafzı için bir ma'nâ-yı lâzım taharrisine mecbûr olur. (81) Bu şüretde evlâ olan *Sulţân Orhan hazretleriniñ birâder-i 'âlî-kadrleri olan 'Alâ'ü'd-dîn Paşa hânedân-ı saltanatda erşediyyet ü ekberiyetle müstehiqq-ı verâşet bir server olduğdan başka kendisiniñ fezâ'il ü haşâ'il-i celîle-i fevka'l-'âdesi cihetiyle dahı mu'tâ'-ı cihâniyân olmaqlığa ehliyyet ü istihkâkı bedîhî vü azhar* veyâhüd *'Alâ'ü'd-dîn Paşa hânedân-ı saltanatda erşed ü ekber ve haqq-ı verâşet-i ber-ıaraf haşâ'il ü fezâ'il-i fevka'l-'âdesi cihetiyle dahı mu'tâ'-ı cihâniyân olmağa müstehiqq bir server iken* demek idi.

İbâreniñ mâ-ba'dından bir fıkrâ

Ve o zemâna kadar reh-ber-i hâreketi ilcâ-yı zarûretden 'ibâret olan hükümetiñ fikr-i dür-bîn ile meslek-i müstaqîmini ta'yîn etdikden başqa

Bu terkîbdeki *reh-ber-i hâreketi* dahı söz götürür çünkü *hareket kımldamak* ma'nâsına olduğundan *reh-beri* oña muzâf kılmaqlardan ise *reh-ber-i 'azîmeti* demek ahsendir zîrâ 'azîmet bir

nesneyi işlemege rabt-ı kalble kaşd u teveccüh kılmak ma'nāsına olduğu gibi bir yere gitmek ma'nāsında dağı şāyi' olduğundan reh-bere muzāfun ileyh olması ensebdir *ilcā-yı zarūretden* ta'biri dağı müstakim degildir zīrā *ilcā mess-i zarūret etdirmek* ma'nāsına bir lafz-ı basit olmağıla bunuñ zarūrete izāfeti olamaz bu maqāmda evlā olan *ilcā-yı vaqt ü hāl* demek idi. (82)

Yine Evrāk-ı Perişān'dan 'ibāre

Ḥristiyan evlādından tālib olanları tavzif ile yeñiçeri oçağını açarak millet-i ḥākimeniñ teksirinde emr-i tenāsüle bir 'ilāve-i fā'iqa peydā etmek bir taqım tedbir-i dūr-endişāne keşf eylemiştir.

Bu 'ibāre mu'aqqad olmaqla ber-ā-ber sū'-i ihām ile dağı mu'ayyebdir.

Çünkü *'Alā'ü'd-dīn Paşa ḥristiyan evlādından asker yazarak millet-i ḥākimeniñ teksirinde emr-i tenāsüle 'ilāve peydā etdi* 'ibāresindeki *teksir* tef'ül vezninde olup *çoğaltmak* demek olmağıla müte'addidir. Ve müte'addi olanlar ise elbette mef'ül ister imdi *millet-i ḥākimeniñ teksirinde* denildikde *millet-i ḥākime* fā'il olmuş olur. Hani mef'ül nerede? Millet-i ḥākime neyi teksir edecek? Ve bir de *teksirinde*deki *de* lafzı edāt-ı zarf olup her zarfıñ bir mazrūfu olmak lā-büdd olduğundan bunuñ mazrūfu nedir. Ya'nı millet-i ḥākimeniñ teksirinde ne vukū'a gelecektir? İşte 'ibārede bir mef'ül ile bir mazrūf bulunmadığı için 'ibāre mu'aqqad kalıp ma'nā anlaşılmıyor ve eger edāt-ı zarfı ya'nı *de* lafzını ta'lil ma'nāsına alıp *teksirinde demek teksiri için demektir* desek ve millet-i ḥākimeyi *teksire* mef'ül yapıp *millet-i ḥākimeniñ teksirinde* terkibini *millet-i ḥākimeyi teksir için* deyü te'vil ü tevcih eylesek o hâlde ma'nā *'Alā'ü'd-dīn Paşa millet-i ḥākimeyi teksir için ḥristiyanlardan asker yazarak emr-i tenāsüle zamīme-i fā'iqa peydā etdi* demeye varmağıla bunda ihām-ı kabih yüz gösterir. (83) Eger 'ibāre *millet-i ḥākime efrādından bir ḥaylisi ḥidmet-i seferiyyeden āzāde olarak hāl-i ḥazarda ve ḥānelerine mülāzemetle istirāhatda kalmaqla zürriyyetleri teksir eylemek için onlara bedel ḥristiyan evlādından tālib olanları bi't-tavzif yeñiçeri ocağını açmak gibi bir tedbir-i şā'ib keşf eyledi* olaydı kelām ta'kidden ve sū'-i ihāmdan selim olurdu.

Buraya kadar muḥill-i feşāhat olan şeyleriñ envā'ı zikr olundu ve her bir nev'i için ḥayli mişaller dağı getirildi bundan soñra mü'ellif bu umūruñ naşıl vāsītālarla bilineceğini beyān için diyorlar ki

m ş 16 (*Tenāfir-i ḥurūf ve tenāfir-i kelimāt zevke u hiss ile bilinir.*)

Gerçi ba'zılar tenāfir-i ḥurūf ve tenāfir-i kelimātıñ menşe'lerini ta'yin için ba'z-ı ḥurūf beyninde münāferet ve onların telaffuzunda 'usret bulmuşlar ise de bunlarıñ ḥāricinde olarak dağı ba'zı şeylerde tenāfir bulunmuş ve esbāb-ı tenāfirde 'add eyledikleri umūr ba'z-ı mevākide sebep-i tenāfir olmadığı dağı şābit olmuşdur. Bunuñ için esbāb-ı tenāfirü olmadığı dağı şābit olmuşdur. Bunuñ için esbāb-ı tenāfirü bir kā'ide-i zābiḥa tahtına almak müte'assir olduğu cihetle mü'ellif dağı ta'yin-i tenāfirü hiss ü zevke ḥavāle eylemiştir.

ş 16 (*Ġarābet ise 'ilm-i luğata ve kıyāsa muḥālefet fenn-i şarfa ve za'f-ı te'lif ile ta'kid-i lafzi fenn-i naḥve 'ā'iddir.*) (84)

Ġarābetiñ 'ilm-i luğata 'ā'id olması Ġarābet ḥāşşaten elfāz-ı müfredede bulunduğu içündür. Luğatıñ Ġaribini ve me'nūsunu ta'yinde ne 'ilm-i şarfıñ ve ne de naḥviñ medḥali yokdur eger bir luğat elsine-i bülegāda keşirü'd-devrān ise ol luğat me'nūs ve degil ise Ġaribdir **luğat-ı Ġaribe** dağı iki kısım olup bir kısmı **Ġarib-i ḥasen** ve bir kısmı **Ġarib-i kabih**dir nitekim bunuñ baḥşi bundan evvel güzār eyledi.

Ġarābet 'ilm-i luğata 'ā'id olduğu gibi elfāz-ı müfredece şavāb u ḥaḫāyı taşhīh ve tefriḫ dağı 'ilm-i luğata 'ā'iddir.

Zīrā 'ilm-i luğata ḥidmet edilmez ise *sūkūmu sūkūnet* ve *şebābi şebābet* yazmak gibi Ġalaḫlar vukū' bulur.

Kıyāsa muḥālefetiñ fenn-i şarfa 'ā'id olması fenn-i şarf iktizāsına göre ifāde-i me'ānī-i muḫtelife etmek için elfāz-ı müfredeyi dürlü dürlü emşileye taḫvil etmeniñ mi'yār u miqyāsı

olduğundandır çünkü terâkibde isti'mâl olunan elfâzîñ içinde hılâf-ı kıyâs şey var ise onu fenn-i taşrîf haber verir binâ'en 'aleyh fenn-i taşrîfî bilmek ehemmi-i umürdandır zîrâ **fenn-i şarf** bilinmedikçe ne kelimâtîñ şüret-i taḥavvülâtı bilinir ve ne de kelimâtîñ künhüne vuşul için kütüb-i luğata mürâca'atla kelimâtîñ uşul ü fûrû'u ve şuver-i isti'mâlâtı añaşılır bunlar bilinip añaşılmadıkça kelâmda *müstedilḥ müstedlil* ve *sâkinî meskûn* ve *vârid mevrûd* yazmak gibi ğalaṭlar ve ḥaṭâlar (85) çok vuḳû' bulur ve kelimât-ı müfredeyi bi't-terkîb te'lîf-i kelâm etmeniñ tarîḳ u ḳâ'idesi daḫı fenn-i naḥv ile bilinir zîrâ **fenn-i naḥv** *fi'l* ve *fâ'il* ve *me'f'ul* ve *mübtedâ* ve *ḥaber* ve *ḥâl* ve *temyîz* mişillü şeylerden bâḫiṣ olup bunlar bilinmedikçe kelâm za'f-ı te'lîfden ve ta'ḳiddeden ḥâliṣ olamaz.

§ 16 (*Ḥâricde ta'ḳid-i ma'nevî ḳalıp oña daḫı 'ilm-i beyân mütekeffil olur çünkü ta'ḳid-i ma'nevî me'ânî-i mecâziyye vü kinâ'iyede bulunur bunlar ise 'ilm-i beyân ile bilinir.*)

Ya'nî ğarâbet ve muḥâlefet-i kıyâs ve za'f-ı te'lîf ve ta'ḳid-i lafzîden mâ'adâ muḥill-i feşâḥat olan umür ki ta'ḳid-i ma'nevîden 'ibâretdir 'ilm-i beyân ile bilinir. Ta'ḳid-i ma'nevîniñ 'ilm-i beyânla bilinmesi 'ilm-i beyân ancak mecâz u isti'âre ve isti'âreniñ esâsı olan teşbîḥ ile bir de kinâyeden bâḫiṣ olduğu içündür. Eger kelâmda isti'mâl olunacak mecâz u isti'âre ve kinâyeye 'ilm-i beyânda mübeyyen olan ḳavâ'ide muḥâlîf olursa maḳşûd olan ma'nâyı fehm etmek müşkil olmağıla ma'nâ-yı kelâm mu'aḳḳad olur nitekim bundan evvel İrâd olunan mişâllerden bu ḫuşuş añaşılmış idi.

m § 17 (*Mütekellimiñ feşâḥatı bir melekedir ki onuñla mütekellim kendi maḳşadını elfâz-ı faşîḫa ile ifâdeye muḳtedir olur.*)

Şöyle ki mütekellim-i faşîḫ ibtidâ kelimât-ı faşîḫayı taḥarrî vü intiḫâb (86) *eyler sâniyen her kelimeyi müşâkil ü münâsibi olan kelime ile mezc ü terkîb eder.*)

Mütekellim-i faşîḫ kelimât-ı faşîḫayı taḥarrî eder demek *feşâḥatda kesb-i meleke eden mütekellim kelâmı terkîb ü te'lîfden evvel kelimât-ı faşîḫayı zihinde istiḫzâr eder* demektir ve bu istiḫzâr ile terkîb-i kelâm daḫı müddet-i ṭavîleye tevâḳḳuf etmeyip kelimât-ı faşîḫa ân-ı ḳilde ḥâṭırına ḫüṭur etmekle ber-â-ber ifşâḫ-ı kelâm eder. Çünkü meleke nefsdde temekkûn ü taḳarrür eden bir şıfat-ı râsiḫadır ve ol şıfata meleke denilmesiniñ sebebi ol şıfatıñ sâḫibi oña keyfe mâ-yeşâ mutaşarrıf olmaḳ derecesinde mâlik olduğu içündür veyâḫud ol şıfat sâḫibinde kemâl-mertebe temekkûn ü teşebbüt etmekle sâḫibiniñ ğüyâ mâliki olduğu içündür. İşte şıfat-ı müktesebe bu dereceye gelir ise oña meleke denilir ve eger bu dereceyi bulmaz ise oña ḥâl denilir ki sâḫibinden ğâḫ zâ'il olup gitmekle ve ğâḫ 'avdet etmekle müteḥavvil olur nitekim bir şan'ata veyâ bir 'ilme bed' eden mübtedileriñ ḥâlleri böyledir.

m § 17 (*Selâset. Kelâmıñ lisân üzre suḫûlet ile cereyân edişidir.*)

Beyt li-muḥarririhî

Buyur meclis-i ünse ey mest-i nâz

Ney ü mey müheyya keman dil-nüvâz

gibi merḫûm Fehîm Efendiniñ (87)

'Ale's-şabâḫ cihan ḫalkı kâr u bâra gider

Belâ-keşân-ı maḫabbet de küy-ı yâra gider

beyti daḫı selîsdir.)

Ve kezâlik Bâḳiniñ

Eşḳ-i çeşmüm yâra 'arz itdüm didi

Bâḳiyâ ma'lûm oldı mâ-cerâ

ve Fuzûlîniñ

Ġiceler encüm şayaram şubḫa dek

Ey şeb-i hecrûñ baña rûz-ı ḫisâb

ve Nâbiniñ

Rüyından olur sînesinûñ şafveti zâhir

Ma'lûm olur aḥvâli nehârûñ seḥerinden
beytleriyle Vecdîniñ

Ṭûfân-ı sirişkûm dime cûş-ı yeme beñzer
Baḳ çeşmüme dâmânuma deryâ neme beñzer

Zencîr-i maḥabbet çekerek geldi cihâna
Mecnûnıla dîvâne gönül tev'eme beñzer

kıı'asınuñ⁵¹ selâseti daḥı vâzihâtdandır.

Ba'z-ı erbâb-ı fenn-i kelâmda mâni'-i selâset ba'z-ı umûr beyân etmişlerdir. Bunlarıñ biri *ḥa ḥı tı 'ayn ḡayn he ye* harfleri kelime-i vâhidede ictimâ' etmektedir *naḥa'a* ve *naḥa'a* gibi biri daḥı kelime-i üläniñ âhırı ve kelime-i aḥireniñ evveli bu harflerden olmaḥdır *vaz'-ı ilm* (88) ve *ḥaṭṭ-ı ḥaṭîr* gibi biri daḥı iki mütecânis ve biri birine muttasıl harflerden biriniñ ḥarekesi kesre ve biriniñki zamme olmaḥdır *ḳadd-i dü-tâ* gibi.

m ş 17 (*Ba'z-ı üdebâ-yı 'Arabıyyeniñ beyânına göre kelimât-ı faşîḥa iki kısma münḳasımdır ve her bir kısmıñ mevḳi'-i münâsibi vardır. Kısm-ı evvel elfâz-ı cezele ya'nî ḳalın ve ağır lafzlardır celâdet ḳazâ iḳtiżâ tıḡ gibi. Kısm-ı şânî elfâz-ı raḳîḳa ya'nî laṭîf ve ḥoş ve nâzûk lafzlardır zülf-i semen-büy ve serv-i nâz ve mâh-sîmâ gibi.*)

Cezele luḡat-ı 'Arabda ḳalın odun ma'nâsına olduḡundan ḥurûfunda ḡılzet ü şühûnet olan elfâza cezele demişler.

Elfâz-ı cezele kendülerde ḥurûf-ı mehmüse ve raḥve az bulunup ekşer-i ḥurûfu meçhûre ve şedîde olandır.

Bu baḥşı îzâḥ için bu harfleriñ mâhiyetlerini beyân edelim.

İmdi **ḥurûf-ı mehmüse** *seteşḥaṣeke ḥaḫşahu* terkîbiniñ câmi' olduḡu on harfdir ve **ḥurûf-ı meçhûre** işbu on harfiñ mâ-'adâsı olan on sekiz harfdir ki bunlardır *elif be cîm dâl zâl re ze ḡât tı zı 'ayn ḡayn ḳâf lâm mîm nûn vâv ye* terkîb-i mezkûruñ câmi' olduḡu on harfe mehmüse denilmesi onlarıñ şavtında hems ya'nî ḥafâ bulunduḡu içündür. Ve bâḳî on sekiz harfe meçhûre denilmesi onlarıñ şavtında cehr bulunduḡundan nâşîdir. Ve işbu mehmüse ve meçhûre harfleri *şedîde* ve *raḥve* ve *beyne's-şedîdeti* ve *r-raḥve* kısımlarına münḳasım olur. Ḥurûf-ı şedîdeyi *ecduke ḳaḫabtu* terkîbi (89) câmi'dir ki mecmû'u sekiz harfdir bunlardan *kâf* ile *tâ* harfi mehmüseden bâḳîsi meçhûredendir ve *şe ḥa ḥı zâl re ze sîn şîn şâd zâd zı ḡayn fe* harfleri raḥvedir. Ḥurûf-ı şedîdeniñ evvellerine bir harf getirilip ḥurûf-ı mezkûre iskân ḳılınsa meşelâ *baḳ baḫ ip ek* denilse ḥurûf-ı mezkûre maḥşûr olup nefes ü şavt cereyân edemez. Ve ḥurûf-ı raḥve bu şüretle iskân ḳılınsa maḥreclerinden şavt u nefes cereyân eder *es eş aş* gibi binâ'en 'aleyh evvelki kısma *şedîde* ve ikinci kısma *raḥve* denilmiştir. Zîrâ *şedîde pek* ve *raḥve gevşek* demektir.

Beyne's-şedîdeti ve r-raḥve olan olan harfler daḥı *lem yerev 'annâ* terkîbiniñ câmi' olduḡu sekiz harfdir. Bu harfler ne ziyâdesiyle pek ve ne de ziyâdesiyle gevşektir. İşte şedîde ve raḥve harfleri gibi bunlar daḥı iskân ḳılınıp meşelâ *el* ve *ev* denilse şavt u nefes ne bütün bütün cereyân eder ve ne bi'l-küllüyye maḥbûs ḳalır.

Eger bir kelâmda muḥill-i feşâḫat bir ḥâl bulunmaz ve elfâzınıñ ekşer-i ḥurûfu meçhûre-i şedîdeden ve beyne's-şedîdeti ve r-raḥveden olur ise o elfâz cezele olur ve o mişillü elfâz ile müretteb olan kelâmda metânet bulunur ki eş'âr-ı 'Arabîñ ekşeri böyledir.

İşte ez-cümle İmru'ü'l-Ḳaysiñ

Mikerrun miferrun muḳbilun mudbirun ma'an
*Ke-celmüdi şaḥrin ḥaṭṭahu's-seylu min-'alu*⁵²

⁵¹ Yazar burada her ne kadar "kıt'a" terimini kullanıyorsa da bu beyitler Vecdî'nin bir gazelinin 1. ve 4. beyitleridir. (Ahmet Mermer, *Vecdî ve Dîvânçesi*, MEB Yayınları, Ankara 2002, s. 90.)

beyti buña mişâldir. Ve Nefîniñ kaşîde-i nûniyyesinden (90)

*Sensin ol dârende-i yarlıg-ı aḥkâm-ı kader
Ḥâmeñ olmışdur rumûz-ı âsmâna tercemân*

*Şöyle pür-emn oldı devrânında dünyâ kim senüñ
Câ-yı fıtne kûşe-i ebrû-yı dil-berdür hemân*

*Ḡonceveş açılmadıḡ devrinde bir dil ḡalmanı
Nev-bahâr-ı devletüñ dünyâyı itdi gül-sitân*

*Halk-ı 'âlem ser-te-ser bîmâr-ı derd-i ihtiyâc
Dehr bir dâru'd-devâ luḡfuñ ḡabîb-i mihrbân*

beytleri daḡı bu ḡabîlendendir.

m ş 18 (*Elfâz-ı cezele vaḡûr ve mehîb eṣṣḡâş gibi taḡayyül olunur*)

İşte ânifen îrâd olunan İmrü'ü'l-Ḡaysiñ beyti ve ebyât-ı Nefî bu ḡabîlendendir

(*ve elfâz-ı raḡîḡa mizâcî laḡîf ve meṣrebi mülâyim eṣṣḡâş gibi taḡayyül olunur.*)

ve bu mişillü kelâmınñ elfâzınıñ ḡurufu ekşeriya mehmüse ve raḡveden ve beyne'ş-şedîdeti ve'r-raḡveden olur.

İşte Fuzûlîniñ

*Dün sâye şaldı başuma bir serv-i ser-bülend
Kim ḡaddi dil-rübâ idi refḡârı dil-pesend*

ve Şeyḡ Ḡalibiñ

*İsterem ḡüsnüñ gibi cevriñe pâyân olmasun
Tek seni görmek cihan ḡalkına âsân olmasun*

(91) ve Bâḡîniñ

*Gül-i ruḡsârüñ ile ḡülşen-i 'âlem tâze
Nem-i eṣḡümle ḡönül dâḡı dem-â-dem tâze*

ve kezâlik

*Cemâlün pertevinden nûr-baḡş ol mâh u ḡurşide
Ḡüneş âyîne-i ḡüsnüñ felek âyîne-dâr olsun*

beytleri bu ḡabîlendendir.

m ş 19 (*Ḡur'ân-ı Kerîm ise iki yolda daḡı fuṣaḡâyı 'âciz ḡılmıṣdır zîrâ elfâz-ı cezele vü raḡîḡadan her biri maḡâmıyla müteneṣib olarak müsta'meldir. Meṣelâ yevm-i ḡıyâmet ve 'azâb-ı cehennem gibi şiddet maḡâmında elfâz-ı cezele ve raḡmet ve maḡfîret ve luḡf ve tesliyet maḡâmında elfâz-ı raḡîḡa vârid olarak evvelki şüretde olan âyât-ı kerîme ḡâyet metîn ve ikinci şüretde olan âyât-ı kerîme ḡâyet laḡîfidir.*)

İşte dünyâda seyvi'ât nifâḡlarınıñ cezâsı olmaḡ üze zulmet-i ḡıyâmetiñ hevlinde ḡalan münâfîḡiñiñ aḡvâlini ve ehl-i felâḡ u necâtlâ vuḡû' bulan muḡḡatabalarını mübeyyin olmaḡ üze nâzil olan âyât-ı celîleniñ ekşer-i elfâzı elfâz-ı cezeleden olmaḡıla nev'-i evveldeñ 'add olunur.

*Yevme yeḡûlu'l-munâfîḡüne ve'l-munâfîḡâtu li'llezîne âmenu'nzurünâ naḡtebis min-nürikum ḡîle'rci'ü verâ'ekum fe'ltemisü nûrâ fe ḡuribe beynehum bi-sürin lehu bâb bâḡınuhu fihî'r-raḡmetu ve zâḡıruhu min-ḡıbelihi'l-'azâb.*⁵³

âyet-i kerîmesiniñ ekşer-i elfâzı elfâz-ı cezeleden olmaḡıla metâneti hüveydâdır. (92)

⁵² "Çevik, atılğan, cesur, ne yaptıḡını bilen, ileri ḡörüşlü, aynı zamanda, ancak yukarıdan akan bir sel suyunun aşındırabileceḡi kadar sağlam bir kaya gibi..."

⁵³ "Münâfîḡ erkeklerle münâfîḡ kadınların müminlere: Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça ışık alalım, diyeceḡi günde kendilerine: Arkanıza dönün de bir ışık arayın! denilir. Nihayet onların arasına, içinde raḡmet, dışında azap bulunan kapılı bir sur çekilir." Hadîd 13.

Ve Hakk te‘ālāya imān edip a‘māl-i şāliha işleyenler haklarında tebşīrāt-ı uhreviyyeye dā‘ir münzel olan āyāt-ı kerīmeden işbu

*Ve beşşiri’llezīne āmenū ve ‘amilu’s-şālīhāti enne lehum cennātin tecrī min-tahtihī l’-enhār kulle mā ruzīkū minhā min-şemeretīn rizқан қалū hāze’llezī ruzīknā min-қablu ve utū bihī müteşābihā.*⁵⁴

nazm-ı kerīminiñ ekşer-i elfāzı ğayr-ı cezele olmağıla le‘āfeti rūşenādır. Elfāz-ı cezele vü raķīkayı hāvī olan āyāt-ı beyyināt yalnız umūr-ı uhreviyyeye muhtaşş olmayıp aḥvāl-i dünyeviyyeye dā‘ir olan āyāt-ı kerīmede daḥı bu meziyyetler vardır.

İşte

*Ve kem ehleknā қablehum min-қarnin hum eşşedu minhum başşen fe neķķabū fi’l-bilād hel min-maḥiş.*⁵⁵

āyet-i kerīmesi umūr-ı dünyeviyyeye dā‘ir olduğı hālde elfāzı elfāz-ı cezeleden ve işbu

*Allāhu’llezī yursilu’r-riyāḥa fe tuşīru şehāben fe suknāhu ilā-beledin meyyitin*⁵⁶

ve

*Enzele mine’s-semā’i mā‘en fe sālet ev diyetun bi-қaderihā fe’ḥtemele’s-seylu zebeden rābiyā.*⁵⁷

āyetleri de aḥvāl-i dünyeviyyeden olduğı hālde ekşer-i elfāzı raķīkadandır şu kadar var ki evvelki āyet terhibi mutażammın ve soñraki āyetler luḥf u raḥmete müte‘allikdır.

Elfāz-ı cezeleden terekkeb eden kelāmda metānet ve elfāz-ı raķīkadan terekkeb eden kelāmda le‘āfet bulunur ve

(tab‘a inbisāt verecek me‘āniyi mutażammın olur Figāniniñ

Şemīm-i kākülün almış nesīm-i gülşende

(93) *Dimiş ki sünbüle sende emānet olsun bū*

beyti gibi.)

Ve kezālik Bāķiniñ

Eyledi müjde-i gül bülbülü şād u ḥurrem

Ġocnenün gönli açıldı güle düşdi şeb-nem

ve kezālik

Cānā görünse taraf-ı ‘izāruñ niķābdan

Ḥalk āftāb çıķdı şanurlar şehābdan

ve kezālik

Bir elde Bāķiyā gül gibi sāġar var iken geldi

Ḥayāl-i kākül-i müşġini sünbül şundı bir deste

beytlerinde daḥı lafzen ve ma‘nen le‘āfet mevcūd idüġi āşķārdır.

m ş 20 (*Selāset ü cezālet yā riķķat ü metānet yā le‘āfet ḥasebiyle kelāmın derecāt-ı muḥtelifesi vardır ki ḥiss ü zevķ ile bilinir.*)

ya‘nī selāset ü cezālet ve riķķat ü metānet ve le‘āfetde kelāmın derecāt-ı muḥtelifesi ḥiss ü zevķ ile bilinir.

⁵⁴ “İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe: Bundan önce dünyada bize verilenlerdir bu, derler. Bu rızıklar onlara (bazı yönlerden dünyadakine) benzer olarak verilmiştir.” Bakara 25.

⁵⁵ “Biz, onlardan önce kendilerinden daha güçlü olan, diyar diyar dolaşan nice nesilleri helāk etmişizdir. Kurtuluş var mı!” Zâriyât 36.

⁵⁶ (Āyet Kur‘ân-ı Kerīm‘de “V‘allāhu’llezī ersele‘r-riyāḥe fe tuşīru şehāben fe suknāhu ilā-beledin meyyitin...” şeklidir.) “Rüzġarları gönderip de bulutu harekete geçiren Allah‘tır. Biz onu ölü bir bölgeye göndeririz de...” Fâtır 9.

⁵⁷ “O, gökten su indirdi de vādiler kendi hacimlince sel olup aktı.” Ra‘d 17.

(*Qur'an-ı Kerîmiñ aşl-ı i'câzı egerçi ma'nâsı i'tibârıyladır lâkin elfâz-ı Qur'âniyye derece-i kuşvâ-yı feşâhatda olup selâset ve metânet yâ le'tâfeti i'tibârıyla dağı fuşâhâ-yı 'Arabî 'âciz kılmışdır.*)

Qur'an-ı Kerîmiñ a'zam-ı mu'cizât-ı bâhire olduğu mişlini getirmekten fuşâhâ-yı 'Arabîñ 'âciz kalmasıyla şâbit olmuştur. Çünkü hengâm-ı nüzül-i (94) âyât-ı Qur'âniyyede beyne'l-'Arab kemâl-derece mu'tenâ olan umûr-ı feşâhat u belâgatdan ve hamiyyet-i kavmiyyet ü 'aşabiyyetden 'ibâret idi.

Ol evânda 'Arablarıñ hüsn-i beyânlarıñ derecesi o kadar 'âlî idi ki ma'den-i selîkalarından ih'râc etdikleri cevâhir-i kelâmı vaz' u ta'lîke şadr-ı Ka'be-i 'ulyâdan başka bir ma'âm-ı ihtirâm bulamazlar idi.

İşte ol mevsim-i germî-i feşâhat u belâgatda şems-i tâbân-ı Qur'an matla'-ı vahyden leme'âna başlayıp fuşâhâ-yı 'Arabîñ 'uyûn-ı 'ibretlerini hayra ve kevkeb-i şa'ş'a-i istihârlarıñ muhterik-i vetire eyledi.

Qur'an-ı Kerîm keşretde reml-i şahrâya 'adîl olan fuşâhâ-yı 'Araba

*Ve in kuntum fı-raybın mimmâ nezzelnâ 'alâ-'abdinâ fe'tû bi-sûretin min-mişlih ve'd'û suhedâ'ekum min-düni'llâhi in kuntum şâdîkîn.*⁵⁸

tahdîsiyle meydân okudu onlardan hiç bir kimse bir süre-i kaşîreniñ bile mişlini getirmege kâdir olamadılar. Müseylemetü'l-Kezzâb gibi iddi'â-yı nübüvvet eden ba'zı tebeh-kâr âyât-ı Qur'âniyyeye beñzetmek zu'muyla ba'z sözler tefevvüh etdiler ise de beyne'l-büleğâ rüsvây oldular.

Qur'an-ı Kerîmiñ tahdîsi yalnız ol zemâna maşşûş u maşşûr olmayıp ilâ-yevmi'l-kıyâm bâkî olduğunu

*Kul le'ini'ctema'ati'l-insu ve'l-cinnu 'alâ-en ye'tû bi-mişli hâze'l-Qur'âni lâ ye'tüne bi-mişlihi ve lev kâne ba'zühum li-ba'zin zahîrâ.*⁵⁹

kerîmesi nâtiqdir.

m ş 20 (*Qur'an-ı Kerîmiñ aşl-ı i'câzı egerçi ma'nâsı i'tibârıyladır lâkin elfâz-ı Qur'âniyye derece-i kuşvâ-yı feşâhatda (95) olup selâset ve metânet yâ le'tâfeti i'tibârıyla dağı fuşâhâ-yı 'Arabî 'âciz kılmışdır.*)

Qur'an-ı Kerîmiñ feşâhat ve belâgatdaki 'uluvv-i şanı mü'ellif-i nihrîriñ rehîn-i îkân u 'irfânı olmağıla kitabınıñ feşâhat u belâgat bâbında belâgat-ı kelâm-ı 'Azîz-i 'Allâmı tekrâr-be-tekrâr zîkr etmiş ve bu zîkr-i celîl ile kendü cânibine câlib-i zîkr-i cemîl olmuştur. Li'llâhi derruhu.

ş 20 (*Kelâmıñ belâgati mu'tezâ-yı hâle mu'tâbakatıdır ya'nî ma'âmâ münâsib olan vechile taşvîr ü tertîb olunmasıdır fa'qâf feşâhatı dağı şartdır. Feşâhat bulunmayan kelâmda belâgat dağı bulunmaz.*)

Belâgat lafza mı râci'dir ma'nâya mı? Bunda ebhâs-ı keşîre vardır. Ba'zıları *belâgat ma'nâya râci'dir* demişler. Ve ba'zılar da belâgatiñ lafza râci' olduğuna zâhib olmuşlar ma'nâya râci' olduğunu iddi'â edenler *bir şî'r eger bir teşbîh-i gâribi veyâ bir hikmeti veyâ bir ma'nâ-yı nâdiri müştemil olmaz ise bir başka şî'r üzerine taqdîm ü tercih olunmaz* deyü istidlâl etmişler lafza râci' olduğuna zâhib olanlar *me'ânî yol üzerine atılan taşlara beñzer onu 'Acemî vü 'Arabî ve kurevî vü medenîden herkes alabilir ancak fazîlet ve 'uluvv-i şân ta'hib-i lafzda ve suhûlet-i ma'hecde ve keşret-i revnağda ve şîhhat-i te'lîf ü terkîbde ve cevdet-i seb' ü nazmdadır* deyü te'yîd-i iddi'â eylemişlerdir. (96)

⁵⁸ " Eger kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri sir sûre getirin, eger iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın. " Bakara 23.

⁵⁹ " De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere ins ü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler. " İsrâ 88.

Ammâ erbâb-ı taḥkîk demişlerdir ki *mütekellimiñ te'lîf ü terkîb-i kelâm eylemesi bir kuyumcunun bir ḥâtem veyâḥud başka bir şey' taṣvîr ü işâga eylemesi gibidir*. Ve mütekellimiñ elfâz ile ta'bir etdiği ma'nâ daḥı kuyumcunun taṣvîr ü teşkil etdiği ḥâtemiñ mâddesi olan altun gibidir. Naşıl ki şüret-i ḥâtemiyyeti ḥâmil olan mâddeye ya'nî altuna üzerindeki şan'ata nazar etmeksizin nazar etmek muḥâl ise kelâmıñ daḥı mücerred ma'nâsına nazar etmek muḥâldir. Eger bir kimse iki altun yüzüğü yan yana getirip *bunuñ altını bundan a'lâdır* dese ol kimse yüzüğü tafḍîl etmiş olmaz belki yüzüğüñ mâddesi olan altunu tafḍîl etmiş olur. İmdi sâlifü'z-zîkr iki ihtilâfdan çıkan ḥükm hem elfâz ve hem de me'anide ciyâdet olur ise ol kelâmda belâgat ve meziyyet-i tâmme bulunur ve ḥüsn-i terkîb ü te'lîfî müştetil olmayan kelâmda ne kadar ma'nâ-yı nâdir bulunsa da meziyyet-i fâ'îkadan sâkıf olur işte meziyyet-i kelâmı yalnız ma'nâyı verenleri redde bu îzâhât kâfidir.

Kelâmda belâgat ma'a-feşâhati'l-kelîmât muḳtezâ-yı ḥâle muṭâbakat etmişdir. **Muḳtezâ-yı ḥâl** demek **muḳtezâ-yı maḳâm** demektir. Çünkü her kelâmıñ bir maḳâmı vardır ez-cümle *maḳâm-ı te'kîd maḳâm-ı ıtlâka* ve *maḳâm-ı ta'rîf maḳâm-ı tenkîre* ve *maḳâm-ı taḳdîm maḳâm-ı te'ḥîre* ve *maḳâm-ı zîkr maḳâm-ı ḥazfe* ve *maḳâm-ı faşl maḳâm-ı vaşla* ve *maḳâm-ı ıtnâb maḳâm-ı icâra* ve *maḳâm-ı medḥ maḳâm-ı zemme* ve *maḳâm-ı terḡîb maḳâm-ı terhîbe* ve *maḳâm-ı şükr maḳâm-ı şikâyete* ve *maḳâm-ı cidd maḳâm-ı hezle* ve'l-ḥâşıl her bir maḳâm ḥılâfî olan maḳâma ve ezkiyâ vü 'ulemâ ile (97) muḥâtabanıñ maḳâmı aḡniyâ vü cühelâ ile muḥâtabanıñ maḳâmına mübâyindir ve ber-feḥvâ-yı *li-kulli maḳâmın maḳâl* her maḳâmıñ bir maḳâlî vardır ve her maḳâlîñ münâsibi olan diğerk maḳâl ile maḳâmı vardır ve ḥattâ her bir kelime-i müfredeniñ bile muşâḥibi olan diğerk kelime ile maḳâmı vardır bir maḳâma lâyiḳ u münâsib olan kelimeniñ yerine bir başka kelime getiriliyor ise kelâmıñ belâgatına ḥalel gelir her ne kadar getirilen kelime kelâma fesâd îrâş eylemez ise de muşâḥibi olan kelimeye münâsebeti terk olunan kelimeniñ münâsebeti kadar etemm olmadığından kelâmıñ aşl-ı ma'nâ üzerine ziyâde olan meziyyet ü fazîleti zâ'il olmağıla derece-i ḥüsn ü maḳbûliyyetden tenezzül eder. İşte kelâmda belâgat aşl-ı ma'nâ üzerine ziyâde olan meziyyeti muḥâfaza etmektir ki bu da kelâmıñ muḳtezâ-yı ḥâle muṭâbakatından 'ibâretidir. Biz her ân ve her zemân müşâhede ediyoruz ki ba'zı kimse me'mûlü olan bir emri şifâhen veyâ taḥrîren bir diğere ifâde ediyor da te'sîr etdirip nâ'il-i emel olamıyor ve yine ba'zı kimse görüyor ki bilâ-şefâ'atin ve lâ-vâşıta mürâca'at etdiği kimseye maḳşûdunu ifâde edip nâ'il-i merâm oluyor bu tıbyân u teḥâlûfüñ menşe'i her ikisiniñ kelâmıñın teḥâlûfüdür birisi kelâmı muḳtezâ-yı ḥâle taṭbîk edemediği cihetle neyl-i maḳşûddan maḥrûm kalıyor ve diğeri kelâmıñı muḳtezâ-yı ḥâl ü maḳâma taṭbîk etdiği cihetle muḥâtabını sāḥir gibi kendüye meclûb edip nâ'il-i emel oluyor.

İşte

*İnne mine'l-beyâni le-siḥran.*⁶⁰

(98) kelâm-ı ḥikmet-encâmı bu ma'nâyı müş'irdir.

Ve'l-ḥâşıl kelâmda ne kadar ṭumturaklı elfâz kullanılsa ve kelâm her ne kadar isti'ârât u kinâyâta boğulup tekellüfât-ı beyâniyye vü bedi'iyye ile tezyîn kılınsa ḥâle ve maḳâma muṭâbık olmadıkça te'sîri olmaz ve belîğ şayılmaz kelâmı şanayi'-i beyâniyye vü bedi'iyye ile tezyîn ü taḥsîn etmeniñ maḳâmı başka ve terk-i şanayi' ile sâde yolda ifâde etmeniñ daḥı maḳâmı başkadır. Nazmen ve neşren kaleme alınan edebiyâta beyân u bedi' şanayi'î yaraşır lâkin edebiyât nev'inden olmayan 'ibârât u terâkibde iltizâm-ı tekellüfât münâsebetisiz olur.

§ 22 (Mütekellimiñ belâgatı bir melekedir ki mütekellim onuñla te'lîf-i kelâm-ı belîğa muḳtedir olur.)

⁶⁰ "Beyanda, mutlak bir sihir vardır." Hadis (Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 83-84.)

Ma'nâ-yı meleke bundan evvel tefsîr ü beyân olundugundan tekrâren tavzîhe hâcet yokdur. Belâgatın dağı ne demek olduğı gerek metnin 'ibârâtından ve gerek ifâdât-ı 'âcizânemizden tevâzzüh eylediginden bunu dağı tatvîl bî-lüzümdür. Lâkin

m § 25 (*Ba'z-ı 'ulemâ-yı 'Arabiyye belâgati mütekellimiñ te'diye-i ma'nâda havâşş-ı terâkibiñ haqqını ifâ ve envâ'-ı teşbîh ü mecâz u kinâyeyi haqqıyla îrâd edebilecek hadde bâliğ olmasındır deyü ta'rîf eylemişlerdir.*)

Mü'ellifiñ ba'z-ı 'ulemâ-yı 'Arabiyye dedigi İmâm Sekkâkî olup yazdığı 'ibâre Sekkâkîniñ Miftâh'ındaki işbu

El-belâgatu hiye bulügi'l-mutekellimi fi-te'diyeti'l-me'ânî hâdden lehu ihtîşâsi bi-tevfîyetin havâşşu (99) 't-terâkibu haqquhâ ve îrâdu envâ'u't-teşbîhu ve'l-mecâzu ve'l-kinâyetu 'alâ-vechihâ.

kelâmının tercemesidir.

Burada *havâşş-ı terâkib* demek *terkîbleriñ hâşşaları* demektir çünkü terâkib-i bülegâdan her biriniñ birer güne hâşşiyeti vardır ki bir terkîbde bulunan hâşşiyet diğesinde bulunmaz. Meşelâ terkîbiñ birinde müsnedün ileyh taqdim olunmuşdur işte orada müsnedün ileyhiñ taqdimi bir hâşşadır ki onu hâl ü maqâm iktizâ etmişdir. Ve terkîb-i diğerde müsnedün ileyh te'hîr olunmuşdur orada dağı onuñ te'hîri bir hâşşadır ki maqâm-ı taqdimdeki hâşşanın zıddıdır. İşte böyle havâşş-ı terâkibiñ haqqı kelâmda ifâ olunur ise ol kelâm belîğ olur.

Kütüb-i me'âniyedeki îzâhâtadan istinbât olunduğı üzre kelâm-ı belîğniñ tefsîr-i eşmeli şöyle olmak lâzım geliyor kelâm-ı belîğ elfâzının feşâhatı ve kavâ'id-i te'lîfiyye ve terkîbiyye muvâfaqatıyla ber-â-ber hâliñ ve maqâmıñ muktezâsı ne ise oña ve mutaazammın olacağı teşbîh ü mecâz u kinâye dağı vücûh-ı mer'iyyesine mu'tâbık olandır ve bunuñ tefsîr-i muhtaşar u mücmeli ma'a'l-feşâha muktezâ-yı hâle mu'tâbık bulunandır.

(*Ta'şîlât-ı sâbıkadan anlaşıldı ki*)

huşûşıyla mü'ellifiñ yukarıda

(*feşâhat bulunmayan kelâmda belâgat bulunmaz*)

kavlınden şarâhaten müstefâd oldu ki

m § 25 (*Feşâhatla belâgat (100) beyninde 'umûm u huşûş-ı mu'tlak vardır her belîğ faşîhdır ammâ her faşîhiñ belîğ olması lâzım gelmez.*)

Demek olur ki belâgat ehaşş feşâhat e'ammdır bundaki 'umûm u huşûş-ı mu'tlak hayvân ile insân beynindeki 'umûm u huşûş-ı mu'tlağa beñzer şöyle ki her insân hayvân olup her hayvân insân degildir. Feşâhatla belâgatıñ beyni 'umûm u huşûş-ı mu'tlakdan başka vechile dağı fark olunur şöyle ki belâgat terkîb şartıyla elfâz ile me'ânide olur zîrâ lafza-i vâhîde kelâmı tanzîm edebilecek derecede ma'nâ-yı müfidden hâlî olduğı için onda belâgat bulunamayıp yalnız feşâhat bulunabilir.

§ 26 (*Eslâf-ı üdebâ belâgata ziyâde i'tinâ edip şanâyî'-i bedî'iyeye o kadar i'tinâ etmezler idi müte'ahhîrîn bunlara ziyâde ehemmiyyet verdi.*)

Mü'ellifiñ eslâf-ı üdebâdan maqşadı üdebâ-yı 'Osmâniyye olduğunda şübe yoksa da bundan üdebâ-yı 'Arabiyyeye dağı hişşe çıkar çünkü zemân-ı câhiliyyetdeki ve evâ'il-i zuhûr-ı İslâmdaki edebiyât-ı 'Arabiyye muktezâ-yı hâle mu'tâbaqatla ber-â-ber feşâhatı hâ'iz idi ma'a-zâlik muhassenât-ı bedî'iyeden dağı bütün bütün hâlî degil idi şonraları kelâmda şanâyî'-i bedî'iyeyi iltizâm tezâyüd eyledi. Harîrî ve Mütnebî mişillü icâd-ı kelâm-ı belîğa muktedir olanlar muhassenât-ı bedî'iyeyi iltizâmıla ber-â-ber kelâmıñ belâgat-ı aşliyyesini zâyî' etmediler her ne kadar kelâmları metânetde evvelki (101) bülegâniñ kelâmları derecesine bâliğ olamamış ise de yine feşâhatı ve me'ânî-yi lañfeyi hâvî olduğü için bunlar maqâm-ı maqbûliyyetde birer cây-ı reffî' tutmuşlardır.

Ser-âmedân-ı üdebâ-yı 'Osmâniyyeniñ eşerlerini tettebbu' u teşaffuñ etdigimizde görüyoruz ki onlar dağı muktezâ-yı hâle mu'tâbaqatla şanâyî'-i bedî'iyeye meziyyetlerini câmi'dir.

İşte Bâkî ve Nefî ve Fuzûlî mişillü kıdemânîñ âşârına mürâca'at olunduğda bu hâl tebeyyün eder.

Kelâmîñ kıdrini añlamayan ba'z-ı nev-hevesân o mişillü sühan-verânîñ sözlerini begenmemek isterler ve *onlarıñ kelâmları muşanna'ât-ı lafziyyeden 'ibâret olup ma'nâlarında 'uluvv u ehemmiyyet yokdur* derler. Ve edebiyât-ı cedîde nâmıyla ihtirâ etmek istedikleri meslek-i mu'avvece halkı da'vet için me'ânî-i 'âliyyeyi mutazammındır deyü bî-ma'nâ sözleri mişâl olmak üzere irâd edip istihsân ederler. İşte bunlardan şeyhu'l-üdebâ ve re'isü'r-rü'esâ Şinâsî Efendiniñ Pârisden vâlidesine gönderdiği mektüb edebiyât-ı cedîdeniñ aşlu'l-uşülü 'add olunsa sezâdır çünkü şâhib-i mektüb edebiyât-ı cedîdede imâm olduğundan elbette onuñ eşeriniñ âşâr-ı sâ'ireye te'kaddümü vardır ve lâ-siyyemâ vâlidesiniñ hastalığında ve ma'âm-ı tesliyetde yazılmış idüğünden Şinâsî Efendiniñ vâlidesine gönderdiği tesliyet-nâme nâmını işidenler bunda dürlü dürlü me'ânî-i müheyyice vü müşfiqa ve hissiyât-ı 'âliye ve 'ulviyyet-i (102) efkâr mişillü meziyyetler taşavvur u taşayyül ederler. Hâlbuki mektüb-ı mezkûru mü'âlâ'a etdigimizde mündericâtını taşavvur olunan şeylere bi'l-külliyeye muhâlif bulduğumuzdan onuñ ba'zı parçalarını sa'ka'âtını göstererek burada irâd edelim

Benim cânımdan 'azîz olan vâlidecim. Geçenki aldığım mektübünüzde bir yıldan beri hasta olduğunuzu bildirmiş idiñiz. Böyle bir sözü çocuklar bile söyleyebilirler

Lâkin bundan añladığıma göre cânınızla uğraşır mertebeye gelmişsiñiz.

Bu cümleñiñ ibtidâsındaki *lâkin* olmasaydı yukarıki cümleden farkı olmaz idi lâkin bu cümle aşvât-ı bî-ma'nâ hükümüne girmişdir ve buña sebep ibtidâsındaki münâsebetsiz *lâkin* olmuştur.

Öyle ise

Ya'nî cânınızla uğraşdığınız vâkı' ise niçün bu zemâna kadar bildirmediniñiz.

İşte münâsebetsizliğin büyüğü budur cânıyla uğraşan bî-çâre hatun saña nasıl hâlini bildirmeğe mu'ktedir olsun!! Söz söylemeği bilen âdem muhâtabına yâ *cânınızla uğraşır mertebeye gelmişsin* demez veyâhüd bunu der ise *baña niçün bildirmediniñ* deyü 'itâb eylemez.

Eger bildirmiş olaydıñız çarçabuğ taşşilîñ arkasını alıp şimdiye dek İstanbula gelirdim.

İşte budalalığa delâlet eden sözüñ biri daha! Ma'lûmdur ki lisânımızda *bir işiñ arkasını çarçabuğ alırım* demek *o işi serî'an ikmâl ü itmâm ederim* demektir vâlidesi (103) hasta imiş deyü bir âdeme 'ulüm u fünün çarçabuğ müyesser olabilir mi eger 'âlemde böyle bir 'âdet olaydı herkes vâlidesiniñ hastalığında taşşile başlayıp vâlidesi ifâkat bulmazdan evvel çarçabuğ arkasını alır idi. Öyle kışa bir müddetde bi't-taşşil arkası alınabilecek fünün olsa olsa el-cününü fünün olabilir ki bu fennler daha az müddetde bile huşûle gelir.

Çünkü bundan ma'kedem daha kolaylıklar var idi.

İşte bu da ara yerde şoğuk bir nağme.

Her ne ise şu günlerde işimi bitirmek üzereyim eger hastalığınız pek ağırlaşır ise tiz bize yazın tâ ki 'avdet etmeniñ çâresine bakayım.

Gitdikçe cümleler biri birine tefevvük ediyor diğkâat buyuruñuz! Bundan iki satır evvel *eger siziñ cânınızla uğraşır derecede olduğunuzu bile idim çarçabuğ İstanbula gelir idim* demiş idi pek a'lâ o vâkt bilemediği için gelememiş ma'zûrdur diyecek yok yâ bildikden sonra *pek ağırlaşır iseñiz* ne demektir? Cânıyla uğraşan bir hastaniñ daha ziyâde ağırlaşması tabuta girme ağırlaşması olur hâl böyle iken *tiz yazın tâ ki 'avdet edeyim* deyü zevâllı kadın âhîretten mi yazsın.

Ammâ yine siz ihmâl buyurmayıp şu hastalıktan kurtulmaya çalışın.

İşte böyle bir söz *el-cününü fününüñ* mükemmeli olan zâtdan şâdir olabilir. (104) Elinden gelse bî-çâre hatun şurur mu? O hâlde hastaya bu güne naşîhat olur mu?

İşte efendim ma'âz'allâh size bir hâl olacağ olursa

ya'nî 'ömrün hitâm bulup 'Azrâ'il cānūnı alırsa hıç hastaya böyle lağırdı söylenir mi? Böyle söz 'allâme-i edeb olana degil âdâb-ı bünüvvete yakışır mı?

senden başkasına vâlide demege ağızım varamaz.

İşte hezeyânın biri daha güyâ başkalarının yabancı kadımlara cidden vâlide demege ağızları varır imiş.

Senin 'indinde eñ ednâ olan şey'inî zâyî' etmem.

ya'nî *sen öleceksin elem üzre olma senin eşyânı zâyî' eylemem.* Hatun fevt olduğundan soñra eşyâsını ister zâyî' et ister etme.

İşte 'ulemâ-yı beyâniyyenin *iltehağa 'inde'l-bulegâ'i bi-aşvâti'l-hayvânâ'*⁶¹ dedikleri sözler böyle sözlerdir. Ve edebiyât-ı cedidenin şıyt u şöhretine perestîş edenlerin istihsân etdikleri lağırdılar da böyle lağırdılardır işte edebiyât-ı cedidenin üss-i esâsı olan işbu mektûb lafzı ma'nâsından ve ma'nâsı lafzından bedter bir şey olduğundan muktezâ-yı hâle mu'tâbık olmayan sözlerin içinde bundan ednâ mişâl bulunamaz. Ve elfâzında tekellüfât-ı bedî'iyye yokdur deyü bu mektûbu begenmek dañı tabâyi'-i selîme için mümkün olamaz üdebâ-yı sâlîfe elfâzca iltizâm-ı tekellüf etmişler ammâ ma'nâca lâzım gelen münâsebeti dañı gözetmişlerdir. (105)

m ş 27 ('*Ulûm u fûnûna dâ'ir olan kütüb-i resâ'ilde maqşad ancağ mesâ'ili eñ vâzih yolda ta'lîm ü tefhîm olduğundan bunlarda tezyînat-ı lafziyye yakışmaz ve sec' bir nev'-i tekellüf demek olduğundan 'uluvv-ı cenâb-ı salţanat ondan ibâ eder.*)

Mü'ellifin kelâm-ı ahîri müte'evveldir zirâ Qur'ân-ı Kerîmdeki kâffe-i âyât-ı beyyinatın fevâşılı sec' demektir.

İşte

*Rabbeke fe kebbir. Ve şiyâbeke fe tahhir. Ve'r-rucze fe'hcur. Ve lâ tumnun testekşir. Ve li-Rabbike fa'sbir.*⁶²

ve kezâlik

*Ve'n-necmi izâ hevâ. Mâ zalle şâhibukum ve mâ gavâ.*⁶³

ilâ-âhîrihi. Ve kezâlik

*Qul huve'llâhu ehad. Allâhu's-şamed. Lem yelid ve lem yüled.*⁶⁴

ilâ-âhîrihi. Ve emşâli olan kaşîr ü tavîl suver-i şerîfenin fevâşılı hep biri birine mütevâfıktır.

Yalnız Qur'ân-ı Kerîmde degil ba'z-ı ehadîş-i Nebeviyyede dañı sec'e ri'âyet vukûf bulmuşdur.

İşte

*Yâ eyyuhe'n-nâs! Efşevu's-selâm. Ve eţ'imu't-ţâ'âm. Ve şallü bi'l-leyli ve'n-nâsu niyâm. Tedhulu'l-cenneti bi-selâm.*⁶⁵

kelâm-ı Seyyid-i enâmdır.

Eger sec' mekrûh olaydı âyât-ı kerîmenin ekşeri ve ehadîş-i şerîfenin ba'zısı mescûf olmaz idi kelâm-ı mescûf 'Arabîde maqbûl olduğu gibi lisân-ı 'Osmânîde dañı memdûh u mergûbdur.

Ve sec' lisânımızda yalnız ihvâniyyâta maşşûş degil yerine göre sultâniyyâtda dañı mültezemdir be şart-ı ân ki sec'ler zoraki ve ma'nâlar (106) elfâza tâbi' olmağıla muktezâ-yı hâle gayr-ı mu'tâbık olmaya.

İşte

⁶¹ "(Sözleri), Belîğ olan kişilerin katında hayvan sesleri sınıfına girdi."

⁶² (İlk ayet Kur'ân-ı Kerîm'de "Ve rabbeke fe kebbir." şeklindedir.) "Sadece Rabbini büyük tanı. Elbiseni tertemiz tut. Kötü şeyleri terket. Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma. Rabbinin rızasına ermek için sabret." Müddessir 3-7.

⁶³ "Battığı zaman yıldız andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve bâtila inanmadı." Necm 1-2.

⁶⁴ "De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır." İhlâs 1-3.

⁶⁵ "Ey insanlar! Selâmı yayın. Yemek yedirin. İnsanlar uykuda iken gece namaz kılın. Selâmetle cennete girin." Hadis.

Düstür-ı mükerrem müşîr-i müfaḥḥam nizāmu'l-‘ālem müdebbir-i umūru'l-cumhūr-ı bi'l-fikri's-şāḳıḳb mütemmim-i mehāmmu'l-enām-ı bi'r-re'yi's-şā'ib mümeḥhid-i bünyānū'd-devleti ve'l-iḳbāl müşeyyid-i erkānu's-sa'ādeti ve'l-iclāl

ve kezālik

Emîrū'l-ümerā'i'l-kirām kebîrū'l-kibriyā'i'l-fiḥām zū'l-ḳadri ve'l-iḥtirām şāḳibū'l-‘izzi ve'l-iḥtişām el-muḥtaşşu bi-mezîdi ‘ināyeti'l-Melikū'l-‘Allām

ve kezālik

Aḳzā ḳuzātu'l-müslimîn evlā vülātū'l-muvaḥḥidîn ma'denū'l-fazli ve'l-yaḳîn vāriş-i ‘ulūmu'l-enbiyā'i ve'l-mürselîn el-muḥtaşşu bi-mezîdi ‘ināyeti'l-Melikū'l-Mu'în

‘ibāreleri ḫaraf-ı mu‘allā-yı salḫanat-ı ‘uzmādan ışḫār buyurulan fermān-ı hümāyūnlarda yazılan ‘üvnānlardır fermānlarda ve menşūrlarda sec‘e ri‘āyet şoñradan ḫādiş olmuş emr olmayıp ‘ahd-i evvel-i devlet-i Āl-i ‘Osmānda buña ri‘āyet mevcūd idi.

İşte Sultān Orḫan ḫazretleri ḫarafından Şeh-zāde Süleymān Paşaya yazılan menşūruñ bir miḳdār maḫalli.

Mişāl-i bî-mişāl neffezehu'llāhu'l-Meliku'l-Mute‘āl buyurduḡu oldur ki çün muḫāfazat u mürāḳabet-i ḫudūd-ı İslām ve muvāzabet ü muzāheret-i meşāliḫ-i enām ve ri‘āyet-i ḫuḳūḳ-ı re‘āyā ve ḫimāyet-i umūr-ı berāyā ki ‘imād-ı mülk-i serveri ve evtād-ı salḫanat u ‘adālet-güsteri onlarıñ du‘asıyla ḳā'im ü müstaḫkem (107)

İşbu menşūr-ı hümāyūn ki ḫitāmına degin aḫkām u neşāyılı mutazammındır ekşer-i ‘ibārātı üslüb-ı mezkūr üzre müsecca‘dır.

ş 28 (*İşte bu ḫāller lisānımızıñ belāgatca geri ḳalmasına sebep olmuşdur*)

Fi'l-vāḳi‘ zoraki sec‘ler lisānımızıñ belāgatını geri bırakmaḡa sebep olur lākin buña aşl-ı sebep ‘Arabide cehāletdir zîrā ‘Arabīye aşlā intisābı olmayanlar dürüstce bir şey yazamaz mümāreset-i ḫavile ile ağızdan belledikleri şeyleri yazsalar bile yine saḳaḫātadan taḫliş-i kelām edemezler. Kelāmda şırasına göre sec‘e ri‘āyet etmek lāzımdır ḫattā nice maḫalde sec‘ nazm-ı kelāma leḫāfet verdikden başka ma'nā-yı kelāma zihniñ sür‘at u suhūlet-i intikāline daḡı sebep olur lākin sec‘ler bozuk ve münāsebetsiz ve ḳā'idesine ḡayr-ı muvāfiḳ olur ise hem kelāmıñ nazmına ḫalel gelir ve hem de sāmi‘ için fehmi ma'nā-yı kelām ‘asir olur bu müdde‘ā tavazzuḫ etmek için ḫüsn-i tesci‘-i kelāma muḫtedir olanlar ile olmayanlardan birer kimseniñ müsecca‘ sözlerinden birer mişāl irād ile beynlerindeki farkı ta‘yîn edelim. İşte bir üstādıñ kelām-ı mescū‘u

Şehr-yār-ı Süleymān-veḳārıñ zıkr-i cemīli dā'imā zīb-i şāḫāyif-i rüzḡār ve ilā-yevmi'l-ḳiyām pīrāye-i evrāḳ-ı leyl ü nehār ola.

intihā.

İşte bir ḡaşımiñ de mescū‘a beñzer bir ḳavl-i ḡayr-ı maḫbū‘u

Ḥayvānātda nebātātadan ziyāde olarak ḫiss ü ḫareket ve yek-dīgeriyle muvānesetlerini görüp onlardan daḡı bu keyfiyeti su‘āl eylerim.

Üstādıñ kelāmında dā'imā zīb-i şāḫāyif-i rüzḡār terkibi ma‘ḫūfun (108) ‘aleyh ve ilā-yevmi'l-ḳiyām pīrāye-i evrāḳ-ı leyl ü nehār terkibi ma‘ḫūf olup evvelki terkibiñ aḫırındaki rüzḡār kelimesine ikinci terkibiñ aḫırındaki nehār kelimesi sec‘ olmuşdur lākin evvelki terkib aradan ḳaldırılıp yalnız terkib-i şānī yukarıya merbūt ḳalsa ya'nī şehr-yār-ı İskender-veḳārıñ zıkr-i cemīli ilā-yevmi'l-ḳiyām pīrāye-i evrāḳ-ı leyl ü nehār ola denilse kelāmıñ ne nazm u te'lifine za‘f u rekāket ve ne de ma'nāsına fesād u seḳāmet ‘ariz olur ki güyā kelām-ı evvelden de terkib-i evvelden ḫālī imiş gibi ḳalır ḡaşımiñ kelāmındaki ma‘ḫūfun ‘aleyh olan ḫiss ü ḫareket ortadan ḳaldırılıp ya'nī ḫayvānātda nebātātadan ziyāde olarak yek-dīgerleriyle muvānesetlerini görüp denildikde kelāmıñ te'lifindeki za‘f u ḫalel aḫşār olur zîrā ḫayvānātda muvānesetlerini terkibi lisānımızıñ izāfet ḳā'idesine muḡāyirdir şāḫiḫ olan ḫayvānātıñ muvānesetlerini gördüm demekdir eger kelām izāfet şüretiyle terkib olunmayacak ise ḫayvānātda yek-dīgere muvāneset gördüm demek lāzım gelir.

Ve'l-hâşıl bu kelâmın şâhibi hiss ü harekete muvâneseti sec^ç yapmak istemiş ise de becerememiş. İşte lisânın belâgatını ihlâl eden sec^çler bu mişillü münâsebetsiz sec^çlerdir ve mü'ellifin etdiği şikâyet dağı bu mişillü sec^çlere râcî'dir zîrâ mü'ellif dağı fenn-i bedî'de sec^çin maqbûl ü müstahsen olduğunu taşdıķ eylemiştir işte orada (109) sec^ç her hâlde kelâm-ı belîğa zînet verir demekle sec^çin meziyyetini ikrâr etmiştir.

Lâhika

m ş 28 (Kelâm bir nisbet-i tammeye delâlet eden cümledir.)

Mü'ellifin nisbet-i tamme demesi nisbet-i nâķışadan ihtirâz içündür zîrâ *mektebin h'âcesi* ve *şâkiridin kitâbı* gibi beynlerinde nisbet-i taķyîdiyye ve 'Âlim Mehmed Efendi ve Kâtib Hasan Efendi mişillü aralarında nisbet-i tavsîfiyye bulunan kelimeler müfid ü tamm ve üzerlerine sükût şâhîh olmadığından kelâmdan ma'dûd olmamıştır. İşte nisbet-i tamme taķyîdiyye ve tavsîfiyye mişillü nâķış olan nisbetlerin hılâfinadır ve buña isnâd dağı denilir ki müsnedi müsnedün ileyhe nisbet etmekden 'ibâretidir demek olur ki **kelâm** üç emrden 'ibâret olup biri isnâd ve biri müsnedün ileyh ve müsnedir *Zeyd kâtibdir* gibi ki bu terkîbde *Zeyd* müsnedün ileyh *kâtibdir* müsned olmuşdur çünkü kitâbet Zeydde hâşıl olmağıla kâtib lafzı oña nisbet olunmuş ve işbu nisbete isnâd denilmiştir. Ve *Zeyd kâtibdir* kelimeleri isnâdı mutazammın olduğuçün müfid ü tamm ve üzerine sükût şâhîh olduğundan bu iki kelime bir kelâm sayılmışdır.

Bundan soñra ma'lûm ola ki kelâm haber ve inşâ i'tibârıyla iki kısma münkasımdır ve **kelâm-ı haberide** üç güne nisbet mu'teber olup biri nisbet-i kelâmiyye ve biri nisbet-i zihniyye ve biri nisbet-i hâriciyyedir. **Nisbet-i kelâmiyye** kelâmın nisbet-i zâtiyyesidir ki kelâmdan mefhûm (110) olduğu üzre müsned ile müsnedün ileyhiñ meşelâ *Zeyd kâ'imdir* kelâmında *Zeyd* ile *kâ'imdir* lafzlarının yek-dîgere ta'lîķ[ı]dır. Ve **nisbet-i zihniyye** nisbet-i zâtiyyeniñ ya'nî müsnedün ileyh ile müsnedin yek-dîgere ta'alluķunun zihnde huzûr u irtisâmdır ve **nisbet-i hâriciyye** müsnedün ileyh ile müsnedin yek-dîgere olan ta'alluķunun hâricde huşûlüdür işte *Zeyd kâ'imdir* kelâmındaki Zeydde kıyâmın şübütü bu kelâmdan münfehim olmak i'tibârıyla nisbet-i zihniyye ve hâricde ya'nî nefsü'l-emrde huşûl bulmak i'tibârıyla nisbet-i hâriciyyedir.

ş 28 (Kelâmın medlûlü olan işbu nisbetin)

ya'nî kelâmın nisbet-i zâtiyyesiniñ

ş 28 (hâricde mu'tabîķ ve ğayr-ı mu'tabîķ olacağı bir nisbet var ise ol kelâma haber ve cümle-i haberiyye denilir.)

Hâricde mu'tabîķ olacağı nisbet *Zeyd kâ'imdir* denilip de fi-nefsi'l-emr Zeydde kıyâmın şübüt bulması gibidir. Hâricde ğayr-ı mu'tabîķ olacağı nisbet dağı *Zeyd kâ'imdir* denilip de nefsü'l-emrde Zeydde kıyâmın huşûl bulmaması mişillüdür. Bu izâhâtdan añaşılıyor ki haber ya'nî **cümle-i haberiyye** şıdķa kizbe ihtimâli olan kelâmdır.

ş 28 (Ve eger öyle bir nisbet-i hâriciyye bulunmaz ise)

ya'nî kelâmın nisbet-i zâtiyyesiniñ hâricde mu'tabîķ ve ğayr-ı mu'tabîķ olacağı nisbeti yok ise ol kelâma

(inşâ ve cümle-i inşâ'ıyye denilir.)

Cümle-i inşâ'ıyyelerin nisbet-i zâtiyyeleriniñ hâricde (111) mu'tabîķ veyâ ğayr-ı mu'tabîķ nisbetleri olmadığıçün onlar şıdķa ve kizbe muhtemel olan maķûleden degillerdir. Ve onların kâ'illerine şâdıķ veyâhud kâzib demek de şâhîh olmaz. İşte ez-cümle cümle-i inşâ'ıyyeden *sâ'at kaçta geldi?* mişillü cümle-i istifhâmiyye ve *kâşki Hasan Efendi geleydi* mişillü cümle-i temenniyyelerin ne kâ'illerine şâdıķ veyâ kâzib demek ve ne de bu cümlelere şıdķ veyâ kizbe demek şâhîh olur.

ş 28 (Şıyağ-ı 'ıķddan olan aldım şatdım fi'leri dağı inşâ olup)

Cümle-i haberiyye eger cümle-i fi'liyye ise ol cümlede bulunacak fi'lin ef'âl-i ihbâriyyeden olması lâzımdır. Ef'âl-i ihbâriyye dağı mâzî ve muzâriç şığalarıdır ve *aldım şatdım* fi'leri dağı şıyağ-ı mâziyyeden iken bunlara inşâ denilmesi bunların 'Arabileri olan bey'at u

işteriyet fi'li bey' u şirâda isti'mâl oluna oluna 'ıkd-ı bey'de 'örf olmuştur. Lisânımızda her bir alış verişde aldım şatdım fi'li müsta'mel değil ise de isti'mâl olduğu da vardır. Hele 'ıkd-ı nikâhda her zemân tarafeyniñ vekîlleri *aldım verdim* kelimeleriyle resen-i 'ıkdı bend ettikleri ma'lûmdur. Ol maħalde ne biriniñ verdim demesi ve ne de diğeriniñ aldım demesi iħbâr-ı keyfiyyet olmayıp maħzâ inşâ-yı 'ıkd-ı nikâhdır.

Mü'ellif işbu belâgat kitabını bir muqaddime ile üç bāba taksīm etdigini dibācede beyān etmişdi. Muqaddimeyi yazdıktan sonra oña zeyl olmak üzere işbu lâhikayı daħı (112) 'ilāveten taħrīr eylemişdir ki bunda 'ilm-i mantıķiñ ğāyeti olan **şınā'āt-ı ħamsi** beyān etmişdir.

Fenn-i mantıķiñ belâgata ta'alluķ-ı küllisi yok ise de ta'alluķdan daħı bi'l-külliyeye āzāde değildir. Zīrā nice kerre kelāmda irād-ı edille vü berāhine lüzüm taħaķkuķ eder. Şınā'āt-ı ħams dedikleri kıyāslarıñ aķsāmıdır. Eger kıyās muqaddimāt-ı yaķiniyyeden ya'nī 'ilm-i yaķiñ ifāde eden kaźiyyelerden terekķub eder ise **bürhān** denilir 'umde olan ya'nī mu'temedün 'aleyh olan işte budur. Ve eger maznūnāt ile maķbūlātından terekķub eder ise **ħıṭābet** tesmiye olunur. Ve eger muḥayyelātından terekķub eder ise mevzūn olsun olmasın mantıķiyyün **şif** ta'bir ederler.

Ve eger muqaddimāt kāzibeden terekķub eder ise **muġālaṭa** ıtlāķ ederler. **Muqaddimāt-ı yaķiniyye** şā'ibe-i zānn u ğümāndan sālim olan kaźiyyelerdir ve bürhāniñ böyle muqaddimāt-ı yaķiniyyeden terekķub etmesi intāc-ı yaķiñ içündür.

Muqaddimāt-ı yaķiniyyeye muqaddimāt-ı kaṭ'iyye daħı denilir ki vāķı'a muṭābıķ olan şey'e işte *bu şey vāķı'a muṭābıķdır ve bu şey olmaz illā böyle olur* deyü i'tikād etmekden 'ibāretdir. Ve bu mişillü kaźiyyelere **zarūriyye** ve **bediħiyye** daħı ta'bir olunur. *Bir ikiniñ nişfidir ve iki biriñ zı'fidir ve küll cüz'den a'zamdır* gibi. İşte bu mişillü muqaddimāt-ı yaķiniyyeden me'lūf u mürekkeb olan kıyāslara bürhān denilir. (113)

Ve muqaddimāt-ı yaķiniyye altı kısımdır. Muqaddimāt-ı yaķiniyyeden ba'zısının mevzū'uyla maħmülü beyindeki nisbeti 'aql ħükm eder ve ba'zısının nisbetini ħiss ħükm eder ve ba'zısının nisbetini ħükmede hem ħissin ve hem de 'aqlıñ medħali olur. Nitekim tafşilāt-ı ātiyyeden keyfiyyet anlaşılr. Zıkr olunan altı kısım muqaddimāt-ı yaķiniyyeden kısım-ı evvel evveliyātdır.

Evveliyātda ol kaźiyyelerdir ki mücerred tarafeyni ya'nī kaźiyyeleriñ mevzū'uyla maħmülünü taşavvur eyledikde ħāricden bir delile mürāca'at etmeksizin 'aql onları cezmen taşdıķ eylemekte zarūridir. Ānifen temşil olduğu üzere bir ikiniñ nişfidir ve küll cüz'den a'zamdır kaźiyyeleri gibi.

Ķism-ı şānī **kaźāyā kıyāsātuhā ma'ahā**dır. Bunlara **kaźāyā-yı fiṭriyyetü'l-ıkyās** daħı denilir. Ve bunlar ol kaźiyyelerdir ki onlarıñ mevzū'lariyla maħmüllerini taşavvur kıyāsıñ melzūmu olur *dört çifttir* kaźiyyesi gibi. Ve bunlar evveliyāta qaribdir şöyle ki gerek evveliyātda ve gerek kaźāyā kıyāsātuhā ma'ahāda nisbet-i ħükmiyyeyi cezm ü taşdıķ için tarafeyni ya'nī mevzū'la maħmülü taşavvur kāfidir.

Şu kadar var ki evveliyātda işbu cezm ü taşdıķ bilā-vāsıṭadır. İşte *bir ikiniñ yarısıdır* dedigimizde 'aql bu kaźiyyeyi taşdıķ eylemek için gerek ħāric ve gerek zihnde ħāzır ħiç bir vāsıṭaya muħtāc olmaksızın bir ikiniñ yarısı olduğuna ħükm eder. Ve ammā *dört çifttir* denildikde 'aql dördüñ çift olduğuna zihnde ħāzır (114) olan bir vasaṭ ya'nī ħadd-i evsaṭ sebebiyle ħükm eder ki ol ħadd-i evsaṭ dördüñ inķisāmıdır. Ve buña şu vechile tertīb-i kıyās ederler ki *dört çifttir zīrā dört mütesāviyine münķasım her 'aded ki mütesāviyine münķasım ola ol 'aded çifttir öyle ise dört de çifttir*. Böyle bir kıyās *bir ikiniñ nişfidir* kaźiyyesinde cārī olmaz zīrā çift olan yalnız dört 'aded değil sekiz 'aded on altı 'aded otuz iki 'aded kırķ 'aded ilā-ğayri'n-nihāye mütesāviyine münķasım olan 'adedleriñ kāffesi çifttir. Ve ammā *bir ikiniñ yarısıdır* denildikde birden başķa ikiniñ nişfi var mıdır ki 'aql bunu işbāt için delile muħtāc olsun.

Dört çifttir mişillü kaźiyyelere kaźāyā kıyāsātuhā ma'ahā demeniñ vechi bu kaźiyyeleriñ kıyāsları kendileriyle ber-ā-ber olup ħāricden delil aramak için fikr ü nazara iħtiyāc olmadığı içündür.

İşte altı kısım muqaddimât-ı yakîniyyeden yalnız 'aql ile cezm ü taşdiğ olunan kažiyyeler evveliyyât ile kazâyâ kıyâsâtuhâ ma'ahâdır.

Ƙısm-ı şâlis **müşâhedât**dır. Bunlar ol kažiyyelerdir ki 'aql bunlara yâ mücerred hiss-i zâhir ile hüküm eder meşelâ şemsiñ müşriğ ve âteşin muhriğ olması gibi ve bu mişillü kažiyyelere **mahsûsât** dağı denilir veyâhud 'aql bunlara hiss-i bâtin ile hüküm eder bizim kendimizi ve ef'âlimizi ve sürûrumuzu ve gamımızı bildigimiz gibi ki bunlar (115) havâss-ı zâhiremizle bilinmeyip ancak nefsimizle bilindiğı için bunlara **vicdâniyyât** denilir. İşte mücerred hiss ile bilinen muqaddimât bunlardır.

Ƙısm-ı râbi' **mücerrebât**dır. Bunlar ol kažiyyelerdir ki 'aql onları hükümde tekerrür-i müşâhedeye muhtâc olur *hamr müskirdir ve sinâmekî müşildir ve şopa ile darb mü'ellimdir* gibi.

Seyyid Şerîf Şerh-i Mevâkıfda der ki

Ma'a-tekrâri'l-müşâhede 'aqln bu mişillülere hükmiyle ber-â-ber kažiyye-i mücerrebde bir kıyâs-ı hafî vardır ki o kıyâs-ı hafî ol kažiyyenin dâ'imâ veyâhud ekşeriya tekerrür-i vukû'udur ve bu tekerrür-i vukû' ittifâkı olmayıp belki onda her ne kadar mâhiyeti ma'lûm degilse de bir sebep vardır bu sebebiñ huşûlü bilindiğı anda müsebbibiñ vücûduna hüküm olunur.

Ƙısm-ı hâmis **hâdsiyyât**dır. Hâdsiyyât ol kažiyyelerdir ki onlara hükümün mebd'e'i hâds-i kavîdir. Hâdsiñ ma'nâ-yı luğaviyyesi var ise de bu makâma münâsib olan me'ânî-i mezkûreden iki ma'nâdır ki birisi tahmîn ve birisi sür'atle gitmekdir bunda eger **ma'nâ-yı tahmîn** kaçd olunur ise hağîkatdır ve **ma'nâ-yı sür'at** murâd olunur ise mecâzdır şöyle ki kazâyâ-yı hâdsiyyeyi hükme zihni serî'an intikâl eder demek olur ve 'alâ-küllî'l-ma'niyyin hâdsiyyât ol kažiyyelerdir ki onlara hükümün mebd'e'i bir **hâds-i kavî**dir ki onuñla şekk (116) ü şübhe zâ'il olur. *Hâzret-i Şânî' celle celâluhu 'Âlimdir* kažiyyesi gibi.

Biz Allâhu te'âlânın ef'âlindeki ittikâmı müşâhede etdigimizde zât-ı Ecell-i A'lânın 'Âlim olduğuna hüküm-i hâds ile hüküm ederiz zîrâ 'ilmi olmayanın her fi'linde ittikân u intizâm olamaz. *Ƙameriñ nûru şemsden müstefâddir* kažiyyesi dağı hâdsiyyâta getirilen mişâllerdendir. Hâdsiyyâtda dağı tekerrür-i müşâhede ve mücerrebâtda olduğü gibi **kıyâs-ı hafî**ye muğârenet lâbüddür.

Seyyid Şerîf der ki

Mücerrebât ile hâdsiyyâtın beynindeki farğ mücerrebâtda sebebiñ sebebiyyeti ma'lûm olup mâhiyeti meçhûldür.

Bunuñ için mücerrebâta muğârin olan kıyâs kıyâs-ı vâhiddir. O kıyâs-ı vâhid dağı şudur ki eger ol şey la'alleten olmayaydı dâ'imâ veyâhud ekşeriya böyle olmaz idi. Kıyâsîdir. Ve ammâ hâdsiyyâtda hem sebebiyyet ve hem de mâhiyet ma'lûmdur. Feli-zâlik hâdsiyyâta muğârin olan kıyâslar 'ilel-i mâhiyyât muhtelif olduğü için akyise-i muhtelifedir şöyle ki *Allâhu te'âlâ 'Âlimdir* kažiyyesine muğârin olan kıyâs-ı hafî eger *Allâhu te'âlâ 'Âlim olmayaydı ef'âlinde ittikân ve şun'ı bedî'inde bu derece intizâm olmaz ididir.*

Ve kameriñ nûru şemsden müstefâddir kažiyyesine muğârin olan kıyâs-ı hafî dağı eger kameriñ nûru şemsden müstefâd olmasaydı kameriñ şemse (117) kurb u bu'dunda teşekkülât-ı nûrâniyyesi muhtelif olmaz idi. Kıyâsîdir.

Ƙısm-ı sâdis **mütevâtirât**dır. Mütevâtirât ol kažiyyelerdir ki onların sıdğına kizb üzerine tevâfû' u ictimâ'ları muğâl olan cemâ'at-ı keşireniñ mücerred haberleriyle hüküm olunur. Muğammed 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâmın iddî'â-yı nübüvvet edip izhâr-ı mu'cize etmesiniñ haberi gibi ki bu haber tevâtüren vâkıf olmağıla sâmi' için buña 'ilm-i yakîn hâşıl olmamak mümkün degildir.

Gerek sâmi' Hâzret-i Muğammed 'aleyhi's-selâma imân etsin ve gerek etmesin.

Ma'lûm ola ki işbu muqaddimât-ı sitteden 'umde olan evvelen evveliyyâtdır zîrâ evveliyyâtı taşdiğ etmekde hiç bir 'âkil tevağğuf etmez belki onların taşdiğinde tevağğuf u tereddüd olsa olsa şıbyânda ve bülehâda ve mecâninde olur. Evveliyyâtdan sonra 'umde olan

każâyâ-yı fıtriyetü'l-kıyâs ya'nî każâyâ kıyâsâtuhâ ma'ahâdır ve ondan sonra müşâhedâtdır çünkü müşâhedâtda ba'z-ı kerre ğalaţ-ı hiss vâkı' olur. Ez-cümle bir büyük cism uzađ bir maħalden küçük görünür. Ve gece karanlığda uzađ bir maħalde bulunan bir küçük âteş büyük görünür. Ve şü içinde bulunan üzüm dânesi erik kadar büyük görünür. Ve bir küçük ğalka göze yaklaştırıldığda bir büyük dâ'ire gibi görünür. Ve çöllerde cismi olmayan serâb şü gibi görünür. Ve seffineye râkib olan (118) kimseye seffine vâkıf ve sâhil-i deryâ yürür görünür. Ve yađmuruñ kaşreleri yukarıdan aşağıya nüzül ederken ğaţğ gibi uzun görünür. Ve leylen bir âteş fırladığ gibi çevrildikde âteşden dâ'ire görünür. Ve aya bağar iken göz kırpılsa ay bir kaç dâne görünür. Ve leylen buluşlar sür'at üzere mürür eder iken ay gidiyor gibi görünür. Ve gözü şaşı olan kimseye bir şey iki görünür. Ve gözünüñ bebegine bir miğdâr duman 'arız olan kimseye gerek ay ve gerek mûm ve gerek sâ'ir şü'leler müte'addid görünür.

Evveliyâtta ise bu mişillü ğalaţât-ı ğissiyeye vuķû'a gelmez zîrâ ikiniñ nişfi olan bire kimse ikiniñ nişfi degildir diyemez.

İşte muķaddimât-ı yakîniyyeden evvelâ 'umde evveliyât ondan sonra każâyâ-yı fıtriyetü'l-kıyâs ondan sonra müşâhedâtdır ve ammâ mücerrebât ile ğadsıyyât ve mütevâtirât bir şaşşın kendisine ğüccet olur ise de umûr-ı muķteziyyede ya'nî tecrübede veyâ ğadsde veyâ taşdıķ-i tevâtürde kendisine müşârik olmayan ğayr üzerine onları ol şaşş ğüccet edemez. Binâ'en 'aleyh tecrübeten ve ğadsen ve tevâtüren muğaķķaķ olan umûru inkâr edenleri kolaycacıķ inkârlarından geçirip iķnâ' etmek mümkün olamaz.

Şanâ'ât-ı ğamsiñ bürhân kısmını beyân eyledik. Şimdi nevbet beyân-ı aķsâm-ı sâ'ireye geldi ki onlardan biri cedeldir ve cedel muķaddimât-ı meşhûreden mü'ellef olan kıyâsdır. (119)

Muķaddimât-ı meşhûre ol każiyyelerdir ki 'umûm-ı nâsiñ i'tirâfi sebebiyle 'aķl onlara ğükm eder. Ve nâsiñ bunlara i'tirâfi dağı yâ maşlağat-ı 'ämme içündür *'adl ğasendir* ve *zulm kaбіıldir* gibi. Veyâğud celb-i rikķat içündür *fukarâya müvâsât u mu'âvenet memdüğdur* gibi. Veyâ ğamiyyet ve 'arız içündür *Ehl-i Beyti muğâfaza lâzımdır* gibi. Veyâğud 'âdet içündür meşelâ Hindlüler ya'nî Mecûsiler beyninde zebğ-i ğayvânıñ kaбіil olması gibi. Ve muķaddimât-ı meşhûre ba'zı kerre şöhretine mebnî evveliyât mertebesine bâliğ olur şü kadar var ki evveliyâtta 'aķlıñ ğükm etmesine mücerred şarafeyni ya'nî mevzû' ile mağmülü taşavvur kâfi olup meşhûrâtda bu zikr olunan umûruñ birine iğtiyâc der-kârdır. Ve kezâlik meşhûrât ba'zı kerre şadıķ ve ba'zı kerre kâzib olabilir evveliyât ise bunuñ ğılâfinadır.

Şanâ'ât-ı ğamsiñ biri dağı ğışâbedir ve ğışâbe iki nev'dir bir nev'î **muķaddimât-ı maķbüleden** mü'ellef ü mürekkebdir muķaddimât-ı maķbüle dağı mu'tekidün-fih olan zevâtdan me'ğüz olan każâyâdır ve bir nev'î **muķaddimât-ı maznûned** mü'ellef ü mürekkeb olan każiyyelerdir ki 'aķl onlara ğükm-i râciğ ile ğükm eder ya'nî naķizlarını tağvîz-i mercûğ ile tağvîz ederek ğükm eder.

Bu dîvârdan türâb münteşir oluyor bu yıķılır ve fulân kimse gece karanlığda tolaşiyor o sârıķdır gibi.

Nev'-i evvel ya'nî muķaddimât-ı maķbüleden mü'ellef olan każâyâ (120) enbiyâ-yı 'izâm taraflarından me'ğüz ise edille-i naķliyyede müsta'meldir ki edille-i naķliyye ğüccetdir binâ'en 'aleyh bunlar bürhân kısmına dâğil olur ve eger enbiyânıñ ğayrı ğüsn-i zann olunan zevâtdan me'ğüz ise każâyâ-yı zanniyyeden ma'dûd olur.

Şanâ'ât-ı ğamsiñ biri dağı şî'rdir ve şî'r nefsiñ munbasış veyâğud munķabız olacağı muķaddimâtdan mü'ellef olan kıyâsdır.

Ve bu mişillü muķaddimâta muğayyelât ta'bir olunur ve onlar o ğüne każiyyelerdir ki tağayyül olunduğda kağben ve başten nefis onlardan müte'eşşir olur. Meşelâ

*el-Ħamru yakûtetun seyyâletun.*⁶⁶

⁶⁶ "Şarap, akan bir yakut(tur)."

denilse bu kelâm nefse inbisâf ve şürebüne rağbet îrâş eder ve

*el-'Aselu merretun mehû'atun.*⁶⁷

denilse nefse inkıbâz u nefret 'arız olur ki bu mişillü sözler şu'arâ kelâmlarında lâ yu'ad ve lâ yuhşâdır ve bunlardan gârağ yâ terğîb veyâ terhîbdir tâ ki bir fi'le bed'e veyâhud bir fi'li terke veyâhud rızâ vü hõşnûdiye veyâhud saht u gâzba bâdî ola bunuñ için şî'riñ ya'nî kelâm-ı muhayyeliñ ifâde etdiği te'sîri diğerkelâm ifâde edemez zîrâ taħyilde lezzet ü le'tâfet olduğundan nâs taşdığden ziyâde taħyile mâ'ildir şî'riñ ifâde etdiği şey taħyilden 'ibâret olup taşdıki müfid olmadıki için kıyâsdan ma'dûd olamaz denilir ise cevâb verilir ki taħyil kabzen ve basten nefse te'sîr etdiği cihetle taşdıkmecrâsında cârî olduğü için âkıyiseden ma'dûd olmuşdur.

Şınâ'ât-ı hamsiñ birisi daħı muğâlağadır ve muğâlağa aşlen iki kısım olup bir kısım hağğa veyâhud meşhûra şebih muğaddimât-ı kâzibeden (121) mü'ellef kıyâsıdır. Hağğa şebih olan kısım **safsata** derler. Meşelâ *dîvârda menkûş olan insân şüretine bu insândır ve her insân nâfıktır* demek gibi meşhûra şebih olana **müşâgâbe** derler meşelâ *fülân kimse gece karañlığda tolaşıyor o kimse zâhiddir* gibi ki hılâf-ı meşhûrdur. Zîrâ meşhûr olan *gece karañlığda sũkâğda tolaşan sarıktır*. Muğâlağanın bir kısım daħı muğaddimât-ı vehmiyye-i kâzibeden mü'ellef olan kıyâsıdır. Bunlar ol kağzâyâ-yı kâzibedir ki umûr-ı gayr-ı maħsûsada vehm-i insânı onlara hũkm eder. Meşelâ *meyyit cemâddır ve hıç bir cemâddan korğulmaz* gibi eger muğaddimât-ı vehmiyye-i kâzibe ile hũkme muğâbele olunur ise safsata ve eger cedele muğâbele olunur ise müşâgâbedir. Ve te'lîf-i muğâlağadan gârağ tağlît-i haşmdır. Ve bunu bilmekde fâ'ide-i 'azîme haşmıñ tağlîtinden ihtirâzdir.

'Areftu 'ş-şerru lâ li 'ş-şerre lâkinne li-tevağğîhi

*Ve men lâ ya'rifu 'l-hayra mine 'ş-şerri yaka'u fihî*⁶⁸

denilmiştir.

*Ud'u ilâ-sebîli Rabbike bi'l-hikmeti ve'l-mev'izeti'l-ğaseneti ve câdilhum bi'lleti hiye aħsen.*⁶⁹

âyet-i kerîmesinde hikmet bürhâna ve mev'ize-i ģasene hışâbete ve mücâdele cedele işâretidir.

m ş 41 (*Bâb-ı evvel kelâmıñ muğtezâ-yı ģâle muğâbağatı ģakkında olup bir muğaddime ile yedi faşlı müştemildir.*)

Aħvâl-i ma'lûmedendir ki mütekellim kelâma lisânını iğlak etdiği (122) vağtde 'ağlıñ hũkm etdiği şey ol kelâmıñ ģalib-i ifâdeye 'uyûbdan berî olarak ifrâğ olunmasının lüzûmudur fe li-zâlik mütekellim kelâmı muğâğaba ģâcetiñ mess etdiği mertebede ifâde vü ilğâ etmek lâzimedendir. Eger kelâm ģâcetiñ mess etdiği miğdârdan nâkış veyâ zâ'id veyâ ģâcetiñ gayrı bir emri müş'ir olur ise muğtezâ-yı ģâle muğâbağat etmemiş olur. Ve muğtezâ-yı ģâle 'adem-i muğâbağatı nisbetce derece-i ģüsn ü ģabûlden tenezzül eder ve eger ģâcetiñ mess etdiği mertebede olur ise veyâhud o mertebeye ģarîb bulunur ise muğtezâ-yı ģâle muğâbağat veyâhud muğârebet etmiş olur ve muğâbağatı nisbetce rütbe-i ģüsn ü ģabûlde bulunur ve işte kelâm-ı belîğ budur.

Ba'zı kelâm vardır ki sâmi' onu diñler ve me'âlini añlar ise de ol kelâmı istimâ'a tezyîd-i şevğ edecek te'sîrden ģâlî vü 'arî bulur belâğatıñ derece-i süflâsı o mişillü kelâmıñ ģâ'iz olduğü belâğatdır ve öyle kelâmıñ mâ-dûnu aşvât-ı ģayvânât ģabilindendir ba'zı kelâm daħı vardır ki sâmi' diñledikce diñleyecegi gelir ve ģuvve-i sâmi'ası ondan istilzâğ etdiği için ol kelâmıñ imtidâdını ârzü eder belâğatıñ derece-i 'ulyâsı budur ki bu derece ģadd-i i'câz ile ģadd-i i'câza ģarîb bir mertebedir bu iki mertebeniñ beyninde merâtib-i keşîre vardır ki derece derece kimisi cihet-i süflâya mütenezzil ve kimisi cihet-i 'ulyâya müteşâ'iddir. (123)

⁶⁷ "Bal, acı bir kuskuk(tur)."

⁶⁸ "Şerri tanıdım; lâkin, ondan sakındığım için şer olmadı. Her kim hayrı bilmezse şerre düşer."

⁶⁹ "(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!" Nahl 125.

Ve umûr-ı ma'lûmedendir ki ifâde-i merâm için serd olunan kelâm bir takım cümel-i mütevâliye ve fıkârât-ı mütetâbi'adan 'ibâret olup onu baş u temhîd etmekde hüner ol cümel-i mütevâliyeden her birini gerek tertîb ü terkîbce ve gerek hâlîñ ve maqâmîñ muqtezâsına ta'bi'ke kâ'ideden düşmemekdir. Eger kelâmda bir cümle veyâhüd bir lafz kâ'ideye muhâlif olarak vâkı' olur ise kelâmîñ revnaq u le'âfetine hâlel gelip mevki'-i belâgatda mertebesi münha'ff olur.

Bu fi'l-meşel hâssa-i başar güzel şeylere im'ân edip sürür u lezzet bulma'ğda iken ara yere bir çirkin şey'e ta'alluq u teşâdüf etmekle sürürünün hâlel-pezîr olmasına beñzer.

Hüsn-i tertîb ü terkîb ile ber-â-ber kelâmı muqtezâ-yı hâle mu'âbi'k olarak serd eylemek idmân u mümâresetle ta'şîl-i meleke etmege müteva'kkıf ise de melekeden evvel kavâ'id kesb-i vukûf etmek lâzımdır tâ ki meleke kavâ'id dâ'iresinde olarak ta'şîl olunsun.

Kelâmı muqtezâ-yı hâle mu'âbi'k olarak te'lîf etmeniñ kavâ'id-i 'ilm-i me'ânide mübeyyen olma'ğla mü'ellif kavâ'id-i mezkûreniñ esâslarını oradan a'ğz ile işbu kitâbîñ bâb-ı evvelinde yedi faşl ile beyân eylemişdir ve evvelâ terkîbi ta'şîm edip

§ 41 (*Terkîb iki kısım'dır kısım-ı evvel terkîb-i nâkış ve kısım-ı sâni terkîb-i tâmm'dır.*)

demişdir.

Erbâb-ı 'u'kûl 'indinde yakînen ma'lûmdur ki lisânımız elfâzıñıñ (124) ekşeri ve 'ale'l-ğuşuş lisânımızda kelâm ve cümle ve hüküm ve isnâd ve nisbet ve müsnedün ileyh ve müsned ve mübtedâ ve haber ve fi'l ve fâ'il ve izâfet ve şıfat ve hâl ve temyîz ve ism ve harf ve ğayrı zâlik bî-hadd ü hisâb ta'bîrât-ı fenniyye ve işlâhât-ı kâ'idiiyeniñ kâffesi 'Arabîdir.

Feli-hâzâ biz lisânımız elfâzıñıñ gerek şüret-i terkîbince ve gerek terâkîbiniñ belâgatınca olan kavâ'id-i temhîd eylemekde kavâ'id-i 'Arabiiyyeyi mi'yâr itti'âz etmege mecbûruz. Binâ'en 'aleyh mü'ellifiñ bu kitâbı te'lîfde a'şl-ı mercî'i kütüb-i 'Arabiiyye oldu'ğ mişillü bizim da'ı tavzîh-i mesâ'il etmekde ve bir emr-i müşkil zuhûr eder ise onu hâl eylemekde mercî' ü mi'yârımız kânûn-ı küll olan kavâ'id-i 'Arabiiyye olaca'ğdır.

İmdi bu mu'addimeyi temhîd etdikden şoñra deriz ki mü'ellifiñ **terkîb-i tâmm** dedigi terkîb ki kelâm u ta'bîr-i âharla cümledir fenn-i nahvde a'şlen iki kısma münkasımdır ki bir kısmı **cümle-i ismiyye**dir *Zeydun kâtibun* ve *Zeydun kutubun* gibi. Ve bir kısmı **cümle-i fi'liyye**dir *ketebe Zeydun* mişillü evvel ki kısma cümle-i ismiyye denilmesi rûkn-i evvel ism oldu'ğ içündür ve ikinci kısma cümle-i fi'liyye denilmesi rûkn-i evvel fi'l olduğundan nâşîdir.

*Zeydun kâtibun*⁷⁰ ve *Zeydun kutubun*⁷¹ ve *ketebe Zeydun*⁷² mişillü cümle-i ismiyye ve cümle-i fi'liyyeler de isnâdlar ma'şûdun li-zâti'hâ ya'nî ol cümleleriñ zâtları için ma'şûd oldu'ğ için bunlara hem kelâm ve hem de cümle (125) denilmişdir ve bu mişillü cümleleriñ her bir cüz'ü birer lafz-ı müfreddir ki bu keyfiyyet mişâllerinden âşkâr olma'ğdadır.

Ba'zı cümle da'ı vardır ki isnâdları kendi zâtları için ma'şûd degildir ve bunlar cümle-i şartıyye ve cümle-i zarfıyye ile ism-i mevşûle şıla ve mübtedâya haber vâkı' olan cümlelerdir. *În ci'teni ukrimke*⁷³deki *in ci'teni* gibi ki cümle-i şartıyyedir. Ve *Zeydun fi'd-dâri*⁷⁴deki *fi'd-dâri* gibi ki cümle-i zarfıyyedir. Ve *ellezi câ'enî reculun 'âlimun*⁷⁵ terkîbindeki *câ'enî* cümlesi gibi ki ism-i mevşûl olan *ellezîni* şılasıdır. Ve *Zeydun câ'e ebûhu*⁷⁶ kelâmındaki *câ'e ebûhu* cümlesi gibi ki mübtedânîñ haberidir.

⁷⁰ "Zeyd kâtiptir."

⁷¹ "Zeyd kitaplarıdır."

⁷² "Zeyd yazdı."

⁷³ "Bana gelirsen sana ikram ederim."

⁷⁴ "Zeyd evdedir."

⁷⁵ "Âlim bir adam bana geldi."

⁷⁶ "Zeyd babasına geldi."

*İnne ci'teni ekremek*deki *inne ci'teniye cümle-i şartiyye* denilmesi evveline edât-ı şart geldiği için ve *fi'd-dâri* terkibine *cümle-i zarfiyye* denilmesi evveline edât-ı zarf gelip *kâne* veyâhüd *mevcûd* mişillü bir fi'li veyâhüd bir şibh-i fi'li ma'nen mutazammın olduğu içündür.

Eger *inne ci'teni* cümlesinden edât-ı şartı ref' edip *ci'teni* desek *sen baña geldiñ* demek olmağıla isnâdı maqşûdun li-zâtihi olup bir kelâm olur ve edât-ı şart ile *inne ci'teni* dedigimizde eger baña gelir iseñ demek olup bir cezâya muhtâc olmağıla isnâdı maqşûdun li-zâtihi olmaz.

Ve kezâlik *ellezi cā'enī 'ālimun* terkibindeki *cā'enī* cümlesi *ellezīniñ* şılası olup *ellezi* şılasıyla ber-â-ber olduğu hâlde kelâmın bir rûkn-i tammıdır. Zîrâ ism-i mevşül şılasız kelâmdan cüz'-i tamm olamaz. (126)

Bunuñ için bundaki isnâd dağı maqşûdun li-zâtihi degildir. Ve kezâlik *Zeydun cā'e ebūhu* kelâmındaki *cā'e ebūhu* cümlesinde olan isnâd dağı kelâm-ı mezkûr için maqşûd olup yoksa kendi zâtı için maqşûd olmamışdır bunuñ için mübtedâya haber vâkı' olan cümlelere *cümle-i şugrâ* ve bu cümle-i şugrâya mübtedâ ile ber-â-ber *cümle-i kübrâ* ta'bîr olunur. Hülâsa-i maqâl isnâdları kendi zâtları için maqşûd olan cümlelere hem kelâm ve hem de cümle denilir ve isnâdları kendi zâtları için maqşûd olmayan cümlelere kelâm denilmeyip yalnız cümle ta'bîr olunur işte bu sebebdendir ki mü'ellif

(*Cümle ile kelâm beyninde 'umûm u huşûş-ı muflak vardır.*)

demişdir. Ya'nî her kelâm cümle olup her cümle kelâm olmadığını iş'âr eylemiştir.

Bundan şoñra deriz ki kelâmın muqtezâ-yı hâle muṭabakatı birkaç vechile ḥâşıl olur ki birisi aşl-ı ma'nâ üzerine dâll olan elfâzı ḥâli üzre ibkâ etmek ve birisi me'ânî-i zâ'ide ifâde etmek için aşl-ı ma'nâyı müfîd olan elfâzı tezyîd veyâ tenkiş eylemek ve birisi elfâz-ı mezkûreden ba'zısını taqdîm ve ba'zısını te'hîr etmektir ya'nî taqdîmi aşl olan bir lafzı te'hîr ve te'hîri aşl olan lafz-ı diğeri taqdîm etmektir.

Mü'ellif fuşûl-i âtiyyede bu aḥvâli beyân edecek ise de *aşl-ı ma'nâ nedir?* ve *aşl-ı ma'nâ üzerine zâ'id olacaḡ me'ânî nedir?* ve *bu me'ânîyi tezyîd etmek için lisânımızda 'ibârât u terâkîb* (127) *tezyîden ve tenkişen ve taqdîmen ve te'hîren nasıl taşarruf olunur?* Buraları ber-vech-i icmâl añlaşılp maqşad şimdiden oldukça tevâzzuh eylemek için nümüne olarak ba'z-ı emşile îrâd edelim.

Meşelâ *Zeyd kâtibdir* terkibiniñ müfîd olduğu ḡukm ki *Zeyd*'iñ kâtib olduğunu iḡbârdan 'ibâretdir işte aşl-ı ma'nâ denilen budur. Şimdi bu ma'nâ-yı aşlî üzerine iḡtizâsına göre nice ma'nâlar ziyâde olunur ve ol ma'nâlar yâ müsnedün ileyhe veyâ müsne de veyâ beynlerindeki isnâda râci' olur ve ol ma'nâlar aşl-ı ma'nâyâ dâll olan elfâzı ânifen zîkr olunduğı üzre yâ tezyîd veyâ tenkiş veyâ taqdîm ü te'hîr ile ta'ayyün eder.

İşte *Zeyd kâtibdir* terkibinden müstefâd olan ma'nâ-yı aşlî üzerine daha ziyâde ma'nâlar kaçd edip deriz ki *Zeyd cidden kâtibdir*, *Zeyd aḡrânına fâ'îḡ kâtibdir*, *Zeyd kâtib-i mâhirdir*, *Zeyd kâtib-i bî-naẓîrdir*, *Zeyd mişli bulunmaz kâtibdir*. İşte bu terkibleriñ her birinde ma'nâ-yı aşlî üzerine zâ'id ma'nâlar vardır ki bu ma'nâlar te'kid ve mübâlağadır. Lâkin bunlardaki mübâlağalar mütefâvitdir. Zîrâ *cidden kâtibdir* terkibi *Zeydiñ* kâtib olduğunu ifâde ile ber-â-ber bir de te'kid müfîddir ki bu te'kid isnâda râci'dir.

Zeyd aḡrânına fâ'îḡ kâtibdir terkibindeki ma'nâ-yı zâ'id kâtib olan *Zeydi* bir şüret-i maḡdûdede tavşîfdir. *Zeyd kâtib-i mâhirdir* terkibindeki zâ'id-i ma'nâ bilâ-taḡdîd *Zeydi* kitâbetle tavşîfdir. *Zeyd kâtib-i bî-naẓîrdir* terkibi evvelkilerden daha ziyâde mübâlağayı müfîddir. *Zeyd mişli bulunmaz kâtibdir* terkibi cümlesinden ziyâde mübâlağayı mutazammındır (128) ve işbu me'ânî-i zâ'ide müsnedün ileyhi tavşîfden ṡolayı ḡâşıl olmuş olduğundan bunlar müsnedün ileyhe râci'dir.

Ve yine deriz ki *Zeyd kitâbetde aḡrânına fâ'îḡdir* ve *Zeyd kitâbetde maḡâret-i fevḡa'l-âdeye mâlikdir*. Bu terkîbler ile dağı her ne ḡadar *Zeyd* tavşîf olunuyor ise de bunlarıñ yukarıki

terkîblerden farkları vardır bu farklar yalnız lafzî değil bunların beyinde fark-ı ma'nevî dağı mevcûddur.

Şöyle ki *Zeyd akrânına fâ'ik kâtibdir* denildikde bu terkîb akrânına başka şüretle dağı fâ'ik olmak ihtimâlini kaç eylemez.

Ve ammâ *Zeyd kitâbetde akrânına fâ'ik* terkîbiyle başka şeyde akrânına fâ'ik olmadığı ta'ayyün eder.

Ve kezâlik *Zeyd kâtib-i mâhirdir* terkîbinde mübâlağa var ise de *Zeyd kitâbetde mahâret-i fevka'l-âdeye mâlikdir* terkîbi daha eblağdır. Ya'nî bunda daha ziyâde mübâlağa vardır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, (haz.: Turgut Karabey - Mehmet Atalay), Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- BOLELLİ, Nusreddin, *Belâgat*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- Bosnevî el-Hâc Muharrem Efendi, *Muhsin el-Şayrî 'ale'l-Endelüsî ve Derûnunda Metn-i 'Arûz-ı Endelüsî*, Dersa'âdet (Tarihsiz).
- DAĞLAR, Abdülkadir, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye'sine Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerhi: Şerh-i Belâgat", *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 10-12 Nisan 2006, Bildiriler*, Kayseri 2007, s. 707-716.
- DAĞLAR, Abdülkadir, "Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ına Dâir", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/2, Spring 2007, S. 2, www.turkishstudies.net, (Ed. Prof. Dr. Gurer GULSEVİN- Dr. Mehmet Dursun ERDEM), p. 161-178.
- EL-Hâc İbrâhim, *Şerh-i Belâgat*, Maţba'a-i 'Osmâniyye, İstanbul 1301.
- KAYA, Mahmut, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söylemiş*, (İkinci Baskı), TDV Fatih Şubesi Yayınları, İstanbul 2004.
- KILIÇ, Atabey, *Üskübî'nin Şerh-i Telhîs'i*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1990.
- KILIÇ, Atabey, "Altıparmak Mehmed Efendi'nin Şerh-i Telhîs-i Miftâh'ında Şerh Metodu", *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 10-12 Nisan 2006, Bildiriler*, Kayseri 2007, s. 731-736.
- KILIÇ, Atabey, *Ahmed Hamdî, Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmâni (İnceleme-Metin-Dizin)*, Laçin Yayınları, Kayseri 2007.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, (haz.: Hayrettin Karaman - Ali Özek - İbrahim Kâfi Dönmez - Mustafa Çağrı - Sadrettin Gümüş - Ali Turgut), TDV Yayınları, Ankara 1997.
- MERMER, Ahmet *Vecdî ve Dîvânçesi*, MEB Yayınları, Ankara 2002.
- ÜLKEN, Fatih, *Şeyh İsmail Ankaravî'nin Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha'sı*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1990.
- YETİŞ, Kâzım, *Talîm-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, AKM Yayınları, Ankara 1996.
- YILMAZ, Mehmet, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.